

ISSN (Print) 2616-7174
ISSN (Online) 2663-2500

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ЖУРНАЛИСТИКА сериясы
JOURNALISM Series
Серия ЖУРНАЛИСТИКА

1(146)/ 2024

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2024
Astana, 2024

Бас редакторы:

Қайрат Сақ, ф.ғ.к., профессор, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: Серік Тахан, э.ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: Гүлнар Кендірбай, PhD, Колумбия университеті, Нью-Йорк, АҚШ

Редакция алқасы:

Асанов Камашке	ф.ғ.д., проф., Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ, Қарағанды, Қазақстан
Әбдиманұлы Өмірхан	ф.ғ.д., проф., Әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Әбішева Вера	ф.ғ.д., проф., Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ, Қарағанды, Қазақстан
Әшірбекова Гүлмира	ф.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Браун Михаил	PhD, проф., Вайоминг университеті, Ларами, АҚШ
Байғожина Дана	PhD, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Гавра Дмитрий	профессор, әлеуметтік.ғ.д., Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Ресей
Дзялошинский Иосиф	ф.ғ.д., проф., Экономика жоғары мектебі, Мәскеу, Ресей
Дүйсенғазы Серікзат	ф.ғ.к., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Есдаудетов Айтмуханбет	ф.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Корконосенко Сергей	саяси ғ.д., проф., Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей
Қозыбаев Сағымбай	тар.ғ.д., проф., Әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Қуантаев Нұржан	ф.ғ.к., доц., Әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Лебедева Татьяна	ф.ғ.д., проф., Еуропа PR институты, Париж, Франция
Ниязғұлова Айгүл	PhD, профессор, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан
Нұртазина Роза	саяси ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Окай Айдемир	Абант Иззет Байсал университеті, Болу, Түркия
Ризун Владимир	ф.ғ.д. проф., Т. Шевченко ат. Киев ұлттық университеті, Киев, Украина
Сердәлі Бекжігіт	ф.ғ.к., проф. м.а., Қ.А. Ясауи ат. ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан
Тоқтағазин Мұратбек	ф.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Халилов Әбдіғани	PhD, проф. Ж. Баласағұн атындағы Қырғыз мемлекеттік университеті, Бишкек, Қырғызстан
Шыңдалиева Меңдігүл	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Шестеркина Людмила	ф.ғ.д., проф., Оңтүстік-Орал мемлекеттік университеті, Челябинск, Ресей
Шурентаев Амангелді	PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Журнал менеджері: Ә. Жұматаева

Жауапты хатшы: Г. Ертасова

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 каб.

Тел.: +7(7172) 709-500, (ішкі: 31 413). E-mail: vest_journalism@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. ЖУРНАЛИСТИКА сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген.

15.02.2021 ж. № KZ07VPY00032398 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 17 дана.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172) 709-500, (ішкі 31-413)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief:

Kairat Sak, *Candidate of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Deputy Editor-in-Chief: Serik Takhan, *Doctor of Philology, Prof., Astana, Kazakhstan*

Deputy Editor-in-Chief: Gulnar Kendirbai, *PhD, Professor, Columbia University, New York, USA*

Editorial board

Asanov Kamashke	Doctor of Philology, Prof., E.A. Buketov KSU, Karaganda, Kazakhstan
Abdimanuly Omirkhan	Doctor of Philology, Prof., Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
Abisheva Vera	Doctor of Philology, Prof., E.A. Buketov KSU, Karaganda, Kazakhstan
Ashirbekova Gulmira	Candidate of Philology, Assoc. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Brown Michael	PhD, Prof., University of Wyoming, Laramie, USA
Baigozhina Dana	PhD, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Gavra Dmitry	Doctor of Sociological Sciences, Saint Petersburg State University, Russia
Dzyaloshinski Iosif	Doctor of Philology, Prof., Higher School of Economics, Moscow, Russia
Duisengazy Serikzat	Candidate of Philological Sciences, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Yesdauletov Aitmukhanbet	Candidate of Philology, Associate Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Korkonosenko Sergei	Doctor of Political Sciences, Prof., Saint Petersburg State University, Russia
Kozybayev Sagymbai	Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
Kuantayev Nurzhan	Candidate of Philological Sciences, Assoc. Prof, Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
Lebedeva Tatiana	Doctor of Philology, Prof., European PR Institute, Paris, France
Niyazgulova Aigul	PhD, Prof., International Information Technologies University, Almaty, Kazakhstan
Nurtazina Roza	Doctor of Political Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Okay Aydemir	Abant Izzet Baysal University, Bolu, Turkey
Rizun Volodymyr	Doctor of Philology, Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kiev, Ukraine
Serdali Bekzhigit	Candidate of Philology, Assoc. Prof, A. Yassawi University, Turkestan, Kazakhstan
Toktagazin Muratbek	Candidate of Philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Khalilov Abdigani	PhD, Prof., Ju. Balasagun Kyrgyz State University, Bishkek, Kyrgyzstan
Shindaliyeva Menlikul	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Shesterkina Ludmila	Doctor of Philology, Prof., South Ural State University, Chelyabinsk, Russia
Shurentayev Amangeldy	PhD, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

Managing Editor: **A. Zhumataeva**

Executive Secretary: **G. Yertassova**

Редакцияның мекенжайы: **010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 каб.**

Тел.: **+7(7172) 709-500**, (ішкі: **31413**). E-mail: **vest_journalism@enu.kz**

Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. JOURNALISM Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University» Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate №KZ07VPY00032398 dated 15.02.2021.

Periodicity: 4 times a year. Circulation: 17 copies.

Address of printing house: 13/1, Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31413)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор:

Кайрат Сак, кандидат филологических наук, профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора: Серик Тахан, д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора: Гульнар Кендирбай, PhD, Колумбийский университет, Нью-Йорк, США

Редакционная коллегия

Асанов Камашке	д.ф.н., проф., КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Абдиманулы Омирхан	д.ф.н., проф., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Абишева Вера	д.ф.н., проф., КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Аширбекова Гулмира	к.ф.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Браун Михаил	PhD, проф., Вайомингский университет, Ларами, США
Байгожина Дана	PhD, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Дзялошинский Иосиф	д.ф.н., проф., Высшая школа экономики, Москва, Россия
Дуйсенгазы Серикзат	к.ф.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Гавра Дмитрий	д.социол.н., профессор, Санкт-Петербургский государственный университет, Россия
Есдаулетов Айтмуханбет	к.ф.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Корконосенко Сергей	д.полит.н., проф., Санкт-Петербургский государственный университет, Россия
Козыбаев Сагымбай	д.и.н., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Куантаев Нуржан	к.ф.н., доцент, КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Лебедева Татьяна	д.ф.н., проф., Европейский институт PR, Париж, Франция
Ниязгулова Айгуль	PhD, профессор, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан
Нуртазина Роза	д. полит. н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Окай Айдемир	Университет Абант Иззет Байсал, Болу, Турция
Ризун Владимир	д.ф.н., проф., Киевский национальный университет, Киев, Украина
Сердали Бекжигит	к.ф.н., асс. проф., Университет А. Ясави, Туркестан, Казахстан
Токтагазин Муратбек	к.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Халилов Абдигани	PhD, проф., Кыргызский государственный университет им. Ж.Баласагына, Бишкек, Кыргызстан
Шиндалиева Менликул	д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Шестеркина Людмила	д.ф.н., проф., Южно-Уральский государственный университет, Челябинск, Россия
Шурентаев Амангельды	PhD, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Менеджер журнала: А. Жуматаева

Ответственный секретарь: Г. Ертасова

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К.Сатпаева, 2, каб. 402

Тел.: (7172) 709-500, (вн. 31 413). E-mail: vest_journalism@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия ЖУРНАЛИСТИКА
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ07VPY00032398 от 15.02.2021 г.

Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 17 экземпляров.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172) 709-500 (вн.31413)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ

БАҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМ

Шурентаев А., Мантай А., Сайлауқызы А.

Отандық БАҚ-тағы сөз бостандығы («Reporters sans frontières» ұйымының тұжырымдамасы негізінде)..... 10

Қабдыл Н.Н., Сақ Қ.Ө.

Журналистерді қарулы қақтығыстарда қорғаудағы халықаралық ұйымдардың рөлі..... 22

ЖАҢА МЕДИА

Шыңғысова Н.Т., Касымбекова Н.М.

Әлеуметтік желілердегі қазақтілді контенттің өзекті мәселелері 36

Қанашева Ш.Ж., Дүйсенғазы С.М.

Дронның журналистикада қолданылуы: мүмкіндіктер мен шектеулер..... 47

Қайрат А., Сұлтанбаева Г.С., Қуаш Р.

Ақпараттық ресурстар мен цифрлы сауаттылық мәселелерін шешудегі «Бір белдеу – бір жол» бастамасы 57

Ашенова С.В., Калиждарова Ш.И.

Ойын журналистикасы БАҚ-тың жаңа коммуникациялық форматы ретінде..... 77

ЖУРНАЛИСТИКА ТАРИХЫ

Наурызханова Е.М., Сақ Қ.Ө.

«Күлтегін» жазба ескерткішіндегі публицистикалық жанрлардың көрінісі..... 85

ӘЛЕМ ЖУРНАЛИСТИКАСЫ

Подольск Т.В.

Журналистің аксиологиялық-деонтологиялық мәртебесі..... 95

ТЕЛЕРАДИОЖУРНАЛИСТИКА

Рушанова Н.Б., Қалибекұлы Д., Тілепберген А.М.

Телевизиядағы әлеуметтік-мәдени бейнекөріністердің көрерменге психологиялық-коммуникациялық әсері..... 103

ЗЕРТТЕУ ЖУРНАЛИСТИКАСЫ

Каримова Б.Ж.

Журналистік зерттеу жүргізудің даму үрдісі..... 116

Шукуева М.Н., Есдаулетов А.О.

Интернет-технологиялар және деректер базасы: ҚР БАҚ-ындағы журналистік зерттеулердің жаңа мүмкіндіктері..... 132

ПУБЛИЦИСТ ШЕБЕРЛІГІ

Шәуенова Г.Ә., Үмбетова А.Қ.

Абай Құнанбайұлы мен Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларының публицистикалық құндылығы..... 144

Бакенова Р.Ш., Әспірбекова Г.Ш., Ақынбекова А.Б.

«Жас Түркістан» журналындағы Мұстафа Шоқайдың саяси публицистикасы..... 157

CONTENT

THE MEDIA AND SOCIETY

Shurentayev A., Mantay A., Sailaukyzy A. <i>Freedom of speech in the domestic media (based on the concept of "Reporters sans frontières").....</i>	10
--	----

Kabdyl N.N., Sak K.O. <i>The role of international laws and organizations aimed at protecting journalists in armed conflicts</i>	22
--	----

NEW MEDIA

Shyngyssova N.T., Kassymbekova N.M. <i>Current problems of Kazakh-language content in social networks .....</i>	36
---	----

Kanasheva Sh.J., Duisengazy S.M. <i>The Use of Drones in Journalism: Opportunities and Limitations.....</i>	47
---	----

Kairat A., Sultanbayeva G.S., Kuash R. <i>Ways to solve the problems of information and digital literacy within the framework of the "One Belt, One Road" initiative.....</i>	57
---	----

Ashenova S.V., Kaliazhdarova Sh.I. <i>Game journalism as a new media communication format.....</i>	77
--	----

HISTORY OF JOURNALISM

Nauryzhanova E.M., Sak K.O. <i>Journalistic elements in the monument of writing "Kultegin" .....</i>	85
--	----

WORLD JOURNALISM

Podolyak T.V. <i>Axiological-deontological status of a journalist.....</i>	95
--	----

TV AND RADIO JOURNALISM

Rushanova N.B., Kalibekuly D., Tilepbergen A.M. <i>Psychological and communicative impact on the viewer of social and cultural videos on television</i>	103
---	-----

INVESTIGATIVE JOURNALISM

Karimova B.Zh. <i>The process of journalistic research development.....</i>	116
---	-----

Shukuyeva M., Yesdauletov A. <i>Internet technologies and databases: new opportunities for investigative journalism in the mass media of the Republic of Kazakhstan.....</i>	132
--	-----

THE SKILL OF A PUBLICIST

Shauyenova G.A., Umbetova A.K. <i>Journalistic value of the works of Abai Kunanbayuly and Shakarim Kudaiberdiuly.....</i>	144
---	-----

Bakenova R.Sh., Ashirbekova G. Sh., Akynbekova A.B. <i>Political journalism of Mustafa Shokai in the magazine «Zhas Turkestan».....</i>	157
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СМИ И ОБЩЕСТВО

Шурентаев А., Мантай А., Сайлаукызы А. <i>Свобода слова в отечественных СМИ (на основе концепции «Reporters sans frontières»)</i>	10
---	----

Кабдыл Н.Н., Сак К.О. <i>Роль международных организаций в защите журналистов во время вооруженных конфликтов..</i>	22
--	----

НОВЫЕ МЕДИА

Шынгысова Н.Т., Касымбекова Н.М. <i>Актуальные проблемы казахоязычного контента в социальных сетях</i>	36
--	----

Канашева Ш.Ж., Дуйсенгазы С.М. <i>Применение дрона в журналистике: возможности и ограничения</i>	47
--	----

Кайрат А., Султанбаева Г.С., Куаш Р. <i>Пути решения проблем информационной и цифровой грамотности в рамках инициативы «Один пояс – один путь»</i>	57
--	----

Ашенова С.В., Калиждарова Ш.И. <i>Игровая журналистика как новый коммуникационный формат СМИ</i>	77
--	----

ИСТОРИЯ ЖУРНАЛИСТИКИ

Наурызханова Е.М., Сак К.О. <i>Публицистические элементы в памятнике письменности «Культегин»</i>	85
---	----

МИРОВАЯ ЖУРНАЛИСТИКА

Подольяк Т.В. <i>Аксиолого-деонтологический статус журналиста</i>	95
---	----

ТЕЛЕРАДИОЖУРНАЛИСТИКА

Рушанова Н.Б., Калибекулы Д., Тилепберген А.М. <i>Психологическое и коммуникативное воздействие на зрителя социальных и культурных видео на телевидении</i>	103
---	-----

ЗЕРТТЕУ ЖУРНАЛИСТИКАСЫ

Каримова Б.Ж. <i>Тенденции развития журналистского расследования</i>	116
--	-----

Шукуева М.Н., Есдаулетов А.О. <i>Интернет-технологии и базы данных: новые возможности для журналистских расследований в СМИ РК</i>	132
--	-----

МАСТЕРСТВО ПУБЛИЦИСТА

Шауенова Г.А., Умбетова А.К. <i>Публицистическая ценность произведений Абая Кунанбайулы и Шакарима Кудайбердиулы</i>	144
---	-----

Бакенова Р.Ш., Аширбекова Г.Ш., Акынбекова А.Б. <i>Политическая публицистика Мустафы Шокая в журнале «Жас Түркістан»</i>	157
--	-----

Нуртилеу Имангалиев: «Бай, қуатты болайық!»

Лёгкий прищур глаз, уверенный взгляд и добрая улыбка – таким его помнит казахстанский зритель. Нуртилеу Имангалиев по праву вошел в историю отечественной тележурналистики не только как профессионал своего дела, но и как наставник, руководитель и топ-менеджер. Под началом этого мастера пера и микрофона на телевидении Казахстана было снято и выпущено порядка 4500 передач. Он был постоянным ведущим таких известных программ, как «Құрдастар», «Жастар дауысы», «Арай», «Жас Жігер», «Бетпе-Бет», «Көршілер», «Заң сөйлесін», а также «Айтуға оңай». «Бай, қуатты болайық!» - неизменная фраза мэтра, и это не просто доброе пожелание народу, а жизненный девиз, которого он придерживался и сам.

Будущий журналист родился 14 мая 1952 года в Алма-Атинской области, в маленьком селе Аксуского района под названием Карасу. Он был младшим из 14 детей, что, несомненно, повлияло на его характер, сделав самостоятельным и ответственным, а также сформировало ценность семьи в жизни человека. Возможно, именно эта особенность биографии стала причиной стремления юного Нуртилеу к тому, чтобы выделяться из толпы.

Примечательно, что первые уроки жизни и мудрости он получает от своего дедушки по отцовской линии, Калиаскара, чьи наставления заложили основу для его будущих свершений на телевидении. В 1972 году Нуртилеу Имангалиев начинает свой профессиональный путь, поступив в альма-матер всех ведущих специалистов того времени - факультет журналистики Казахского государственного университета имени С.М. Кирова, ныне Казахский национальный университет имени аль-Фараби.

В 1974 году, еще будучи студентом, он присоединяется к молодёжной редакции казахстанского телевидения, где начинает свою карьеру с должности корреспондента. Благодаря способностям и усердию он стремительно продвигается по карьерной лестнице, став сначала редактором, а затем и главным редактором казахского отдела. Проявляя преданность своему делу, он пять раз отправляется на обучение в Московский институт перспективных исследований, где, по его воспоминаниям, углубляется в изучение тонкостей репортёрского мастерства, осваивает особенности жанра интервью и узнает много других секретов профессии журналиста.

Молодость Нуртилеу Имангалиевича прошла в тени политических изменений и общественных потрясений, что не могло не оставить след на его работе. Его давняя коллега, журналистка и общественный деятель Гульжан Ергалиева вспоминает, как Нуртилеу принимал на себя «удары» со стороны начальства за экспериментальные выходы на канале. Вместе с тем обстановка в стране побудила в нем желание делать больший упор в своей деятельности на молодёжь и ее нравственное воспитание. Так на свет появились программы «Жастар дауысы» и «Жас Жігер», где поднимались важные социальные и общественные вопросы, а главными героями выпусков были молодые люди.

Современники обращались к нему уважительно по имени и отчеству, а преемники и молодые коллеги называли не иначе как Нуртилеу-ага. За строгим взглядом, прямолинейностью и порой вспыльчивостью скрывался добрейший человек, чьё сердце горело страстью к своей профессии. Человек, который был готов работать на износ, чтобы достичь поставленных целей. Всегда ответственный и собранный, он ставил во главу угла качество проделанной работы, стремясь к совершенству и требуя такого же отношения от окружающих его людей.

Выпуск за выпуском, передача за передачей и в 2006 году Нуртилеу Имангалиев становится председателем правления Республиканской телерадиокорпорации «Казахстан», сменив на этой должности Галыма Доскена. Через год он оставит этот пост, а еще через год уйдет на пенсию. И даже тогда заслуженному, размеренному отдыху он предпочтет кипящую работу на телевидении в качестве ведущего.

До самого конца, вплоть до 2021 года, Нуртилеу Имангалиев не изменяет делу своей жизни, хотя ему исполняется уже 68 лет. Примечательно, что последний выпуск его авторской передачи «Нұр Тілеу» вышел под названием «Бай, қуатты болайық!». Он словно подвел черту под своей многолетней карьерой и подчеркнул принципиальную позицию в жизни.

Вот уже три года как Нуртилеу Имангалиева нет с нами, но его наследие продолжает вдохновлять новое поколение журналистов. Работы и профессионализм мастера оставили неизгладимый след в истории казахстанского телевидения, а память о нем будет жить в экспонатах музея, записях камер, лекциях для будущих журналистов и, конечно же, в сердцах тех, кто знал и любил его творчество.

*К. Сак, профессор, главный редактор журнала
«Вестник ЕНУ им. А.Н. Гумилева. Серия «Журналистика»
А. Жуматаева, студентка 2 курса специальности «Цифровая журналистика»,
Astana IT University*

ХҒТАР 19.01.09
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0002-8953-0010>

<https://orcid.org/0009-0000-5216-1998>

<https://orcid.org/0000-0002-1417-7427>

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-10-21>

Отандық БАҚ-тағы сөз бостандығы («Reporters sans frontières» ұйымының тұжырымдамасы негізінде)

А. Шурентаев*¹, А. Мантай¹, А. Сайлауқызы²

¹А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Maqsut Narikbayev University (KazGUU), Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹shurentaev@mail.ru, askhat.sirius@mail.ru, ²alma.sailaukyzy@gmail.com)

Аңдатпа. Сөз бостандығы – азаматтардың Конституция арқылы кепілдендірілген ең маңызды саяси құқығы екендігі белгілі. Адам баласы үшін өз көзқарасын, сенім-нанымын баспасөзде, жиын-мәслихаттарда ашық жариялауға немесе үнсіз қалуына, пікір білдіруден үзілді-кесілді бас тартуына да сөз бостандығы мүмкіндік беретіндігімен ерекшеленеді. Сонымен қатар сөз бостандығы халықаралық стандарт пен нормаларға негізделеді және пікір алуандығымен тығыз байланысады. Демократиялық қоғамда сөз бостандығын қамтамасыз етудің ең басты мүмкіндігі - жариялылық пен пікір алуандығының шынайы мінберіне айналған азат БАҚ. Осы арқылы ғана азаматтар сөз бостандығы мен өз көзқарасын білдіру құқықтарын жүзеге асыра алады.

Бұл мақалада халықаралық «Reporters sans frontières» («Шекарасыз репортерлер») ұйымының 2002 жылдан бергі БАҚ-тағы сөз бостандығы бойынша рейтинг түзудің негізгі индикаторлары мен әдістеріне талдау жасалады. Ұйым рейтингіндегі Қазақстанның тәуелсіздік алғалы бергі көрсеткіші, елдегі цензураның деңгейі мен отандық ғалымдардың сөз бостандығы туралы тұжырымдамалары қарастырылады. 2022 жылы «Reporters sans frontières» ұйымының рейтингінде Қазақстанның 33 сатыға жоғарылағаны мен 2023 жыл сол рейтингте 12 сатыға төмендегенінің себептері мен салдарларына ғылыми талдау жасалып, деректер мен дәйектер сарапталады.

Түйін сөздер: БАҚ, сөз бостандығы, рейтинг, баспасөз бостандығы, цензура, Шекарасыз репортерлер, Reporters sans frontières.

Кіріспе

Сөз бостандығы – қандай да бір елдің авторитарлық немесе демократиялық екенін айқындайтын ең маңызды көрсеткіштің бірі. Оның мәні мен маңызын ұғыну тәуелсіз мемлекеттің демократиялық принциптерді тереңінен пайымдап, ішкі құрылымдағы заңдар мен ережелерге мән беріп, сыни көзқарасқа адекватты реакция жасауын талап етеді.

Қазақстан демократиялық бағытты ұстанған ел ретінде азаматтық қоғам принциптерін сақтауға тырысатын, оған конституция және тағы басқа құқықтық нормалармен кепілдік беруі тиіс. 2022 жылы болған «Abzhan News» телеграм-арнасының бұзылуы және арна әкімшісі Махамбет Әбжанның қамауға алынуы, «Orda.kz» басылымының редакциясына шошқаның басы салынған қораптың келуі, «UlysMedia», «Orda.kz», «Toppress.kz», «Newtimes.kz», «КазТАГ», «Азаттық радиосы» сынды басылымдардың ауқымды DDos-шабуылдарға тап болуы, «Elmedia» басылымы кеңсесінің бірнеше рет бүлінуі және редакцияға арнап қызыл бояумен адресат атын жазып кетуі, тергеуші журналист Михаил Козачковтың қамауға алынуы елдегі сөз бостандығына жасалған қысым ретінде қабылданды [1]. Сондай-ақ 2023 жылдың қаңтарында журналист Динара Егеубаеваның көлігін әлдекімдердің өртеуі, «UlysMedia» сайтының бұзылуы, бас редактор Самал Ибраева мен оның отбасы мүшелерінің барлық суреттері мен құжаттарының жариялануы, белгісіз біреулердің журналист Вадим Борейко пәтерінің есігін құрылыс көлігімен бітеп, үйін өртеуге тырысуы [2] секілді жағдайлардан Қазақстанда әлі де болса сөз еркіндігінің төмен жағдайда екенін көруге болады.

Журналистерге, басылымдарға жасалған осындай қысымдар мен мәселелерді тіркеп, сол арқылы әлемдік деңгейде рейтинг анықтайтын бірқатар халықаралық мемлекеттік емес ұйымдар бар. Ол қоғамдық институттар өзіндік әдісі мен индикаторлары арқылы 180 елдің арасында бұқаралық ақпарат құралдарындағы сөз бостандығы бойынша рейтинг анықтайды. Бірінде кімнің индексі неғұрлым жоғары болса, сол соғұрлым рейтингте жоғарғы болады, ал келесі бір түрінде кім көп балл жинаса, сол мемлекеттің рейтингтегі жағдайы нашарлай түседі. Мәселен, 2022 жылы «Reporters sans frontières» ұйымы жариялаған рейтингте Қазақстан 48.28 индекспен 180 мемлекеттің ішінде 122-ші орында тұрса, «Freedom House» ұйымының 2017 жылғы соңғы рейтингінде 85 баллмен 196 мемлекеттің ішінде 179-шы орынды еншілеген. Бұл компанияларда 100-ге жуық аналитиктер, 30-дан астам сарапшылар сенімді БҰҰ, ЮНЕСКО және т.б. ашық дерек көздеріндегі деректер бойынша жұмыс істейді [3].

Негізгібөлім.«Reporterssans frontières»(«Reporters withoutborders»)–демократиялық басқаруды жақтайтын халықаралық коммерциялық емес ұйым. Кәсіподақ немесе медиа компаниялардың өкілдеріне жатпайды. 1985 жылы Монпельеде төрт журналист негізін қалаған. RSF ақпарат бостандығын қорғау және насихаттау бойынша әлемде алдыңғы қатарда. 1995 жылдан бастап Францияда қоғамдық ұйым ретінде танылған. RSF БҰҰ, ЮНЕСКО, Еуропа Кеңесі және Халықаралық Франкофония Ұйымында (OIF) консультативтік мәртебеге ие.

Дүниежүзі бойынша:

- 134 тілшісі;
  - 6 халықаралық секциясы (Германия, Австрия, Испания, Финляндия, Швеция, Швейцария);
  - 1 халықаралық штаб-пәтері (Париж);
  - 7 кеңсесі (Лондон, Брюссель, Тунис, Вашингтон, Рио-де-Жанейро, Дакар, Тайбэй)
- бар [4].

Бұл ұйым 2002 жылдан бастап әлем мемлекеттерінің арасында сөз бостандығы бойынша рейтингті анықтайды. Бастапқыда 139 мемлекеттің ішінде рейтинг анықталса, 2022 жылы мемлекеттердің саны 180-ге жеткен.

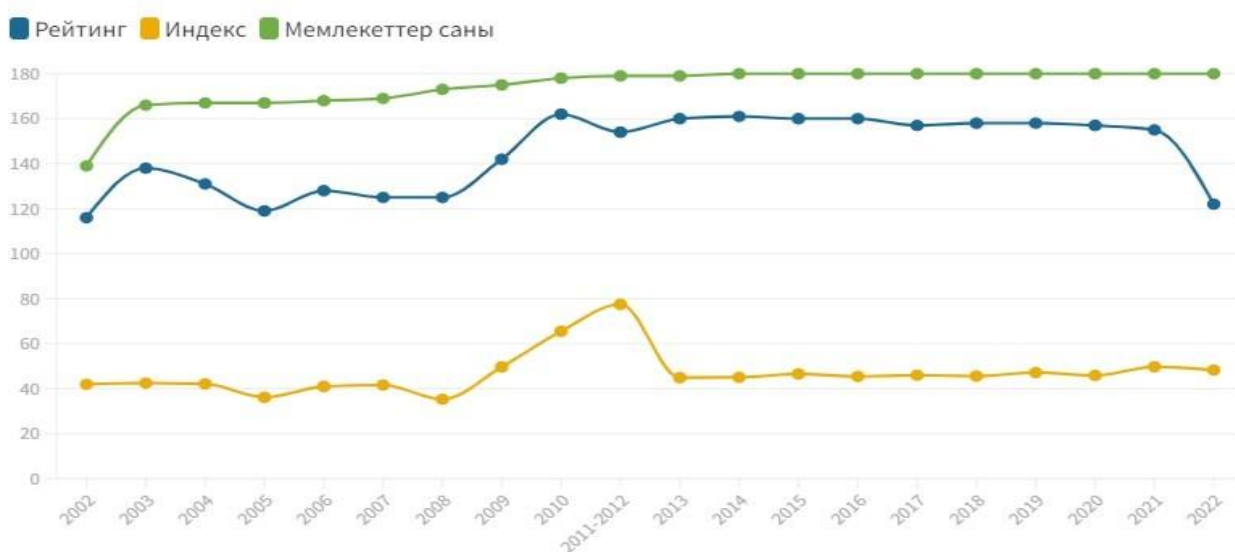

Диаграмма. «Reporters sans frontières» ұйымының рейтингі бойынша 2002-2022 жж. аралығындағы Қазақстандағы сөз бостандығының нәтижесі

Кесте. «Reporters sans frontières» ұйымының рейтингі бойынша 2002-2022 жж. аралығындағы Қазақстандағы сөз бостандығының нәтижесі

2022 жылдың мамыр айынан бастап Қазақстанның ақпарат желісінде «Қазақстан БАҚ бостандығы бойынша 155-ші орыннан, 122-ші орынға көтерілді» дейтін ақпарат тарады [4]. Бірақ расында да 122-ші орынға көтерілгенімен, зерттей келе бір сәйкессіздік пен қисынсыздықтың бар екенін анықтадық. Назар аударып қарайтын болсақ, 2021 жылғы индекс көрсеткіші 49.73 болатын болса, 2022 жылы сол индекс 1.44-ке аз екенін байқауға болады. Қазақстанның рейтингте 33 сатыға жоғарылау себебі, 2022 жылы RSF өздерінің рейтинг түзу жүйесін өзгерткен. Бұрын рейтинг 0-ден 100-ге дейінгі шкала бойынша әрбір аумаққа берілетін ұпайға негізделген.

Рейтинг төмендегі элементтер негізінде есептеледі:

– БАҚ қызметкерлері өз функцияларын орындау кезінде ұшырасатын жағдайлар мен бұқаралық ақпарат құралдарына қатысты жасалған теріс әрекеттердің сандық сипаттамасы;

Жыл	Рейтингтегі орны	Индекс	Мемлекеттер саны
2002	116	42	139
2003	138	42,5	166
2004	131	42,17	167
2005	119	36,17	167
2006	128	41	168
2007	125	41,63	169
2008	125	35,33	173
2009	142	49,67	175
2010	162	65,5	178
2011-2012	154	77,5	179
2013	160	44,92	179
2014	161	45,06	180
2015	160	46,54	180
2016	160	45,45	180
2017	157	45,99	180
2018	158	45,59	180
2019	158	47,18	180
2020	157	45,89	180
2021	155	49,72	180
2022	122	48,28	180

RSF 23 тілде ұсынатын сауалнамаға баспасөз бостандығы сарапшыларының (журналистер, зерттеушілер, академиктер, құқық қорғаушылар және т.б.) жауаптарымен өлшенетін әрбір елдегі жағдайдың сапалық талдауы.

Баспасөз еркіндігі картасы - бұл елдердің жаһандық рейтингтердегі көрсеткіштерінің визуалды жиыны. Баспасөз еркіндігі картасы келесі түстер арқылы тағайындалады:

- 85-100 ұпай: жақсы (жасыл);
- 70-85 ұпай: жаман емес (сары);
- 55-70 ұпай; проблемалық (ашық қызғылт сары);
- 40-55 ұпай: нашар (қызыл);
- 0-40 ұпай: өте нашар (қою қызыл) [5].

Бұл көрсеткіш бойынша Қазақстан 48.28 ұпаймен «нашар» (қызыл) деңгейінде тұр.

2022 жылы бұл әдіс өзгеріп, 5 түрлі параметр бойынша жеке-жеке рейтинг ретінде қарастырылатын болды. Енді «БАҚ бостандығы» бойынша рейтинг 5 параметрдің ортақ мәні ретінде түзіледі. Ол параметрлер:

1) Саяси контекст. Мемлекет немесе қоғамдағы басқа да саяси субъектілердің саяси қысымы жағдайында БАҚ өкілдерін қолдау және құрметтеу дәрежесін бағалайды.

2) Экономикалық контекст. Үкімет саясатына немесе үкіметтік емес субъектілерге (жарнама берушілер мен бизнес серіктестер) және БАҚ өкілдеріне қатысты экономикалық шектеулерді бағалайды.

3) Заңнамалық контекст. Заңнамалық тұрғыда журналистер тарапына жасалған әділетсіздікті бағалайды. (Мысалы, цензураның деңгейі, дереккөздерді қорғау мүмкіндігі, журналистерге жасалған зорлық-зомбылық үшін жазаланбау).

4) Әлеуметтік-мәдени контекст. Гендерлік, таптық, этникалық немесе діни мәселелерге негізделген әлеуметтік шектеулерді бағалайды.

5) Қауіпсіздік. Журналистика этикасы бойынша ақпарат жинау және тарату барысында дене жарақаты, психологиялық немесе эмоцияналдық және зиян келтіру фактілерінің тіркелуі. (Мысалы, жұмысынан айрылу, мүлік тәркілеу немесе үй-жайды тінту) [6].

Осы параметрлер бойынша жеке-жеке рейтинг түзілуіне байланысты Қазақстан индекс ұпайының төмендегеніне қарамастан, рейтингте біршама жоғары көтерілген. 2022 жылғы мәлімет бойынша бұл рейтингте Қазақстанның алған орын көрсеткіші төмендегідей.

- Қауіпсіздік: 98-ші орын;
- Әлеуметтік-мәдени контекст: 140-шы орын;
- Заңнамалық контекст: 135-ші орын;
- Саяси контекст: 136-шы орын;
- Экономикалық контекст: 153-ші орын.

Ұйымның 2023 жылы 3 мамыр күні жариялаған рейтингінде Қазақстан 122-ші орыннан 134-ші орынға сырғыған, ал индекс 48.28 ұпайдан 45.87 ұпайға төмендеген. «Reporters sans frontières» дерегінше, бұл нәтижеге 2022 жылғы Қаңтар оқиғасы себеп болған. «Әділ сөз» қорының expertі Ғалия Әженованың айтуы бойынша, Қаңтар оқиғасы кезінде 7 журналист жарақат алып, 18 журналист ұсталған [4].

Жеке параметрлер бойынша да айтарлықтай өзгерістер бар.

1. Қауіпсіздік бойынша 35 сатыға төмендеп, 98-ші орыннан 133-ші орынға түскен.

2. Әлеуметтік-мәдени жағдай бойынша көрсеткіш біршама жақсарған. Атап айтқанда, 2022 жылы Қазақстан дәл осы параметр бойынша 140-шы орында болса, 2023 жылы 36 сатыға жоғарылап, 104-ші орынға көтерілген.

3. Заңнамалық контекст бойынша 135-ші орыннан 139-шы орынға төмендеген.

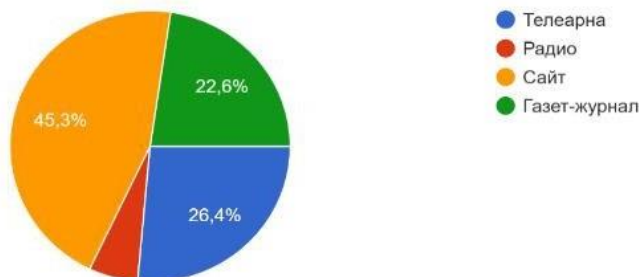
4. Саяси контекст бойынша айтарлықтай өзгеріс жоқ. 2022 жылы 136-шы орында болса, 2023 жылы 134-ші орынға ғана көтерілген.

5. Экономикалық контекст бойынша нәтиже жақсарған. 2022 жылы 153-ші орында болса, 2023 жылы бұл көрсеткіш 10 сатыға жақсарып, 143-ші орынды еншілеген.

Бұл деректер қисынға келе ме, жоқ па соны тексеру мақсатында әртүрлі салада жұмыс істейтін Қазақстандық 53 журналистен сауалнама алдық. №1 гистограммада көрсетілгендей, сауалнамаға қатысқандардың 45,3%-ы сайтта, 26,4%-ы телеарнада, 5,7%-ы радиода, 22,6%-ы газет-журналда жұмыс істейді.

Қай салада жұмыс істейсіз?

53 ответа

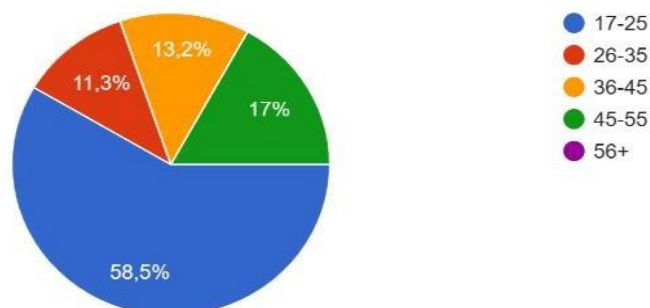

№1 гистограмма. Сауалнамаға қатысқан журналистердің саласы

Сауалнамаға қатысқан журналистердің де жас ерекшеліктері әртүрлі. №2 гистограммаға назар аударсақ, сауалнамаға қатысқандардың 58.5%-ы 17-25 жас аралығында, 11.3%-ы 26-35 жас аралығында, 17%-ы 45-56 жас аралығында, 13.2%-ы 36-45 жас аралығында екенін байқауға болады.

Жасыңыз нешеде?

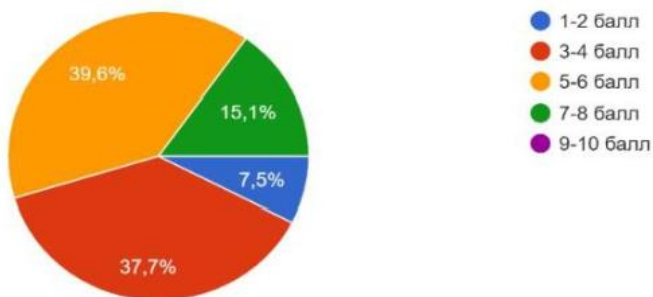
53 ответа

№2 гистограмма. Сауалнамаға қатысқандардың жас ерекшеліктері

№3 гистограммада «Қазақстандағы сөз еркіндігін 1-10-ға дегінгі шкала бойынша қалай бағалайсыз?» деген сұраққа, қатысушылардың 7.5%-ы 1-2 балл аралығы, 37.7%-ы 3-4 балл аралығы, 39.6%-ы 5-6 балл аралығы, 15.1%-ы 7-8 балл аралығы деп баға берсе, бірде-біреуі Қазақстанда сөз еркіндігінің дәрежесі 9-10 балл аралығында деп есептемейді.

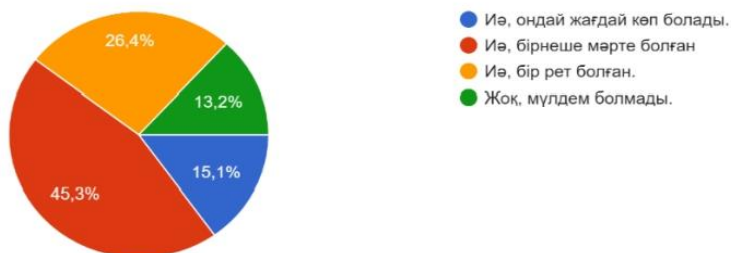
Қазақстандағы сөз еркіндігін 1-10 ға дейінгі шкала бойынша неше баллмен бағалайсыз
53 ответа

№3 гистограмма. Сөз еркіндігін 1-10 балдық шкаламен бағалау нәтижесі

Сауалнаманың төртінші сұрағы журналистік міндет атқарып жүргендегі кедергілерге байланысы болды (Мәселен, журналистік сауалға жауаптың 7 жұмыс күнінде берілмеуі, репортаж дайындау барысында көрсетілген қысым, кибербуллинг және т.б.). Бұл сауал бойынша қатысушы журналистердің 86.8%-ы кемінде бір рет кедергіге тап болған.

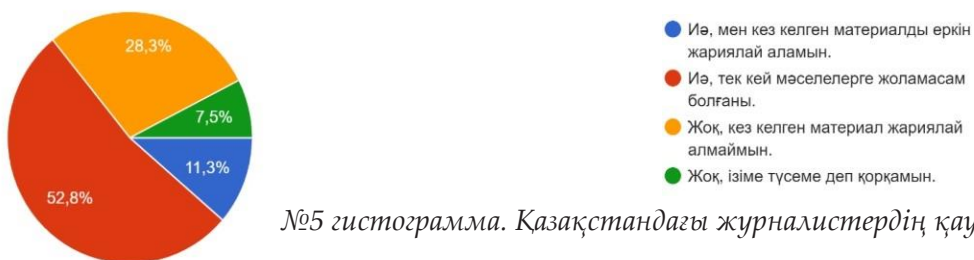
Бұрын соңды ақпарат жинау және тарату кезінде қандайда бір кедергіге тап болдыңыз ба?
53 ответа

№4 гистограмма. Ақпарат жинау және тарату кезіндегі кедергілердің болу-болмауы

Соңғы сауалдың мазмұны: «Журналист ретінде Қазақстанда өзіңізді қауіпсіз сезінесіз бе?» Осыған орай сауалнамаға қатысушылардың 64.1%-ы Қазақстанда өздерін қауіпсіз сезінетінін айтты.

Журналист ретінде Қазақстанда өзіңізді қауіпсіз сезінесіз бе?
53 ответа

№5 гистограмма. Қазақстандағы журналистердің қауіпсіздігі

Қорытынды

Зерттеу барысында Қазақстанның рейтингте жоғары көтерілгенін пайдаланбақ болған Қазақстандық forbes.kz [7], informburo.kz [4], kz.kursiv.media [8] және т.б. БАҚ өкілдерінің материалдарын байқадық. Осындай сарындағы ақпараттар фактчекинг және сараптау жұмыстарының толыққанды жүргізілмегендігінен хабар береді. Соның салдарынан бұқараға жаңсақ ақпарат тарап, сөз бостандығының жақсарып жатқандығы туралы жалған ұғым қалыптасуы мүмкін. Екінші жағынан, журналистер мен сөз бостандығы сол туралы бұрмаланған материал таратқан тілшілердің өз болашағы мен кәсіби қызметіне де байланысты екенін естен шығармау керек. Бұл тараптан алғанда, өз кәсіби қызметінің тынысын кеңейтуге емес, керісінше тарылтуға сол сала мамандарының ұмтылуы– алаңдатарлық құбылыс.

Журналистика – мемлекеттің даму жолындағы басты құралдардың бірі. Ал журналист ең бірінші кезекте еркін болуы керек, сонда ғана сол ел барлық факторлар бойынша дамиды болады. Еркіндік пен сөз бостандығы қоғамдағы көптеген мәселенің алдын алып, салдарын жоюға ықпалдаса алатын қуатқа ие. Бір ғана мысал: сыбайлас жемқорлық мәселесі журналистердің назары мен бақылауында болса:

- Біріншіден, бюджеттен бөлінген қаржы дiттеген жерiне жететiн болады;
- Екіншіден, әр лауазымды орынға жайғасқан шенеунік өз функциясын жақсырақ атқаруға тырмысады;
- Үшіншіден, халықтың қаржысын тек мақсатты пайдалануға жол ашылады.

Бұндай жағдай тек қоғамымыз еркін болғанда ғана жүзеге асары анық. Тұтқындағы адамның мүмкіндіктері шектеулі болатыны секілді, журналистердің де аяғы тұсаулы болса, «Бармақ басты, көз қыстылықтан» арылу оңайға соқпайды.

Американдық экономист, Нобель сыйлығының лауреаты Джозеф Стиглиц кезкелген қоғам ақпараттың ашық болғанын қалайды. Өйткені, құпиялылық мемлекеттің демократиялық үдерісіне кедергі болады. Осыған байланысты қоғам өкіметтен кезкелген ақпаратты талап етуі мүмкін. Сондықтан, құпиялы ақпаратты анықтайтын және сөз бостандығын қорғайтын заңдардың қажеттілігі туралы айтқан болатын [9].

Әлем елдерінде ақпаратты алу құқығына назар аударып көрсек, дүниежүзі халқының 89%-ы ақпаратқа қол жеткізу құқығы туралы құжат не заң қабылдаған мемлекетте өмір сүреді екен. 113 мемлекет ақпаратқа қол жеткізу құқығы туралы заңды қабылдаған. 43 мемлекетте дәл осындай заңы болмаса да, осыған ұқсас ба стама ла ры бар. 73 мемлекет Ашық үкімет әріптестігі бастамасын қолдайды және осы ба ста ма ға қосылған.

Елімізде сөз бостандығы және БАҚ саласында кейбір өзекті мәселелердің бар екені рас. Бірақ, бұл заңдарымыздың шикілігінен немесе еркіндікті шектеуінен емес, көбінесе журналистер атқарушы билік өкілдерінің заң нормалары мен кәсіби ережелерді дұрыс орындамауынан, өз құқықтары мен бостандықтарын толық білмеуінен туындауда.

Сөз бостандығының дамуына кедергі келтіретін негізгі фактордың бірі – қоғамда ақпараттық ашықтықтың болмауы. Бірақ мемлекет мүдделеріне басымдық беру қағидаты сақталуда. Журналистиканың әлемдік стандарттарына сәйкес кәсіби қызметті жүзеге асыруға ешқандай кедергі болмауы тиіс [10].

Мемлекеттің сөз бостандығы туралы рейтингін көрсететін шарттардың негізгісі – журналист міндетін атқарудағы кедергімен күресуге. Бұқаралық ақпарат құралдарының өз функциясын этика мен стандарттарға, адами және құқықтық нормаларға сай атқаруы қоғам дамуының басты индикаторларының және алғышартының бірі десек қателеспейміз [11].

Мәселені жасырмай, бұрмаламай, қайта оның бар екенін мойындап, себеп-салдарына үңілгенде ғана онымен күрестің нақты механизмдері түзіле бастайды. Демократиялық, азаматтық құндылықтарды алға тартып, дамудың жолына түскен тәуелсіз Қазақстан және оның журналистері үшін осы қағиданы терең түсіну, кәсіби жолында табанды күрес жүргізу аса маңызды деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1. «Reporters sans frontières» ұйымының ресми сайты [Электрондық нұсқа]. URL: <https://rsf.org/fr> (қаралған күні: 10.11.2023).
2. Қазақстандық журналистерге қысым үдеп жатыр. Qazupna.qz инстаграм парақшасы, 20.02.2023 ж. [Электрондық нұсқа] URL: <https://www.instagram.com/p/Cnl6nsqKLUu/?igshid=YmMyMTA2M2Y=> (қаралған күні: 08.12.2023).
3. Әлемдік еркіндік. «Freedom house» ұйымының ресми сайты 02.12.2022 ж. [Электрондық нұсқа]. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world> (қаралған күні: 10.12.2023).
4. Қазақстан поднялся на 122-е место в мировом рейтинге свободы прессы. «Информбюро» сайты [Электрондық нұсқа]. URL: <https://informburo.kz/novosti/kazakhstan-podnyalsya-na-122-mesto-v-mirovom-reitinge-svobody-pressy> (дата обращения: 20.12.2023).
5. Кто мы? «Reporters without borders» ұйымының сайты [Электрондық нұсқа]. URL: <https://rsf.org/en/who-are-we#:~:text=%D0%A0%D0%9D%D0%A4%20%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%B5%D1%82%3A,%D0%96%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%2C%20%D0%94%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%2C%20%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%8D%D0%B9> (қаралған күні: 05.01.2024).
6. Қаңтар оқиғасы кезінде журналистер қандай қысымға ұшырады? newreporter.org сайты [Электрондық нұсқа] URL: <https://newreporter.org/kz/2022/05/03/2685/> (қаралған күні: 18.11.2023).
7. Сразу на 33 позиции поднялся Казахстан во Всемирном индексе свободы прессы. «Forbes.kz» [Электрондық нұсқа]. URL: https://forbes.kz/massmedia/nejidanno_kazakhstan_uluchshil_pozitsii_vo_vsemirnom_indekse_svobode_pressyi_na_33_pozitsii/ (дата обращения: 18.11.2023).
8. Қазақстан удлучшил позиции в индексе свободы прессы. «kz.kursiv.media» [Электрондық нұсқа]. URL: <https://kz.kursiv.media/2022-05-03/kazakhstan-uluchshil-pozicii-v-indekse-svobody-pressy/> (қаралған күні: 20.11.2023).
9. Прохоров Е. Журналистика и демократия: учеб. пос. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 350 с.
10. Shure nta ye v Ama nge ldy, Ye sda ule tov Ai tmukha nbe t, Tole ge n Mukhta r, Tursynba ye va Ai gul. Re trospe cti ve Ana lysi s of Forma ti on a nd De ve lopme nt of Le ga l Journa li sm i n Ka za khsta n. // Journa l of Communi ca ti on MEDIA WATCH. Volume IX Numbe r III Se pte mbe r, 2018. - P. 329-346.
11. Stiglitz J. Transparency in Government // The Right to Tell. The Role of Mass Media in Economic Development. The World Bank Washington, 2002. D.C. – 322 p.

References

1. «Reporters sans frontières» uymynyn resmi saity [Official website of the organization «Reporters sans frontières»] [Electronic resource]. Available at: <https://rsf.org/fr> (Accessed: 10.11.2023). [in Kazakh]
2. Kazakstandyk jurnalisterge kysym udep jatyr. Qazyna.qz instagram paraqshasy [Pressure on Kazakhstanian journalists is increasing. Qazyna.qz Instagram page] [Electronic resource]. Available at: <https://www.instagram.com/p/Cnl6nsqKLUu/?igshid=YmMyMTA2M2Y=> (Accessed: 08.12.2023). [in Kazakh]
3. «Alemdegi erkindik». «Fredom house» uymynyn saity [World freedom. «Fredom house» official website of the organization] [Electronic resource]. Available at: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world> (Accessed: 10.12.2023). [in Kazakh]
4. Kazahstan podnjalsja na 122-e mesto v mirovom rejtinge svobody pressy. «Inforbjuro» sajty [Kazakhstan has risen to 122nd place in the world ranking of press freedom. Inforburo.kz website] [Electronic resource]. Available at: <https://inforburo.kz/novosti/kazahstan-podnyalsyana-122-mesto-v-mirovom-rejtinge-svobody-pressy> (Accessed: 20.12.2023). [in Russian]
5. Kto my? «Reporters without borders» uymynyn saity [Who are we? «Reporters without borders» organization's website] [Electronic resource]. Available at: <https://rsf.org/en/who-are-we#:~:text=%D0%A0%D0%9D%D0%A4%20%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%B5%D1%82%3A,%D0%96%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%2C%20%D0%94%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%2C%20%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%8D%D0%B9> (Accessed: 05.01.2024). [in Russian]
6. Kantar okigasy kezinde zhurnalister qandaj kysymga ushyrady? newreporter.org saity [What pressure journalists were under during the January? newreporter.org website] [Electronic resource]. Available at: <https://newreporter.org/kz/2022/05/03/2685/> (Accessed: 18.11.2023). [in Kazakh]
7. Srazu na 33 pozicii podnjalsja Kazahstan vo Vsemirnom indekse svobody pressy. «Forbes.kz» [Kazakhstan immediately rose to 33 positions in the World Press Freedom Index. «Forbes.kz»] [Electronic resource]. Available at: https://forbes.kz/massmedia/neojidanno_kazahstan_uluchshil_pozitsii_vo_vsemirnom_indekse_svobode_pressyi_na_33_pozitsii/ (Accessed: 18.11.2023). [in Russian]
8. Kazahstan uluchshil pozicii v indekse svobody pressy. «kz.kursiv.media» [Kazakhstan has improved its position in the press freedom index. «kz.kursiv.media»]. Available at: <https://kz.kursiv.media/2022-05-03/kazahstan-uluchshil-pozicii-v-indekse-svobody-pressy/> (Accessed: 20.11.2023). [in Russian]
9. Prohorov E. Zhupnalictika i demokratija [Journalism and democracy] Study guide (Aspekt Press, Moscow, 1996, 350 p.).
10. Shurenta ye v A., Ye sda ule tov A., Tole gen M., Tursynba ye va A. Retrospective Analysis of Formation and Development of Legal Journalism in Kazakhstan, Journal of Communication MEDIA WATCH. Volume IX Number III September, 2018. - P. 329-346.
11. Stiglitz J. Transparency in Government, The Right to Tell. The Role of Mass Media in Economic Development. The World Bank Washington, 2002. D.C. – 322 p.

A. Shurentayev¹, A. Mantay¹, A. Sailaukyzy²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Maqsut Narikbayev University (KazGUU), Astana, Kazakhstan*

Freedom of speech in the domestic media (based on the concept of "Reporters sans frontières")

Abstract. Freedom of speech is the most important political right of citizens, guaranteed by the Constitution. A person differs in that freedom of speech also allows him to openly publish or remain silent in the press, at meetings and conferences, and categorically refuse to express an opinion. At the same time, freedom of speech is based on international standards and norms and is closely linked to the diversity of opinions. The most important opportunity to ensure freedom of speech in a democratic society is a free media, which has become a platform for publicity and self-expression. Only thanks to this, citizens can exercise freedom of speech and the right to express their point of view.

This article delves into the primary indicators and methodologies used to assess freedom of speech in the media since 2002, focusing on the current international organization «Reporters sans frontières». The article examines Kazakhstan's ranking in the index over the period since the country gained independence, along with an analysis of the level of censorship and the conceptual frameworks of freedom of speech proposed by domestic scholars. The discussion encompasses the reasons and consequences behind Kazakhstan's ascent to the 33rd position in the «Reporters sans frontières» in 2022, as well as its subsequent 12th position in the same ranking in 2023. The presented data and facts undergo thorough analysis, revealing the distinctive features of changes in the field of freedom of speech within the country.

Key words: media, freedom of speech, rating, freedom of the press, censorship, Reporters without Borders, Reporters without Borders.

А. Шурентаев¹, А. Мантай¹, А. Сайлауқызы²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Maqsut Narikbayev University (KazGUU), Астана, Казахстан*

Свобода слова в отечественных СМИ (на основе концепции «Reporters sans frontières»)

Аннотация. Свобода слова – важнейшее политическое право граждан, гарантированное Конституцией. Человек отличается тем, что свобода слова также позволяет ему открыто публиковать или молчать в прессе, на собраниях и конференциях, категорически отказываться от выражения мнения. При этом свобода слова основывается на международных стандартах и нормах и тесно связана с многообразием мнений. Самая главная возможность обеспечить свободу слова в демократическом обществе – это свободный СМИ, ставший трибуной гласности и самовыражения. Только благодаря этому граждане могут осуществлять свободу слова и право выражать свою точку зрения.

В данной статье проведен анализ основных показателей и методов рейтингования свободы слова в СМИ с 2002 года, действующей международной организации «Репортеры без границ». Рассмотрен индекс Казахстана в рейтинге, данном за период с момента обретения страной независимости, а также проанализирован уровень цензуры в данной стране и концепции свободы слова, предложенные отечественными учеными. Обсуждаются причины и последствия подъема Казахстана на 33-е место в рейтинге «Репортеры без границ» в 2022 году, а также занимаемое им 12-е место в этом же рейтинге в 2023 году. Анализируются представленные данные и факты, выявляются особенности изменений в сфере свободы слова в стране.

Ключевые слова: СМИ, свобода слова, рейтинг, свобода прессы, цензура, Репортеры без границ, Репортеры без границ.

Авторлар туралы мәлімет:

Шурентаев А. – Ph.D., Баспасөз және баспа ісі кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Мантай А. – магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сайлауқызы А. – Ph.D., Халықаралық журналистика мектебінің Adjunct Assistant профессоры, Maqсут Narikbayev University (KazGUU), Қорғалжын тас жолы, 8, 010000, Астана, Қазақстан.

Shurentayev A. – Ph.D., Head of the Department of Printing and Publishing, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Mantay A. – Master student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Sailaukyzy A. – PhD, Adjunct Assistant Professor at the International School of Journalism, Maqсут Narikbayev University (KazGUU), Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 19.01.80
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0009-0004-7849-6808>

<https://orcid.org/0000-0002-9504-9629>

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-22-35>

Журналистерді қарулы қақтығыстарда қорғаудағы халықаралық ұйымдардың рөлі

Н.Н. Қабдыл*, Қ.Ө. Сақ

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹kabdylova123@gmail.com, ¹kaisak64@mail.ru)

Аңдатпа. Халықаралық аренада қарулы қақтығыстардың қарқындылығы артып келе жатыр. Осыған байланысты, оқиға орнынан ақпарат тарататын журналистердің өміріне айтарлықтай қауіп төнеді. Бұл мақалада қарулы қақтығыс жағдайында журналистердің құқықтары мен қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз етудегі халықаралық заңдар мен ұйымдардың рөлін жан-жақты талданады. Зерттеу Женева Конвенциялары мен олардың қосымша хаттамаларын қоса алғанда, халықаралық нормативтік құқықтық актілердің қолданылуы мен тиімділігін зерттеуге, сондай-ақ БҰҰ мен ЮНЕСКО, Журналистерді қорғау комитеті және «Шекарасыз репортерлер» сияқты негізгі халықаралық ұйымдардың қызметін сараптауға бағытталған.

Авторлар халықаралық гуманитарлық құқықтың дамуының тарихи мәнін атап өтіп, қақтығыстардың әртүрлілігі және бұлыңғырлығымен сипатталатын соғыс қимылдарын жүргізудің қазіргі жағдайларына бейімделуіне баса назар аударады. Журналистер қақтығыс аймақтарында кездесетін мәселелер мен қиындықтарды және халықаралық ұйымдардың олардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы рөлін талдауға ерекше назар аударылады.

Сондай-ақ, мақалада халықаралық және Ұлттық қорғаныс тетіктерін күшейту бойынша ұсыныстар, сондай-ақ қақтығыс аймақтарында жұмыс істейтін журналистерге ақпараттық қамтамасыз ету мен білім беру бағдарламаларын жақсарту қажеттілігі ұсынылады.

Зерттеу жұмысының қорытынды тұжырымында авторлар қарулы қақтығыстардың үнемі өзгеріп отыратын сипаты контекстінде халықаралық нормативтік тетіктерді одан әрі дамыту және жетілдіру қажеттілігін айқындай отырып, журналистерді тиімді қорғау үшін жаһандық ынтымақтастықтың маңыздылығын атап көрсетеді.

Түйін сөздер: Журналистің қауіпсіздігі, халықаралық гуманитарлық құқық, қарулы қақтығыстар, халықаралық ұйымдар.

Кіріспе

Қазіргі таңда журналистиканың рөлі, әсіресе қарулы қақтығыстар жағдайында аса маңызды. Бістық нүктелерде жұмыс істейтін журналистер көбінесе өмір мен өлім арасында жүріп қана қоймай, соғысушы тараптардың қауіп-қатерін, сөз бостандығын шектеуді және олардың кәсіби құқықтарына қол сұғуды қамтитын тәуекелдерге тап болады.

ЮНЕСКО-ның мәліметтеріне сүйенсек, 2023 жыл қарулы қақтығыс аймақтарында жұмыс істейтін журналистердің қаза табуы бойынша рекордтық жыл болған. БАҚ қызметкерлерін өлтіру саны алдыңғы үш жылмен салыстырғанда екі есеге жуық өсті. Атап айтқанда, осы жылдың соңғы үш айында қақтығыс аймақтарында 27 журналист қайтыс болды. Бұл 2007 жылдан бері ең қауіпті жылдардың біріне айналды [1].

ВВС мәліметтері бойынша 1990 жылдан 2018 жылға дейін 2500-ден астам журналист қарулы қақтығыстың құрбанына айналған. БАҚ қызметкерлерінің құрбан болғандарының ең жоғары көрсеткіші 2006 жылы 155 өлімді құрады. Ал 2017 жылы бұл көрсеткіш 82 еді. Халықаралық журналистер федерациясының мәліметінше, 2018 жылы қызметтік борышын өтеу кезінде 32 бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкері қаза тапқан [2].

Халықаралық журналистер федерациясының мәліметі бойынша, 2023 жылы әлемде 94 журналист пен БАҚ қызметкері қаза тапты, олардың 68-і Газа секторындағы қарулы қақтығыс кезінде көз жұмған. 393 журналист әртүрлі елдерде қамауда отыр. Тұтқындалған журналистердің көпшілігі Қытайда — 80 адам, одан кейін Мьянма (54), Түркия (41), Ресей (40) және Беларусь (35). Федерация басшысы Доминик Прадальенің айтуынша, дүние жүзіндегі журналистердің өлімінің 72%-ы Израиль мен ХАМАС арасындағы соғыстың құрбандары. Ол сондай-ақ журналистерді қорғауда халықаралық құқық бойынша жаңа жаһандық стандарт әзірлеу керектігін атап өтті [3].

БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комиссары Фолькер Тюрктің айтуынша, 2023 жылы әлемде кем дегенде 46 журналист қаза тапқан. Бұл қылмыстардың көпшілігі әдейі жасалған болуы мүмкін. ЮНЕСКО мәліметтері бойынша журналистерге қарсы қылмыстардың 86%-ы жазасыз қалады [4].

Шо Малколмның айтуынша, халықаралық құқық – мемлекеттер арасындағы конфликтілерді және ынтымақтастық сипатындағы қарым-қатынастарды реттейтін, мемлекеттердің бейбіт қатар өмір сүруін қамтамасыз ету үшін жасалған, мемлекеттегі билеуші таптың еркін білдіретін және қажет кезінде мемлекеттердің жеке немесе ұжымдық түрде мәжбүрлеу шарасы арқылы қорғалатын нормалар жиынтығы [5]. Соңғы жылдары журналистердің құқықтары мен қауіпсіздігін қорғауға бағытталған халықаралық заңдар мен ұйымдардың өзектілігі күмән тудырмайды. Олардың баспасөз бостандығын қолдаудағы және журналистерді қудалаудан қорғаудағы рөлі мен үлесі зерттеушілердің, құқық қорғаушылардың және медиа мамандардың ерекше қызығушылығына айналады.

Мақаланың мақсаты - қарулы қақтығыстар жағдайында жұмыс істейтін журналистерді қорғауға бағытталған халықаралық заңдар мен ұйымдардың рөлін

талдау. Біз осы тақырыпты қамтитын негізгі заңдар мен конвенцияларды, сондай-ақ негізгі халықаралық ұйымдардың іс-әрекеттерін, олардың жетістіктері мен қойылған міндеттерді іске асырудағы қиындықтарды қарастырамыз.

Соңғы онжылдықтардағы қарулы қақтығыстар миллиондаған бейбіт тұрғындардың өмірін қиды. Көптеген қарулы қақтығыстарда халықаралық гуманитарлық құқық (ХГҚ) пен адам құқықтарының өрескел бұзылуы жиі кездеседі. Белгілі бір жағдайларда бұл заң бұзушылықтардың кейбірі тіпті геноцид, соғыс қылмыстары немесе адамзатқа қарсы қылмыстар болуы мүмкін [4].

Соғыс кезіндегі журналистердің құқықтарын және осы қорғаудың шектеулерін түсіну өте маңызды. Бұл ұлттық заңнамада танылған құқықтар мен бостандықтарға да қатысты. Соғыс пен қақтығыстар өткен жерде заңды түрде рұқсат етілген және не рұқсат етілмейтін әрекеттер туралы нақты түсінік береді. Халықаралық гуманитарлық құқық нормалары жау тұтқындаған кезде әскери объектіге тікелей жақын орналасқан бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкеріне арнайы кепілдік және оны тұтқындау жағдайында қорғауға мүмкіндік бермейді. Дея мен Мартыненко бұл нормаларды нақтылап, ал әскери нысанның жанында ұсталған журналистке әскери тұтқын мәртебесі берілуі керек деп есептейді [6]. Көптеген журналистер соғыс аймағында тұтқындалған жағдайда не істеу керектігін білмеуі мүмкін немесе олар бейбіт тұрғындарға қарағанда ерекше қорғалатынына сенуі мүмкін. Осы салада жұмыс істейтін әрбір журналист үшін өз құқықтарын түсіну өте маңызды.

Қарулы қақтығыстар жағдайында бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлерінің қауіпсіздігі мен құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету - халықаралық ынтымақтастықтың маңызды бағыты [7]. БАҚ-тың барлық қызметкерлері еркін өмір сүруге, жеке бас бостандығына қол сұғылмауына, әділ сотқа, заң алдындағы теңдікке құқығы бар. Осы құқықтардың кез келгенін бұзатын әрекеттер және журналистерге жасалған шабуылдар адам құқықтарын бұзумен тең. Олардың кейбіреулері, соның ішінде кісі өлтіру, азаптау және қатыгездік, адамгершілікке жатпайтын немесе арнамысты қорлайтын әрекеттер халықаралық қылмыстар қатарына жатқызылады, бұл мемлекеттік жауапкершілікті де, кінәлілердің жеке қылмыстық жауапкершілігін де арттырады [8].

Қорытындылай келе, қақтығыс аймақтарында Журналистерді қорғау жеке адамдардың өмірін сақтау мәселесі ғана емес, сонымен бірге сөз бостандығы, демократия және қоғамның ақпарат алу құқығы қағидаттарын сақтау мәселесі екенін атап өткен жөн.

Зерттеу әдістері. Әскери қақтығыстар аймақтарындағы журналистердің қауіпсіздігі Біріккен Ұлттар Ұйымының ерекше назарында. Бас Ассамблея барлық жерде 225 жанжалдасушы тараптарды журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қабылдауға шақырады. 2013 жылы өзінің 68-ші сессиясында БҰҰ Бас Ассамблеясы 68/163 қарарын қабылдады. Бұл қарар бойынша 2 қарашаны журналистерге қарсы қылмыстары үшін халықаралық жазасыздықты тоқтату күні деп жариялады. Қарар мүше мемлекеттерді жазасыздыққа қарсы нақты шаралар қабылдауға шақырады [9].

Женева конвенцияларының 2-бабында былай делінген: «Бейбіт уақытта күшіне енетін ережелерден басқа, осы Конвенция екі немесе одан да көп Жоғары Уағдаласушы Тараптардың арасында жарияланған соғыс немесе кез келген басқа қарулы қақтығыс жағдайында (мысалы, егер олардың біреуі соғыс жағдайын мойындамаса) қолданылады. Конвенция сондай-ақ Жоғары Уағдаласушы Тарап аумағын толығымен немесе оның бір бөлігін басып алудың барлық жағдайларында, тіпті егер бұл басып алу қарулы қарсылық көрсетпесе де қолданылады». Женева конвенцияларының I хаттамасы жалпы 2-бапта қамтылған жағдайларды кеңейтеді, бұл хаттама қолданылатын жағдайларға «халықтың отаршылдық үстемдік пен шетелдік оккупацияға қарсы және нәсілшілдік режимдерге қарсы күресетін қарулы қақтығыстарды қамтиды» (1-бап, 4-тармақ) [10].

ХГҚ халықаралық емес қарулы қақтығыстарға қатысты екі түрлі құқықтық негізді анықтайды. Бір жағынан, Женева конвенцияларының жалпы 3-бабында «халықаралық сипатта емес қарулы қақтығыс болған жағдайда» кем дегенде ХГҚ-тың бірқатар ережелері қолданылуы керек деп көрсетілген. Конвенциялар «халықаралық емес қарулы қақтығыс» терминінің нені білдіретінін анықтамайды, бірақ қазіргі уақытта бұл термин мемлекеттің қарулы күштері мен үкіметтік емес қарулы топтар арасындағы немесе мемлекеттік емес қарулы топтар арасындағы қарулы қақтығыстарды білдіретіні кеңінен қабылданған. Женева конвенцияларының II хаттамасында оның ережелері «Жоғары Уағдаласушы Тараптың аумағында оның қарулы күштері немесе жауапты қолбасшылықпен оның аумағының бір бөлігіне осындай бақылауды жүзеге асыратын басқа ұйымдасқан қарулы топтар арасында болып жатқан қарулы қақтығыстарға, оларға үздіксіз және келісілген ұрыс қимылдарын жүргізуге және осы Хаттаманы қолдануға мүмкіндік береді» (1-бап).

Сонымен бірге, Халықаралық Қызыл Крест комитеті (ХҚКК) халықаралық емес қарулы қақтығыстарға ХГҚ-ны қолданудың төменгі шегін анықтау үшін зорлық-зомбылық қарқындылығы мен мемлекеттік емес құрылымдарды ұйымдастырудың келесі екі критерийін ұсынады:

Біріншіден, әскери әрекеттер ең төменгі қарқындылық деңгейіне жетуі керек. Бұл, соғыс қимылдары ұжымдық сипатқа ие болғанда немесе үкімет көтерілісшілерге қарсы құқық қорғау органдарының күшін ғана емес, әскери күш қолдануға мәжбүр болғанда болуы мүмкін.

Екіншіден, қақтығысқа қатысқан үкіметтік емес топтарды «жанжалға қатысушы тараптар» деп санау керек, бұл олардың әскери күштерін ұйымдастырғанын білдіреді. Мысалы, бұл күштердің белгілі бір командалық құрылымы болуы керек және үздіксіз әскери қимылдарды жүргізуге қабілетті болуы керек дегенді білдіреді.

Аталған шаралардың барлығы қарулы қақтығыс аймағындағы журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз болып көрінеді. Оларға қосымша кепілдіктер қажет. Петренко, Подольская, Невтрилолардың пікірінше, халықаралық және аймақтық актілердің мәтіндеріне «журналист» ұғымын енгізіп, заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет [9].

Бұл ұсынысқа ХҚКК заң кеңесшісі Робин Гайс қарсы, ол қарулы қақтығыстар жағдайында журналистер жан-жақты қорғалып жатыр деп есептейді. Гайстың

айтуынша, журналистер бірінші кезекте Женева конвенциясымен қорғалады [11]. Мұнда «бейбіт тұрғын» тіркесін «журналист» сөзімен қауіпсіз ауыстыруға болады, ал халықаралық емес қақтығыс жағдайында журналисті қорғау халықаралық құқықтың әдеттегі нормаларына сәйкес реттеледі.

Женева конвенциясы бірінші және екінші дүниежүзілік соғыс кезінде көргеніміздей, әскерлердің соңынан ерген (көбінесе формада) дәстүрлі соғыс репортерлерін қорғауды ұсынды. Бірақ бұл конвенцияның қорғау күші соғыстың жаңа түрлерінде мардымсыз болды. «Терроризмге қарсы жаһандық соғыс» деп аталатын соғыс 2001 жылы Ауғанстандағы соғыстан басталып, 11 қыркүйектегі шабуылдарға және 2003 жылы Иракты оккупациялауға, 2011 жылы Ливияға басып кіруге және ДАИШ-ке қарсы жалғасып жатқан соғысқа жауап ретінде жалғасты. Осы интервенциялардан кейін жаңа «сәтсіз мемлекеттерді» құру қаупі бар. Қауіптер мен тәуекелдерді пайдалану – журналистиканың негізі.

Талқылау. Қазіргі уақытта халықаралық және халықаралық емес сипаттағы қарулы қақтығыстар кезеңінде журналистерге және бұқаралық ақпарат құралдарының басқа өкілдеріне қатысты шабуылдар мен қауіптер саны артып келеді. Хассон атап өткендей, халықаралық гуманитарлық құқықтың қолданыстағы принциптері мен нормалары журналистерді сенімді қорғауды қамтамасыз етпейді [12].

Қарулы қақтығыстар аймақтарында Журналистерді қорғау контекстіндегі халықаралық заңдар мен ұйымдардың рөлін зерттей отырып, ең алдымен тиісті нормативтік актілердің пайда болуының тарихына назар аудару қажет. XX ғасырдан бастап, бірқатар жаһандық қақтығыстардан кейін халықаралық қауымдастық бейбіт тұрғындарды, оның ішінде журналистерді қорғау қажеттілігін белсенді түрде мойындады. Бұл тұрғыда 1949 жылғы Женева конвенциясы және оның қосымша хаттамалары қауіпсіздіктің негізгі принциптерін белгілейтін іргелі құжат қолданысқа енді.

Қазіргі халықаралық заңдар мен конвенциялар осы принциптерді дамытуды және нақтылауды жалғастырып жатыр. Мысалы, БҰҰ мен ЮНЕСКО журналистерді қорғау стандарттарын құру және жетілдіру бойынша белсенді жұмыс істейді. Бұл бағытта БҰҰ-ның 1738 қарары ерекше көзге түседі, ол журналистерге жасалған шабуылдардың кез-келген түрін айыптайды және оларды қорғаудың ажырамас құқығын көрсетеді.

Хассонның айтуынша, журналистердің құқықтарын халықаралық құқық негізінде нығайтуға кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі - қарулы қақтығыстар кезінде оларға қарсы жасалған қылмысқа ешбір жазаның қолданылмауы [12].

Журналистерді қорғау комитеті және Шекарасыз репортерлар сияқты халықаралық ұйымдар журналистердің құқықтарын бұзу жағдайын бақылау процесінде маңызды рөл атқарады. Олар ауқымды зерттеулер жүргізіп, тәуекелге ұшыраған журналистерге қолдау көрсетеді және халықаралық аренада баспасөз бостандығы мүдделерін белсенді түрде қорғайды.

Дегенмен, халықаралық заңдар болса да, журналистердің алдында тұрған бірқатар мәселелер мен қиындықтар әлі күнге дейін өз шешімін тапқан жоқ. Бұл осы заңдардың ұлттық деңгейде тиімсіз жүзеге асырылуына, белгілі бір елдердің билігінде саяси ерік-жігердің болмауына, сондай-ақ соғысушы тараптардың халықаралық міндеттемелерін елемейіне байланысты.

Қарулы қақтығыстар аймақтарында журналистерді қорғауға арналған халықаралық заңдар мен ұйымдарды талдауда халықаралық құқық пен дипломатияның көптеген аспектілеріне созылатын осы мәселенің жан-жақты сипатын атап өткен жөн.

Ең алдымен, қарулы қақтығыстар жағдайында әрекет ететін журналистер көбінесе адам құқықтарының бұзылуына, әскери қылмыстарға және басқа да ауыр қылмыстарға куә болатынын түсіну керек. Журналистердің қызметі құқық бұзушылық фактілерін ашып қана қоймай, оларды қауіп-қатерге душар етеді, өйткені билік немесе қақтығысушы тараптар оларды қауіп ретінде қарастыруы мүмкін.

Екінші жағынан, Женева конвенциялары және олардың қосымша хаттамалары сияқты халықаралық заңдар мен конвенциялар, сондай-ақ БҰҰ-ның көптеген қарарлары Журналистерді қорғау үшін белгілі бір кепілдіктер береді. Алайда, бұл қорғаныс механизмдерінің тиімділігі көбінесе олардың танылуына және ұлттық деңгейде жүзеге асырылуына байланысты.

Бугаева қарулы қақтығыс жағдайында кәсіби қызметті жүзеге асыру барысында, бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкері өзінің қорғау құқығы шектелуі мүмкін екенін ескерту қажет деп есептейді [13]. Журналист нақты қорғауды да, қорғауды қамтамасыз ету құқығын да жоғалтпас үшін соғысушы тараптар барлық қажетті жағдайды жасауы керек.

Көптеген халықаралық ұйымдар қақтығыс аймақтарындағы Журналистерді қорғау міндетінің күрделілігін мойындай отырып, бұл мәселеге ерекше назар аударады. Мысалы, ЮНЕСКО журналистердің қауіпсіздігі және оларға қарсы зорлық-зомбылық қаупі туралы есептерді үнемі жариялап отырады, бұл мәселені жеңілдетуге және оны шешудің жолдарын ұсынуға тырысады.

Дегенмен, қолданыстағы қорғаныс механизмдерін одан әрі жетілдіру қажет. Қазіргі заманғы қарулы қақтығыстар көбінесе гибриді сипатқа ие, мұнда дәстүрлі майдан сызықтары мен қатысушылар аз анықталады. Бұл тұрғыда журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жаңа тәсілдер мен стратегиялар қажет.

Жанжал жағдайында журналистерді тиімді қорғау үшін халықаралық ұйымдар мемлекеттердің халықаралық міндеттемелердің орындалуын қатаң бақылауды қамтамасыз етуі, дипломатиялық күш-жігерді жандандыруы және журналистердің қауіпсіздіктері мен құқықтарының қорғалуына ден қоюдың жаңа тетіктерін құруы тиіс.

Соңғы 20 жылда мемлекеттер, көтерілісшілер, саясаткерлер, дипломаттар, белсенділер, демонстранттар мен журналистер қарулы қақтығыстарда халықаралық гуманитарлық құқық пен адам құқықтарына жүгінді. Олар Біріккен Ұлттар Ұйымының

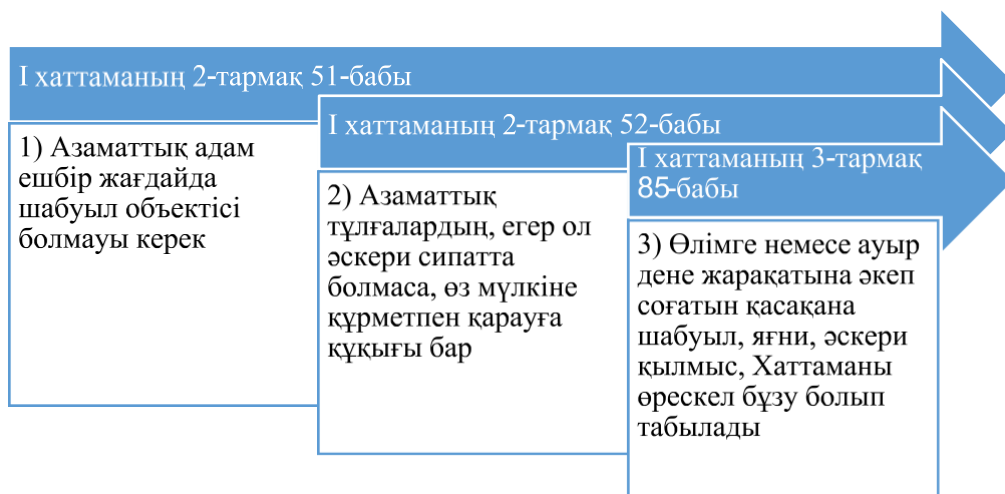
Қауіпсіздік Кеңесінің қарарларында, БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесінің талқылауларында, оппозициялық қозғалыстың саяси брошюраларында, үкіметтік емес ұйымдардың (ҮЕҰ) есептерінде, сарбаздарды оқыту және дипломатиялық пікірталастарда үнемі айтылады. Халықаралық адам құқықтары және халықаралық гуманитарлық құқық қазір жердегі заңгерлер кеңес беретін көптеген әскери басшылар үшін маңызды заңнамалар. Ақырында, оларға халықаралық және әлі шектеулі дәрежеде ұлттық трибуналдардағы қорғаушылар мен прокурорлар жиі сілтеме жасайды және дәлелді үкімдерге негіз болады.

ХҚКК журналистер мен басқа да баспасөз өкілдеріне қарсы зорлық-зомбылық әрекеттерінің көбеюіне үнемі алаңдаулы. Бұл мәселе соңғы кездегі қақтығыстарда әсіресе өткір болды. Баспасөз өкілдерінің халықаралық гуманитарлық құқықты бұза отырып, тікелей шабуыл жасау қаупі артып отырғаны белгілі болды.

Соғыс аймақтарында жұмыс істейтін журналистер мен басқа да баспасөз өкілдері көптеген қауіптерге тап болады. Жұмысының сипатына байланысты олар еріксіз қауіп-қатерге ұшырайды: олар соғыс аймағынан қашудың орнына, сол жаққа барады. Дегенмен, оларды күтіп тұрған ең ауыр қауіптердің бірі – оларға қарсы қасақана жасалған зорлық-зомбылық әрекеттері.

Бір қарағанда, Женева конвенциялары мен олардың Қосымша хаттамаларында баспасөз өкілдеріне екі бөлек сілтеме бар екенін ескере отырып, халықаралық гуманитарлық құқық журналистерді аз қорғайтындай әсер қалдыруы мүмкін (III Женева конвенциясының 4А(4) бабы және I Қосымша хаттаманың 79-бабы). Алайда, халықаралық гуманитарлық құқықтың басқа нормаларымен бірге осы ережелерді қайта оқып шықса, қолданыстағы заң нормаларына сәйкес журналистерді қорғау жан-жақты екені белгілі болады. Ең бастысы, I Қосымша хаттаманың 79-бабында халықаралық қарулы қақтығыстар кезінде журналистердің азаматтық тұлғалармен бірдей құқықтары мен қорғалу дәрежесі бар екендігі бекітілген. Қорғау халықаралық әдет-ғұрып құқығымен реттелетін халықаралық емес қарулы қақтығыстар жағдайлары үшін де солай деуге болады (Халықаралық гуманитарлық құқық бойынша ХҚКК зерттеуінің 34 нормасы).

Осылайша, халықаралық гуманитарлық құқық бойынша журналистерге берілетін қорғаудың толық бейнесін алу үшін Женева конвенциялары мен олардың қосымша хаттамаларындағы «азаматтық» сөзін «журналист» деген сөзбен ауыстыру жеткілікті. Яғни, журналистер мен азаматтық тұлғаларға берілетін негізгі кепілдіктер бірдей (1-суретке сәйкес). Алайда, өзара алмастыруға мүмкіншіліктің журналистерді қорғауда қаншалықты тиімді екендігі жөнінде пікірталас өте көп.

Сурет 1. Азаматтық тұлғаларға және журналистерге берілетін негізгі кепілдіктер
Ескерту: мәліметтер негізінде авторлармен құрастырылған [4].

Журналистер мен басқа да баспасөз өкілдері қауіпсіздік мақсатында заңсыз қамауға алыну қаупі жоғары. Дәл осы салада «соғыс тілшілері» (III Женева конвенциясының 4А(4) бабы) мен «журналистер» арасындағы айырмашылық маңызды (I Қосымша хаттаманың 79-бабы). Бұл екеуі де, басқалары да бейбіт тұрғындар санатына жатады, бірақ соғыс тұтқыны мәртебесін тек соғыс тілшілері ала алады. Соғыс тілшілері ресми түрде қарулы күштерді алып жүруге құқылы. Осының арқасында тұтқынға түскен кезде олар қарулы күштердің мүшелерімен бірдей құқықтық мәртебе алады. Осы себепті соғыс тілшілері I Қосымша хаттамада және халықаралық гуманитарлық құқықта көзделген Женева III конвенциясының қорғауын пайдаланады [14].

«Әскери бөлімге тағайындалған журналист» деген ұғым қазіргі заманға сай. Ол алғаш рет 2003 жылы Иракқа басып кіру кезінде пайда болды және содан бері бүкіл әлемге тарады. Бұл ұғым халықаралық гуманитарлық құқықтың ешбір ережесінде кездеспейді және менің білуімше, нақты анықталмаған. Дегенмен, соғыс тілшілерін әдетте «әскери бөлімге бекітілген журналистер» деп атайтынын айтуға болады. Халықаралық гуманитарлық құқық мағынасында соғыс тілшісі болу үшін қарулы күштерде ресми аккредитация қажет. Осылайша, әскери бөлімге тағайындалған журналист ресми аккредитациядан өткен болса, заң тұрғысынан ол соғыс тілшісі болады [15].

Қорытындылай келе, қарулы қақтығыстар жағдайында журналистерді қорғауды күшейту үшін адам құқықтары мәселелері бойынша дипломатиялық күш-жігерді күшейту, халықаралық миссиялар мандатын кеңейту, журналистерге мақсатты оқыту жүргізу және медиа ұйымдарды өз корреспонденттерін қорғау тетіктерін құруға және іске асыруға ынталандыру ұсынылады.

Нәтиже. Қарулы қақтығыс аймақтарындағы журналистерді қорғау мәселесін зерттеу көптеген аспектілерді қамтиды. Олардың арасында технологиялық өзгерістер ерекше орын алады. Заманауи ақпараттық-коммуникациялық жүйелер журналистік қызметті түрлендіріп, мамандарға ақпаратты жинау, талдау және таратудың жаңа құралдарын ұсынды. Алайда, дәл осы технологиялар журналистерге қауіп төндіруі мүмкін, өйткені олардың әрекеттерін жанжал тараптары жіті бақылап отырады.

Тағы бір маңызды аспект - жергілікті журналистер мен шетелдік корреспонденттерге деген көзқарастың айырмашылығы. Көбінесе жергілікті журналистер шетелдіктермен салыстырғанда жоғары тәуекелге ұшырайды, өйткені олар өз мемлекеттері мен халықаралық ұйымдарды қорғауға сенеді, ал жергілікті тілшілер мұндай қолдаудан шет қалуы мүмкін қалады.

Сонымен қатар, жанжал жағдайында жұмыс істеу үшін журналистерді күшейтілген даярлау қажеттілігі туралы түсінік артып келеді. Заманауи оқыту бағдарламалары қауіпсіздік туралы білімді ғана емес, сонымен қатар медициналық көмек негіздерін, психологиялық тұрақтылықты және төтенше жағдайларда әрекет ету этикасын үйретуі керек.

Осылайша, қарулы қақтығыстар аймақтарында Журналистерді қорғау мәселесі жан-жақты болып табылады және мамандықтың құқықтық, саяси және практикалық аспектілерін ескеретін кешенді тәсілді қажет етеді.

Зерттеуді ескере отырып, әлемнің әртүрлі аймақтарында журналистерді қабылдау және олардың рөлі түбегейлі өзгеруі мүмкін екенін ескеру қажет. Кейбір мәдениеттерде оларды шетелдік үгіт-насихат тасымалдаушылары немесе тіпті жау ретінде қарастырады, бұл іс-қимыл аймақтарының мәдени және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін түсінуді ерекше өзекті етеді. Цифрлық дәуірде дәстүрлі журналистиканың рөлі өзгерді, өйткені блогерлер, қоғам белсенділері және тіпті қарапайым азаматтар әлеуметтік желілер арқылы қақтығыс аймақтарынан ақпарат көзі бола алады. Бұл кәсіби журналистерге берілген қорғауды кім қолдануы керек екенін анықтау үшін қосымша қиындықтар туғызады.

Журналистердің қақтығыс аймақтарындағы бітімгершілік миссияларымен өзара әрекеттесуі де маңызды аспект болып табылады. Осы миссиялармен, әсіресе БҰҰ-ның бітімгершілік миссиялары сияқты ынтымақтастық алдыңғы қатардағы журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қосымша механизмі бола алады. Журналистердің құқықтарын бұзумен байланысты оқиғаларға ден қоюдан басқа, алдын алу шараларына баса назар аудару керек. Бұған оқыту, аймақтардағы жағдайды бақылау және ықтимал бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған дипломатиялық қызмет кіреді. Мұндай кешенді тәсіл Журналистерді қорғау мәселесінің жан-жақтылығын және осы мәселені пәнаралық шешу қажеттілігін көрсетеді.

Қорытынды. Кәсіби міндеті қарулы қақтығыс болып табылатын журналистер ХГҚ нормаларында қарулы қақтығыс аумағында болған азаматтық тұлғалар ретінде қарастырылады.

Соғысушы жақтың қолына түскен басқа баспасөз өкілдерінің қорғанысы да азаматтық деңгейде қамтылған. Біріншіден, егер олар ұсталған елдің азаматтары болмаса, олар IV Женева конвенциясында көзделген қорғауды пайдалана алады. Сонымен қатар, кез келген жағдайда журналистер мен басқа да баспасөз өкілдері I Қосымша хаттаманың 75-бабында жазылған, атап айтқанда, адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін зорлық-зомбылық әрекеттеріне тыйым салатын ең болмағанда негізгі кепілдіктерді пайдаланады. Сонымен қатар, ол жазаланатын қылмыстары үшін қамауға алынғандарға әділ сот ісін жүргізуге кепілдік береді. Тұтқындалған баспасөз өкілдері халықаралық немесе халықаралық емес қарулы қақтығысқа байланысты ұсталғанына қарамастан бірдей негізгі кепілдіктерді пайдаланады. Бейбіт тұрғындар ретінде халықаралық емес қарулы қақтығыстағы журналистер 3-баптың барлық Женева конвенцияларына, I Қосымша хаттамаға және әдеттегі халықаралық құқыққа ортақ қорғауды пайдаланады.

ХГҚ-ның ең басты кемшілігі мен шектеуі – ол қарулы қақтығыс ауқымын қабылдамайтын ұжымдық зорлық-зомбылық нәтижесінде жағдайдың шиеленісуінің барлық жағдайларында халықаралық құқық қолданылмайды. Үстемдік ішкі заңнамамен ғана шектеледі. Ол халықаралық міндеттемелер мен халықаралық адам құқықтары құқығының нормалары аясында қолданылуы тиіс (атап айтқанда, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, 19-бабы; Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, 19-бабы; Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция, 10-бап) [16].

Осылайша, халықаралық құқық журналистерге кейбір ерекше белгілері бар халықаралық немесе халықаралық емес сипаттағы қарулы қақтығыс жағдайында бейбіт тұрғындарға берілетін қорғау режимін ұсынады. Журналистердің бүгінгі қақтығыстардағы қауіп-қатерлерін ескере отырып, кейбіреулер бұл қорғаныстарды оларды нақтырақ және бейімдеу арқылы күшейту керек десе, ал басқалары қолданыстағы қорғаныстар дұрыс қолданылған жағдайда жеткілікті деп санайды. Ең жақсы нұсқа қандай болса да, жергілікті қақтығыс болған жерлерде журналистерді қорғауға қатысты заң нормаларының орындалуы көп жағдайда тиімсіз болғаны даусыз, мұны журналистерге, сондай-ақ басқа да бейбіт тұрғындарға жасалған шабуылдар көрсетеді.

Авторлардың қосқан үлесі. Нұрбибі Қабдыл – тұжырымдаманы құру, зерттеу жүргізу. әдебиетпен жұмыс, зерттеу нәтижелерін талдау және синтездеу. Қайрат Сақ – зерттеу нәтижелерін талдау және синтездеу және қолжазба мәтінімен жұмыс.

Әдебиеттер тізімі

1. Факт-чекинг: действительно ли на журналистов нападают все чаще? // BBC [Электрондық нұсқа]. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-43986891> (дата обращения: 12.09.2023).
2. 2023 год: тревожный рост числа журналистов, убитых в зонах конфликтов // UN [Электронный ресурс]. URL: <https://news.un.org/ru/story/2023/12/1447932> (дата обращения: 13.09.2023).
3. 2023 жылы тоқсан төрт журналист қаза тапты, деп хабарлайды ХЖФ // Халықаралық журналистер федерациясы, 2023 ж. [Электрондық нұсқа]. URL: <https://www.ifj.org/media-centre/news/detail/category/press-releases/article/ninety-four-journalists-killed-in-2023-says-ifj> (қаралған күні: 25.10.2023).
4. Журналистер шабуылдардан жақсы қорғалуы керек, 2023 ж. [Электрондық нұсқа]. URL: <https://www.ohchr.org/en/statements/2023/11/journalists-must-be-better-protected-attacks-turk-declares> (қаралған күні: 26.10.2023).
5. Шо Малколм Н. Халықаралық құқық. 1-кітап. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2017. – 115 б.
6. Дея Х.Х., Мартыненко Е. В. Халықаралық гуманитарлық құқықтағы журналистерді қорғаудың құралдары мен әдістері // LegalConcept. – 2017. – Т. 16. – №. 1. – 172-180 б.
7. Прошин В.А. Қарулы қақтығыстар жағдайында бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлерін Халықаралық қорғаудың құқықтық негізі // Әскери істің гуманитарлық мәселелері. – 2019. – №. 4. – 21-24 б.
8. План действий ООН по обеспечению безопасности журналистов и проблеме безнаказанности [Электрондық нұсқа] URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTI-MEDIA/HQ/CI/CI/pdf/official_documents/UN-Plan-on-Safety-Journalists_EN_UN-Logo.pdf (дата обращения: 10.11.2023).
9. Петренко Е.Г., Подольская М.А., Невтрило В. А. Қарулы қақтығыс аймағындағы журналистердің құқықтық мәртебесі // Жаңа ғылым: тәжірибе, дәстүр, инновация. – 2017. – № 1-3. – 224-227 б.

10. Соғыс кезінде бейбіт тұрғындарды қорғау туралы 1949 жылғы 12 тамыздағы Женева конвенциясы. [Электрондық нұсқа]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian_1.shtml (қаралған күні: 14.11.2023).
11. ХҚКК ресми сайты. [Электрондық нұсқа]. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/interview/protection-journalistsinterview-270710.htm> (қаралған күні: 20.11.2023).
12. Хассон Х.Д. Международно-правовая проблема защиты журналистов в условиях вооруженных конфликтов. - Москва, 2018.
13. Бугаева П.Н. Защита прав журналистов в условиях вооруженных конфликтов // Вопросы юстиции России. – 2020. – №. 7. – С. 521-526.
14. 1949 жылғы 12 тамыздағы Женева конвенцияларына Халықаралық қарулы қақтығыстардың құрбандарын қорғауға қатысты қосымша хаттама (I және II Хаттама), 8 маусым 1977 ж. [Электрондық нұсқа]. URL: www.globalmediajournal.com (қаралған күні: 04.12.2023).
15. Женевская конвенция о защите гражданского населения во время войны от 12 августа 1949 года // Международное гуманитарное право в документах / Ю. М. Колосов, И. И. Котляров. – М.: Издательство министерства международного права, 1996. – С. 266-333.
16. Основные международные договоры по правам человека. Нью-Йорк и Женева, 2006. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/CoreTreatiesru.pdf> (дата обращения: 10.12.2023).

References

1. Fakt-checking: dejstvitel'no li na zhurnalistov napadayut vse chashche? [Fact-checking: Are journalists really being attacked more often?] [Electronic resource]. Available at: <https://www.bbc.com/russian/features-43986891> (Accessed: 12.09.2023). [in Russian]
2. 2023 god: trevozhnyj rost chisla zhurnalistov, ubitykh v zonakh konfliktov [2023: The number of journalists killed in conflict zones], 2023 [Electronic resource]. Available at: <https://news.un.org/ru/story/2023/12/1447932> (Accessed: 13.09.2023). [in Russian]
3. Ninety-four journalists killed in 2023, says IFJ // IFJ, 2023 [Electronic resource]. Available at: <https://www.ifj.org/media-centre/news/detail/category/press-releases/article/ninety-four-journalists-killed-in-2023-says-ifj> (Accessed: 15.10.2023).
4. UN. «Journalists must be better protected from attacks, Türk declares. International Day to End Impunity for Crimes against Journalists1» 2023. [Electronic resource]. Available at: <https://www.ohchr.org/en/statements/2023/11/journalists-must-be-better-protected-attacks-turk-declares> (Accessed: 26.10.2023).
5. Shaw Malcolm N. International Law. Book 1 (National Translation Bureau, Almaty, 2017, 115 p.).
6. Deya H. H., Martynenko E. V. means and methods of protecting journalists in international humanitarian law, LegalConcept, 1 (16), 172-180 (2017).
7. Proshin V. A. The legal basis for the international protection of media workers in the context of armed conflicts // Humanitarian problems of the military case. – 2019. – №. 4. – pp. 21-24.
8. Plan dejstvij OON po obespecheniyu bezopasnosti zhurnalistov i probleme beznakazannosti [The plan of action on ensuring the security of journalists and the problem of security] [Electronic resource]. Available at: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/>

official_documents/UN-Plan-on-Safety-Journalists_EN_UN-Logo.pdf (Accessed: 10.11.2023). [in Russian]

9. Petrenko E.G., Podolskaya M.A., Nevtrilo V. . The legal status of journalists in the zone of Armed Conflict //New Science: Experience, Tradition, Innovation. – 2017. – №. 1-3. – pp. 224-227.

10. Geneva Convention of August 12, 1949 on the protection of civilians during war. [Electronic resource]. Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian_1.shtml (Accessed: 14.11.2023).

11. Official website of the ICRC. [Electronic resource]. Available at: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/interview/protection-journalistsinterview-270710.htm> (Accessed: 20.11.2023).

12. Hasson H.D. The international legal problem of protecting journalists in the context of armed conflicts //Moscow. – 2018.

13. Bugaeva P.N. Protection of the rights of journalists in the context of armed conflicts //Problems of Justice of Russia. – 2020. – №. 7. – pp. 521-526.

14. Additional protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949 on the protection of victims of international armed conflicts (protocols I and II), June 8, 1977 [electronic resource]. Available at: www.globalmediajournal.com (Accessed: 04.12.2023).

15. Zhenevskaya konventsiya o zashchite grazhdanskogo naseleniya vo vremya voyny ot 12 avgusta 1949 goda [Geneva Convention on the Protection of Civil Population During War of August 12, 1949]. Kolosov Yu.M., Kotlyarov I.I., eds. Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo v dokumentakh [International Humanitarian Law in Documents]. Moscow, Izd-vo MNI mezhdunarodnogo prava, 1996, pp. 266-333.

16. Osnovnye mezhdunarodnye dogovory po pravam cheloveka [Main international agreements on the rights of people]. New York and Geneva, 2006. [electronic resource]. Available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/CoreTreatiesru.pdf> (Accessed: 15.10.2023). [in Russian]

Н.Н. Кабдыл, К.О. Сак

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Роль международных организаций в защите журналистов во время вооруженных конфликтов

Аннотация. Интенсивность вооруженных конфликтов на международной арене растет. В связи с этим жизнь журналистов, распространяющих информацию с места происшествия, подвергается серьезной опасности. В данной статье всесторонне проанализирована роль международных законов и организаций в обеспечении защиты прав и безопасности журналистов в условиях вооруженного конфликта. Исследование направлено на изучение применения и эффективности международных нормативных актов, включая Женевские конвенции и их дополнительные протоколы, а также на анализ деятельности основных международных организаций, таких как ООН и ЮНЕСКО, комитет по защите журналистов и Репортеры без границ.

Авторы подчеркивают историческую сущность развития международного гуманитарного права и подчеркивают адаптацию к современным условиям ведения военных действий, характеризующимся разнообразием и размытостью конфликтов. Особое внимание уделяется анализу проблем и трудностей, с которыми сталкиваются журналисты в зонах конфликта, и роли международных организаций в защите их прав и свобод.

В статье также представлены рекомендации по усилению механизмов международной и национальной обороны, а также необходимость улучшения информационного обеспечения и образовательных программ для журналистов, работающих в зонах конфликтов.

В заключении исследовательской работы авторы подчеркивают важность глобального сотрудничества для эффективной защиты журналистов, определяя необходимость дальнейшего развития и совершенствования международных нормативных механизмов в контексте постоянно меняющегося характера вооруженных конфликтов.

Ключевые слова: безопасность журналиста, международное гуманитарное право, вооруженные конфликты, международные организации.

N.N. Kabyly, K.O. Sak

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The role of international laws and organizations aimed at protecting journalists in armed conflicts

Abstract. The intensity of armed conflicts on the international stage is increasing, posing significant risks to the lives of journalists disseminating information from conflict zones. This article provides a comprehensive analysis of the role of international laws and organizations in ensuring the protection of rights and safety of journalists in armed conflict situations. The study focuses on examining the application and effectiveness of international legal acts, including the Geneva Conventions and their Additional Protocols, as well as analyzing the activities of major international organizations such as the UN and UNESCO, the Committee to Protect Journalists, and Reporters Without Borders.

The authors highlight the historical essence of the development of international humanitarian law and emphasize its adaptation to modern conditions of warfare, characterized by diversity and ambiguity in conflicts. Special attention is given to the analysis of problems and challenges faced by journalists in conflict zones, and the role of international organizations in protecting their rights and freedoms.

The article also presents recommendations for strengthening international and national defense mechanisms, as well as the need to improve informational support and educational programs for journalists working in conflict zones.

In the conclusion of the research, the authors underscore the importance of global collaboration for the effective protection of journalists, identifying the necessity for further development and refinement of international regulatory mechanisms in the context of the constantly changing nature of armed conflicts.

Keywords: journalist's safety, international humanitarian law, armed conflicts, international organizations.

Авторлар туралы ақпарат:

Қабдыл Н.Н. – журналистика және саясаттану факультетінің докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сақ Қ.Ө. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, журналистика және саясаттану факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Kabdyl N.N. – doctoral student of the Faculty of journalism and political science, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Sak K.O. – candidate of philological sciences, professor, Head of the Faculty of journalism and political science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 19.01.80
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0001-9499-9182>
<https://orcid.org/0000-0002-3946-8992>
DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-36-46>

Әлеуметтік желілердегі қазақтілді контенттің өзекті мәселелері

Н.Т. Шыңғысова*, Н.М. Касымбекова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: nazgul.shyngyssova@gmail.com, kassymbekova.nazira@gmail.com)

Аңдатпа. Әлеуметтік желілер коммуникация мен нетворкингтің зор мүмкіндіктеріне ие. Бүгінде кез келген қолданушы өзіне ыңғайлы форматта контент жасап, парақшасын әртүрлі фото, бейнежазбалармен, авторлық контентпен толтыра алады. Үлкен аудиторияға контент жасау мүмкіндігі мыңдаған, миллиондаған аудиториясы бар авторларға контенттің мазмұны мен сапасына байланысты зор жауапкершілік жүктейді. Бүгінде қазақ тіліндегі контент саны күн санап артуда. Алайда ол өз аудиториясын тауып жатыр ма? Бүгінде қазақ тілінде контент жасаушылардың алдында креативті арттыру, контент тарату арналарын көбейту, тиімділік, табысқа жету мәселелері тұр. Мақалада жоғарыдағы міндеттерді шешу жолдары көрсетіледі. Авторлар қазіргі таңда БАҚ саласындағы мамандар мен контент жасаушылардың коммерциялық ұсыныстарды туғызып, сату қабілетін дамытудың маңызды екендігін айтады.

Бұл зерттеу жұмысының мақсаты – контент жасау барысындағы күрделі мәселелерді анықтап, әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, шешілу жолдарын ұсыну. Қазақ тілінде хабар тарату, ақпарат жасау, мәдени мұраны сақтап, насихаттау. Қазақша контенттің табыс тауып, жарнама берушілерді тарту мәселелерін зерделеу тақырыптың өзектілігін айқындайды.

Аталған мақсаттарға жету үшін мақалада сауалнама, салыстыру әдістері қолданылды. Мақалада контент өндіруші мен тұтынушыларға жүргізілген сауалнама нәтижесіне сараптама жасалып, шетелдік контент өндірудегі кейстер қарастырылды. Сондай-ақ, контенттің сапасын арттыру туралы ғалымдардың пікірлері ұсынылды. Зерттеу нәтижелері журналистер мен контент жасаушылар үшін пайдалы болмақ.

Түйін сөздер: қазақша контент, контент-мейкер, медиа, креатив, медиаплатформалар, монетизация, медиа стартап.

Кіріспе

Әлеуметтік желі кез келген қолданушының пікір білдіруіне, өз позициясын анық әрі нақты көрсетуіне мүмкіндік берді. Бүгінде кез келген қолданушы өзі контент дайындап, тарата береді. Бұл туралы зерттеушілер желі қолданушыларының контент жасауға және ақпаратты тарату процесіне белсене қатысуын цифрлық дәуірдегі тағы бір тенденция деп санайды [1].

Әлемдегі соңғы геосаяси жағдайлар қазақ тілінде ақпарат тұтынушылар санының өсуіне ықпал етті. Бұл өз кезегінде қазақ тіліндегі контент-мейкерлерге сұранысты арттырады.

Контенттің қажеттілігі, оның аудиторияға өтуі қаралымға тікелей байланысты. Қазақтілді аудиторияның көбі интертеймент, шоу бизнес бағытындағы ақпараттарға қызығатыны жасырын емес. Сондықтан келесідей сауалдардың тууы заңды:

1. Қазақ тілінде сапалы контент ұсынушылар кедергілер мен қиындықтардан құтылу үшін қандай құралдарды қолдануы керек?

2. Қазақ аудиториясы неліктен көңіл көтеру бағытындағы контентке әуес?

Әдебиеттерге шолу

Economist сайтының дерегі бойынша қазақстандықтардың интернетті қолдану белсенділігі 2020 жылы ерекше байқалған. Бұған дүниежүзілік карантин салдарынан оқу мен жұмыстың онлайн режимге ауысуы себеп болған [2]. Finprom сайты 2023 жылдың қазан айында қазақстандық аудитория үшін танымал топ әлеуметтік желілерді анықтады. Сауалнама нәтижесі бойынша Pinterest (28.1%), YouTube (20.64%) көрсеткішімен ерекшеленеді. Одан кейін Facebook (18.1%), Instagram (10.16%) және Twitter (9.82%) желілері тұр [3].

Сарапшылар пандемиядан кейін оқырманның ақпараттық сауаты артып, кез келген ақпаратты сүзгіден өткізіп, тексеріп барып қолданатынын айтады. Бұл құбылыс олардың контентке деген талғамына да ықпал етті. Қазақстандық ғалымдар жаңа медианың болашақ даму бағытын негізгі пішін, мазмұн, пайдаланушылар, технология және қызметтер деп бес аспектіге бөліп қарастыруды ұсынады. Сондай-ақ жас қолданушылар Facebook, Instagram және TikTok сияқты әлеуметтік желілерді жиі пайдалатындықтан, ақпаратты бейне ретінде қабылдайтынын алға тартады [4]. Қазақстандық Youtube сарапшысы С. Өтеболатов: «Аталмыш платформадағы контенттің сәтті шығуы үшін оның безендірілуі мен әртүрлілігіне мән беру керек», - дейді [5]. Бұл туралы Мәскеу ғалымдары да өз пікірлерін білдірді. Зерттеушілер Н. Авдоница мен В. Богатырёва журналистерге веб-верстка, SMM, ақпараттарды сараптау, инфографика жасау, фото және видео түсірілім, монтаж жасау техникасы, аудиториямен байланыс, геймификация, жаңашылдыққа жедел бейімделу сияқты дағдыларды меңгеру жүктеледі дейді [6].

Л. Шестеркин медиакомпаниялар мен жеке интернет-контент жасаушылар үшін алдымен онлайн-қауымдастықтың маңызын, интернет желісіндегі медиа мәтіндермен

жұмыс істеу дағдысын қалыптастырудың; жұмыс істейтін сілтемелерді дұрыс қолдана алу, таратылатын контентті сауатты өңдеу, іздеу жүйелеріне сәйкес тақырыптар жаза білу, әртүрлі басқару жүйелерімен жұмыс істеудің маңыздылығын айтады [7].

Б. Петров, А. Есдаулетов, А. Сайдиқаримов қазақша контенттің сапасы туралы зерттеу жүргізді. Респонденттердің 30.4 пайызы сапа орта деңгейде деп жауап берсе, 37.5 пайызы қанағаттанарлық деп жауап берген. Респонденттердің қалған 32 пайызы 4-5 балмен (ең жоғ.балл 5) бағалаған. Сауалнамаға қатысушылар мемлекеттік тілде хабар тарататын әсіресе білім беру контентінде олқылықтар бар дейді. Сондықтан олар контентті арнайы қосымшалардан, веб-сайттардан емес, YouTube, Instagram, TikTok сияқты әлеуметтік желілерден іздеуге мәжбүр. Ал бұл платформалардағы сапасы жоғары контент негізінен орыс тілдерінде таратылады [8].

2011 жылдан бері YouTube-тың серіктесі болып келе жатқан “Air” компаниясы қазақтілді контенттің мүмкіндігі жоғары екенін айтады. «Әрине, ол бірден желіні жарып, қыруар қаржы тауып кетпейді. Алайда танымалдыққа ие болар кезі келеді», - дей келе, Украинадағы мемлекеттік тілде жарияланатын контент кейсті мысалға келтірді. Онда украин тілінде контент жасап жүрген контент-мейкерлерге сұраныс белгілі бір уақыттан кейін барып артқан. «Мемлекеттік тілде ақпарат тарату үрдісі Қазақстанда да жаңашылдыққа айналмақ», - деп 2019 жылы айтқан. Бүгінде интернет кеңістікте мемлекеттік тілдегі контент көп болғанымен, сапасы ойдағыдай емес. Кейбір сарапшылар қазақ тілінде көп нишаның бос екенін тілге тиек етіп, YouTube-тағы арнаны мемлекеттік тілде жүргізе беру қажет дейді. Осылайша, контент жасауға деген талғам да қалыптаспақ [9].

Джон Бреслин мен Стефан Декер әлеуметтік медиа кейде вирустық маркетинг үшін қолданылады дейді. Оның ойынша, қандай да бір медиа өнімді алға жылжытуда әлеуметтік желіде вирустықмаркетинг құралдарын таратып, контенттанымалдылығын арттыруға болады. Алайда Карин Норр-Цетина «бұлай жасалған сату теңізге тамған тамшыдай ғана» дейді. Сондай-ақ «вирустық маркетинг бастапқыда өнімді арттырғанымен, тұтынушыларды шамадан тыс ынталандыру өнімге деген сенімді әлсірету арқылы кері әсер етеді» деген пікір айтады [10].

Андреас М. Каплан мен М. Хенлейн контент-мейкерлерге бірлескен жоба жасауды ұсынады. Бұл олардың жеке қол жеткізетін жетістіктеріне қарағанда әлдеқайда тиімді әрі танымал болады дейді. Корпоративтік тұрғыдан алғанда, фирмалар бірлескен жобалар көптеген тұтынушылар үшін негізгі ақпарат көзіне айналатынын түсінуі керек. Сондай-ақ контент тұтынушыларының сенімділігін де арттыра түспек. Коллаборациялық контент жаңа авторларды оқырмандарға таныстырып, өзі немесе өнімі туралы айтуға мүмкіндік береді [11].

Ирандық ғалымдар А. Саламзаде мен М. Таджпур білімге негізделген экономиканы дамытуда маңызды рөл атқаратын және көптеген әлеуметтік өзгерістердің көзіне айналатын медиа стартап туралы жазды. Медиа стартапты құрудағы қиындықтардың алты санаты бар. Олар: құқықтық, инфрақұрылымдық қиындықтар, адами капитал проблемалары, қаржыландыру мәселелері, БАҚ-қа деген сенімділік және контентке

қатысты қиындықтар. Соңғы аталған кедергі медиа стартап құру кезіндегі ең күрделісі болып саналады. Атап айтқанда тексерілген ақпарат тарату негізгі қиындық болып отыр [12].

Үндістанда контенттен гөрі контент өндірушіге басымдық береді әрі бұны PR тәсіл деп қабылдауға болады. Сонда аудитория контентті де, контент авторын да қабылдайды. Алдағы уақытта контент авторы басқа медиа өнім жасағанда оны аудиторияға таныстырып, танымал етуге уақыт жұмсамайды. Сондай-ақ мәдени құндылыққа негізделген өңірлік контент Facebook пен Youtube платформаларында сұранысқа ие.

Смит Мехта мен Д. Бонди Вальдовинос Кайенің зерттеуінше, үндістандық контент-мейкерлердің алдында тұрған мәселе цензура мен гендерлік дискриминация. Онда онлайн контент жасап жүрген әйел авторларға қысым жасалып, жалақы аз төленеді [13].

Зерттеу әдістері мен нәтижені талқылау

Мемлекеттік тілде хабар тарататын контент саны жылдан жылға артып келеді. Бұрын тек тәуелсіз инстаграм парақшалары болса, қазір олар түрленіп жатыр. Нақты айтар болсақ, YouTube-та қазақша арналар мен авторлық жобалар және түрлі тақырыпта жарияланатын подкастар бар. 2017 жылдан 2023 жылға дейін қазақ тілінде 63 подкаст тіркелген екен. Соның ішінде қазақ тіліндегі 19 подкаст 2023 жылы өз жұмысын бастаған [14]. YouTube желісіндегі көп жобалар entertainment бағытынан басталған. Қазір де олардың саны азайған жоқ. Мамандардың бірі аудиторияның сұранысын қанағаттандыруымыз керек десе, енді бірі аудиторияны пайдалы контентті тұтынуға бейімдеу медиа мамандарының міндеті дегенді айтады. 7kun.kz сайтының жетекшісі Е. Азанбек қазақ тіліндегі контент жасаушылар өткір тақырыптарда материал бере алмайды дейді [15]. Бүгінде контенттің біразы көңіл көтеретін, геймификация форматында білім, ақпарат беру бағытына қарай өзгеріп келеді. Мәселен, викториналық сұрақтарға құрылған “Aqyl battle” мобильді қосымшасы осыған дәлел. Ойынға 600 000 қолданушы тіркелген.

Қазақ тіліндегі контент тұтынушылар мен өндірушілер арасында жүргізілген сауалнамада респонденттер “Қазақша контентте қандай қиындықтар мен олқылықтар кездеседі?” деген сұраққа жауап берді. Контент тұтынушылардың 60%-ы креативтің жетпейтінін айтты. Сондай-ақ қазақ тілінде берілетін контенттің басым бөлігі ауыр, тым әдеби тілде жазылады деген пікірлер айтылды. Респонденттердің берген жауаптары: ақпараттық контент - кликбейт арқылы манипуляциялау көп; 1, 1,5 сағаттан асатын ұзақ сұхбаттар; мақалалардың тым әдеби тілмен жазылуы; сарказмға құрылған контент аз. Яғни, әлеуметтік желідегі аудитория сарказмға құрылған контентті көргісі келеді. Мұндай бағытты көбінесе орыс тіліндегі @shalmustbgone, qonandoyle сынды пабликтерден көруге болады. Қазақ тілінде бұл парақшалардағыдай контент әлі кездескен жоқ.

Дәл осы сауалды контент өндірушілерге жолдай отырып, “монетизация”, “ресурстың жетіспеушілігі”, “деректер жинауда бірізділік жоқ”, “кері байланыс аз”, “оқырманның негативі көп” деген жауаптар алдық. «Ақпараттық мәтін, жаңалық жариялауда ресми билік өкілдерінен жауап, пікір алу қиындық туғызады. Өйткені қандай да бір ақпарат алдымен орыс тілінде жарияланады. Дата-ақпарат жасауда қиындық көп. Соңғы статистикалық ақпараттарды таба алмаймыз. Ұлттық статистика бюросының өзінде 2022, 2023 жылғы мәліметтерді табу қиын. Сондықтан дата-мақалаларды тек алдыңғы жылғы дерекпен жазуға тура келеді», - дейді қазақтілді контент-мейкерлер. “Деректерді жинауда бірізділік жоқ. Кей деректерді не министрлік сайтынан, не ұлттық статистика бюросынан таппайсыз. Оқырман пайдалы, қызықты контенттен гөрі шоу-бизнес сияқты контенттерге құмар. Пайдалы болады деп жасаған контенттің қаралымы аз болады. Бұл статистиканың төмендеуіне, контент жасаушының мотивациясына кері әсер етеді», - деген пікірлер айтылды контент жасаушылар тарапынан. Контент жасауда адами ресурстың жетіспеушілігі көп кездеседі. Қаржыны үнемдеу үшін шағын жобаларда, мысалы, таргет пен SMM-ді шебер меңгерген маман табу қиын. Жеке-жеке маман жалдауға қаржы тапшылығы мүмкіндік бермейді. Тәуелсіз контенттің монетизация тартуы оңай емес. Сондықтан мемлекеттік тапсырыс алуға тура келеді. Алайда монетизация тарту маманның кәсібилігіне байланысты. Бұл туралы 7kun.kz сайтының жетекшісі Е. Азанбек: «БАҚ коммерциялық ұсыныс пен сауатты контент жасауды үйренуі керек. Жоғары статистика мен рейтинг жарнама тартудың жолы емес», - дейді. Демек, контент тартымды, лайықты коммерциялық ұсыныс болса, қазақтілді контенттің де монетизацияға айналуы қиын емес. «Salem Social Media» компаниясының бас директоры Александр Аксютц: «...аталмыш платформадағы контенттің 80%-ы қазақ тілінде жасалады. Монетизация тарту үшін материалды қазақ тілінде жасау маңызды. Қазақтілді аудиторияның YouTube пен өзге де әлеуметтік желілерде мүмкіндігі зор», - дейді [15].

Қорытынды

Қазақтілді контенттің саны жыл санап артып келеді. Жоғары сапаға қысқа уақытта қол жеткізілмесе де, қазақша контентке деген аудиторияның сұранысы өсуде. Қазір қазақтілді контент жасаушылардың өзекті мәселелері креативті арттыру, контент тарату арналарын көбейту мен монетизация тарту. Әлеуметтік желілердің алгоритімі бойынша оқырман қандай контент көрсе, келесі контент алдыңғысымен байланысты болады. Сондықтан контент нақты аудиторияның қызығушылығын тудыру үшін креативті арттырып, маркетингтік құралдарды меңгеруі тиіс. Нарықта өнімнің брендін қалыптастыру (позиционирование) маңызды. Егер контент тек бір платформада жарияланса, тек сонымен шектелмеу керек. Мәселен, YouTube желісінде жарыққа шығатын контент Instagram-да, TikTok-та, Facebook-те жан-жақты жарнамаланып, ақпарат берілуі керек. Монетизация тарту үшін сату қабілетін арттырып, коммерциялық ұсыныстар мен іскерлік коммуникацияны меңгеруі шарт. Аудитория тек шоу бизнес ақпараттарын ғана оқиды деу жаңсақ пікір. 2023 жылдың қыркүйек айында Алматы қаласында өткен New Media Forum-да “Sayahat

Time” YouTube арнасын құрушылардың бірі Жазира Байдалы: “Қазақтілді аудитория танымдық контентке шөлдеп отыр” - деді. Медиа өнім өтімді болу үшін мақсатты аудиторияның портреті жасалып, дұрыс таңдалуы керек. Кейде контент тұтынушының парақшасын зерттеп, өзге қандай контент-мейкерлерді оқитынына сараптама жасап көруге болады.

Грант Бланк контент түрлері белгілі бір мінез-құлықтың жиынтығы дейді [16]. Әдетте жоғары сападағы контентті бірнеше құрылғыларды пайдаланатын және жеке ақпаратты бөлісуге дайын, технологияны жетік меңгерген адамдар жасаса, әлеуметтік және интертейнмент бағытындағы контентті жас, техникадан хабары бар, табысы төмен адамдар жасайды. Контенттің сәтті шығуына біріншіден уақыт пен тәжірибе қажет. Ал оның қарқынды түрде дамып, табыс табуы контент жасаушының кәсібилігіне байланысты.

Қазақ тілінде онлайн контент жасаушылардың форумында өзекті мәселелер жиі қозғалады. Сарапшылар Қазақстан, ТМД елдері және АҚШ-та жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша қазақстандықтар YouTube арнасында телевизиялық шоу, жеңіл-желпі видеолар, көлік апаттарын жиі қарайтындығын, қазақстандық аудитория YouTube-та музыкалық контентті ТМД мен АҚШ-қа қарағанда азырақ қолданатынын айтады. «Өкінішке қарай, Қазақстанда білім, технология туралы видеоларға қызығатындар өте аз», - дейді контент жасаушы мамандар [17].

Қазіргі таңда YouTube арнасында 8 миллиондай қазақ тілді аудитория бар, олар мазмұнды, сапалы ақпаратқа зәру. Сондықтан қазақ онлайн медиасын дамытып, аудиторияны зерттеп, қазақ тілінде сапалы контент жасайтын мамандар қажет. Жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларына тәуелсіз контент дайындап, оны коммерциялық жолмен сату қабілеттерін үйрететін пәндер енгізілуі қажет.

Авторлардың қосқан үлесі

Назгүл Шыңғысова – зерттеудің концепциясын әзірлеп, міндеттерін қою, зерттеу нәтижелерін талдау, мәтінмен жұмыс. Касымбекова Н – сауалнама жүргізу, әдебиетпен жұмыс, техникалық безендіру.

Әдебиеттер тізімі

1. Есенбекова Ұ.М., Құтым Б., Құтым А. Жаңа дәуірдегі бұқаралық коммуникация құралдарының трансформациясы, басым тенденциялар // ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2023 – №3 (69). 4-17 б.

2. Медиапотребление в Казахстане в 2020 году: интернет и соц сети побеждают, 2021. [Электронды ресурс] – URL: <https://ekonomist.kz/zhussupova/mediapotreblenie-kazahstan-2020-internet/> (қаралған күні: 29.01.2024).

3. Pinterest и YouTube – самые популярные социальные медиа в Казахстане. Facebook замыкает тройку лидеров, 5.12.2023 ж. [Электронды ресурс] – URL: <https://finprom.kz/ru/article/pinterest-i-youtube-samye-populyarnye-socialnye-media-v-kazahstane-facebook-zamykaet-trojku-liderov> (дата обращения: 30.01.2024).

4. Жетпісбаева М.С., Кутпанбаева Ж.Б., Мусаева Б.А. Заманауи журналистиканың жаңа үрдістері //Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. – 2023. – №4. 62-71 бб.

5. Казахоязычный онлайн контент: время менять и время меняться. // Qazaq Forum, 2020 ж. [Электронды ресурс] – URL: <https://prdrive.kz/page9628617.html> (дата обращения: 30.01.2024).

6. Oleshko V.F., Oleshko E.V., Muhina O.S. The problem of self-identification of students-journalists of the digital age // Вестник Московского государственного университета. Серия журналистика. – 2021 – . – №10. – С.135-157.

7. Sokolova D. Fact-checking and verification of information in the Russian media: survey results // Вестник Московского государственного университета. – 2018 – №4. – С.4-20.

8. Петров Б.С., Есдаулетов А.О., Сайдикаримов А.Ф. Казахоязычный медиаконтент как фактор укрепления национальной идентичности // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия журналистика. – 2023-. №2. – С.28-39.

9. Партнер Youtube в Казахстане: «Люди устанут от политического контента, 30.06.2019 ж. [Электронды ресурс] - URL: <https://the-steppe.com/lyudi/partner-youtube-v-kazahstane-lyudi-ustanut-ot-politicheskogo-kontenta> (дата обращения: 29.01.2024).

10. John Breslin and Stefan Decker. The Future of Social Networks on the Internet: The Need for Semantics // IEEE Internet Computing. – 2007 – . №11(6) – P. 2-6

11. Andreas M. Kaplan, Michael Haenlein. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media // Business Horizons. – 2010 – . №53. – P. 59-68.

12. Aidin Salamzadeh, Mehdi Tajpour. Identification of the Challenges of Media Startup Creation in Iran // Journal of Entrepreneurship. – 2021-. №50. – P. 561-580.

13. Mohan Sriram, Punathambekar Aswin. Pushing the Next Level: Investigating Digital Content Creation in India // Television & New Media. -2019-. №4.-P. 360-378.

14. Салықова Б., Әмірхан Ә. Атың шықпаса, подкаст жаса. // Alqa publishing, 2023. – 146-149 б.

15. Проблемы казахоязычных интернет-изданий обсудили на специальном форуме в Астане, 20.12.2017 ж. [Электронды ресурс] – URL: <https://informburo.kz/novosti/problemy-kazahoyazychnyh-internet-izdaniy-obsudili-na-specialnom-forume-v-astane.html> (дата обращения: 31.01.2024)

16. Grant Blank.WHO CREATES CONTENT? Stratification and content creation on the Internet// Information, Communication & Society. – 2013– . №4. – P. 590-612.

17. “Аудитория сапалы қазақша контент үшін ақы төлеуге дайын”. Қазфорумда тағы қандай пікірлер айтылды?, 10.12.2020 ж. [Электронды ресурс] - URL: <https://informburo.kz/kaz/auditoriya-sapaly-azasha-kontent-shn-ay-tleuge-dayyn-azforumda-tay-ne-aytyldy-.html> (қаралған күні: 29.01.2024)

References

1. Yessenbekova U.M., Outym B., Qutym A. Zhana dauirdegi buqaralyq kommunikatsia quraldarynyn transformatsiyasy, basym tendentsiyalar [Transformation of mass communication tools in the new era, prevailing trends] Al-Farabi atyndagy KazUU Khabarshysy [Bulletin of the Al Farabi Kazakh National University. Journalism Series], 3, 4-17 (2023). [in Kazakh]

2. Mediapotreblenie v Kazahstane v 2020 godu: internet i soc seti pobezhdayut, [Media consumption in Kazakhstan in 2020: the Internet and social networks are winning], 2021. [Electronic resource]. Available at: <https://ekonomist.kz/zhussupova/mediapotreblenie-kazahstan-2020-internet/> (Accessed: 29.01.2024)
3. Pinterest i YouTube — samye populjarnye social'nye media v Kazahstane. Facebook zamykaet trojku liderov [Pinterest and YouTube are the most popular social media in Kazakhstan. Facebook closes the top three], 5.12.2023. [Electronic resource]. Available at: <https://finprom.kz/ru/article/pinterest-i-youtube-samye-populyarnye-socialnye-media-v-kazahstane-facebook-zamykaet-trojku-liderov> (Accessed: 30.01.2024)
4. Zhetpisbayeva M.S., Kutpanbayeva Zh.B., Mussayeva B.A. Zamanauı zhurnalistikanyñ zhana urdisteri [New trends in modern journalism], Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya Zhurnalistika [Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Journalism Series], 4, 62-71 (2023). [in Kazakh]
5. Kazahojazychnyj onlajn kontent: vremja menjat' i vremja menjat'sja [Kazakh-language online content: time to change and time to change], Qazaq Forum, 2020. [Electronic resource]. Available at: <https://prdrive.kz/page9628617.html> (Accessed: 30.01.2024).
6. Oleshko V.F., Oleshko E.V., Muhina O.S. The problem of self-identification of students-journalists of the digital age, Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya zhurnalistika [Bulletin of the Moscow State University. Journalism series], 10, 135-157 (2021).
7. Sokolova D. Fact-checking and verification of information in the Russian media: survey results, Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya zhurnalistika. [Bulletin of the Moscow State University. Journalism series.], 4, 4-20 (2018).
8. B.S. Petrov, A.O. Esdauletov, A.F. Saidikarimov. Kazahskojazychnyj mediakontent kak faktor ukreplenija nacional'noj identichnosti [Kazakh-language media content as a factor of strengthening national identity], Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya Zhurnalistika [Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Journalism Series]», 2, 28-39 (2023). [in Russian]
9. Partner Youtube v Kazahstane: «Ljudi ustanut ot politicheskogo kontenta» [Youtube Partner in Kazakhstan: “People will get tired of political content”], 30.06.2019. [Electronic resource]. Available at: <https://the-steppe.com/lyudi/partner-youtube-v-kazahstane-lyudi-ustanut-ot-politicheskogo-kontenta> (Accessed: 29.01.2024)
10. John Breslin and Stefan Decker. The Future of Social Networks on the Internet: The Need for Semantics//IEEE Internet Computing. -2007-. №11(6)-P. 2-6 <http://dx.doi.org/10.1109/MIC.2007.138>
11. Andreas M. Kaplan, Michael Haenlein. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media, Business Horizons, 53, 59-68 (2010).
12. Aidin Salamzadeh, Mehdi Tajpour. Identification of the Challenges of Media Startup Creation in Iran, Journal of Entrepreneurship, 50, 561-580 (2021).
13. Mohan Sriram, Punathambekar Aswin. Pushing the Next Level: Investigating Digital Content Creation in India, Television & New Media, 4, 360-378 (2019).
14. Salykova B., Amirkhan A. Aryn shykpara, podcast zhasa [Make a podcast if your name doesn't come up] (Alqa publishing, 2023, 146-149 p.). [in Kazakh]
15. Problemy kazahojazychnyh internet-izdanij obsudili na special'nom forume v Astane [The problems of Kazakh-language online publications were discussed at a special forum in

Astana], 20.12.2017. [Electronic resource]. Available at: <https://informburo.kz/novosti/problemy-kazahoyazychnyh-internet-izdaniy-obsudili-na-specialnom-forume-v-astane.html> (Accessed: 30.01.2024)

16. Grant Blank. Who creates content? Stratification and content creation on the Internet, *Information, Communication & Society*, 4, 590-612 (2013).

17. "Auditoria sapaly qazaqsha kontent ushin aqy toleuge daiyn". Kazforumda tagy kandai pikirler aityldy? [The audience is ready to pay for high-quality Kazakh content". What other opinions were expressed in kazforum?], 10.12.2020. [Electronic resource]. Available at: <https://informburo.kz/kaz/auditoriya-sapaly-azasha-kontent-shn-ay-tleuge-dayyn-azforumda-tay-ne-aytyldy-.html> (Accessed: 29.01.2024)

N.T. Shyngyssova, N.M. Kassymbekova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Current problems of Kazakh-language content in social networks

Abstract. Social networks have great communication and networking opportunities. Today, every user can create content in a format convenient for him, replenish his page with various photos, videos, notes - author's content. There is an opportunity to create content for a huge audience, authors with an audience of thousands and millions. Their responsibility to the audience is unconditional. This is both the content and the quality of the content. The amount of content in the Kazakh language is growing. However, does he really find his audience? Today, the creators of Kazakh content face such tasks as a creative approach, expansion of distribution channels, efficiency and effectiveness of work. The article presents recommendations for solving the above tasks. The authors note that the development of the ability to create and sell commercial offers by media specialists and content creators is very relevant at the present time. The purpose of this research work is to identify these difficulties and propose solutions based on international experience. Such aspects as broadcasting in the Kazakh language, creation of information, preservation and popularization of cultural heritage are touched upon. This work is relevant for self-earning and attracting advertisers. To achieve these goals, the article used survey and comparison methods. The article analyzes the results of a survey for content producers and for content consumers, and provides examples of barriers to the production of foreign content. The solutions of scientists to improve the content were also proposed. The work can be useful for journalists and content creators.

Keywords: content in Kazakh, content creator, mass media, creative, media platforms, monetization, media startup.

Н.Т. Шыңғысова, Н.М. Касымбекова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**Актуальные проблемы казахоязычного контента
в социальных сетях**

Аннотация. Социальные сети имеют большие возможности коммуникации и нетворкинга. Сегодня каждый пользователь может создавать контент в удобном для него формате, пополнять свою страницу разными фото, видео, заметками - авторским контентом. Есть возможность создавать контент для огромной аудитории, авторы с многотысячной и многомиллионной аудиторией. Их ответственность перед аудиторией безусловна. Это и содержание, и качество контента. Растет количество контента на казахском языке. Однако действительно ли он находит свою аудиторию? Сегодня перед создателями казахского контента стоят такие задачи, как креативный подход, расширение каналов распространения, эффективность и результативность труда. В статье представлены рекомендации по решению вышесказанных задач. Авторы отмечают, что развитие способности создавать и продавать коммерческие предложения специалистами СМИ и создателями контента весьма актуально в настоящее время.

Цель данной исследовательской работы - выявить эти трудности и предложить решения, опираясь на мировой опыт. Затронуты такие аспекты, как трансляция на казахском языке, создание информации, сохранение и популяризация культурного наследия. Данная работа актуальна для самостоятельного заработка и привлечения рекламодателей. Для достижения поставленных целей в статье использовались методы опроса, сравнения.

В статье проанализированы результаты анкетирования для производителей контента и для потребителей контента, даны примеры барьеров в производстве иностранного контента. Также были предложены решения ученых для улучшения контента. Работа может быть полезна для журналистов и создателей контента.

Ключевые слова: контент на казахском, контент-мейкер, медиа, креатив, медиа платформы, монетизация, медиа стартап.

Авторлар туралы мәлімет:

Шыңғысова Н.Т. – ф.ғ.д., профессор м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ЮНЕСКО-ның журналистика және коммуникация кафедрасының меңгерушісі, Алматы, Қазақстан.

Касымбекова Н.М. – докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ЮНЕСКО-ның журналистика және коммуникация кафедрасы, Алматы, Қазақстан.

Shyngyssova N.T. – Doctor of Philology, Acting Professor, Head of the UNESCO Department in Journalism and Communications, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Kasymbekova N.M. – Ph.D. student, UNESCO Department in Journalism and Communications, Faculty of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 19.41.41

<https://orcid.org/0009-0008-3796-6315>

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-47-56>

Дронның журналистикада қолданылуы: мүмкіндіктер мен шектеулер

Ш.Ж. Қанашева, С.М. Дүйсенғазы

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: arshin84@mail.ru)

Аңдатпа. Технологияның қарыштап дамуынан журналистика саласы да шет қалған жоқ. Коммуникациялық технологиялардың дамуымен журналистика туралы түсінік те өзгерді. Дәстүрлі журналистика трансформацияланды. Бұрын жаңалықты медиа өндіруші, ал бұқара тұтынушы болса, жаңалықтарды жинау үдерісіне дрондардың енуімен азаматтық журналистика деп аталатын балама ақпарат көзі пайда болды. Журналистердің «әуедегі көзі» болып саналатын дрондар азаматтық журналистика өкілдерінен бастау алып, медиа холдингтеріне дейін журналистика тәжірибесіне жаңа мүмкіндіктер ұсынуда. Дрондар өрт, жер сілкінісі, су тасқыны сияқты апаттарда залалдың таралу аумағын, соғыс алаңдарында, спорттық жарыстар мен концерттерде іс-шараның ауқымын көрсете алуы жағынан физикалық тұрғыда үлкен артықшылыққа ие. Сондай-ақ журналистің жаңалыққа жылдам қол жеткізу және ыждағатты түрде жариялауына жағдай жасайды. Дегенмен, дрон технологиясының журналистикадағы хабар таспаудың мүмкіндігін кеңейтуімен қатар ұлттық қауіпсіздік, халықтың саулығы мен қауіпсіздігі, жеке өмір мен қоғамдық қауіпсіздік секілді салаларда туғызатын қатерлерін, сондай-ақ заңдық және этикалық мәселелерді ескерусіз қалдыруға болмайды. Аталмыш мақсаттағы тыйым мен шектеулер екінші жағынан сөз бостандығының қысымына келіп тірелуі мүмкін. Бұл мақалада дрон қолданудың журналистикаға әкелген жаңа тынысы мен үлесі, сондай-ақ, мүмкіндіктерімен қатар шектеулері талданады.

Түйін сөздер: дрон, дрон журналистикасы, азаматтық журналистика, жаңа медиа, жаңа коммуникациялық технологиялар, ұшқышсыз ұшу аппараты.

Кіріспе

Технологияның көз ілеспес жылдамдықпен ілгерілеуі коммуникациялық технологияның да қарқынды дамуына ықпал етіп, «жаңа медиа» ұғымының анықтамасы күн өткен сайын өзгеруде. Жаңа медиа қолданбалары белгілі бір кезең үшін ғана жаңа. Бұдан бірнеше жыл бұрын «жаңа медиа» деп ғаламтор және сандық технологияны сипаттасақ, қазіргі таңда дрон тәжірибесін жаңа медиа ретінде негіздей аламыз.

«Медиа теоретигі Маршалл Маклюэн «Коммуникация құралдары адамның өзін сыртқы әлемге «кеңейтуі, ұлғайтуы» болып табылады. Мысалы, телефон, телеграф – оның Саққұлағы (құлағының ештеңені қалт жібермей естігіштігі), самолет, ғарыш кемесі – оның Желаяғы (қатынас құралы – аяқтың жылдамдауы), теледидар, компьютер – оның Көреген қырағы көзі, жаңылмас миы және т.с.с.» [1] десе, дронды да адамның әуедегі көзі ретінде сипаттай аламыз. Дронның арқасында ой жетер жерге көз де жетті. Сандық коммуникациялық технологиялардың арқасында бейнелер жетілдірілді. Қазіргі тұтынушы жай мәтінді місе тұтпайтын болды. Бұдан бар-жоғы 10 жыл бұрын «айшылық алыс жерлерден жылдам хабар алғызу» өзекті болса, қазір жылдамдыққа қоса ақпараттың бейнемен байытылуы маңызға ие. Дронның арқасында бұл қажеттілік те оңай қанағаттандырылады. Ұшқышсыз ұшатын аппараттардың игілігі мұнымен бітпейді. Бұрынғы пассив көрермен немесе тыңдаушы аудиторияны да әрекетке көшірді. Дрон технологиясының арқасында белсенді аудитория қалыптасты, нәтижесінде азаматтық журналистика қарқынды дамыды.

Дүниежүзінде журналистика саласында өзін мойындатқан дрондар Қазақстанда да журналистика тәжірибесі ретінде кеңінен таралуда. Дрондар ақпарат агенттіктерін видеоматериалдармен қамтамасыз етуден бастап, жалпыхалықтық Наурыз мейрамын тойлау, ірі спорттық және мерекелік іс-шаралар секілді ауқымы үлкен оқиғаларда қолданылуда [2]. Осы тұрғыда алғанда дрондар еліміздегі журналистика саласындағы маңызын күннен-күнге арттырып, хабар алу саласына айтарлықтай үлесін қосып жатыр. Алайда, «аспандағы көздің» оң үлестерімен қоса, қауіпсіздік пен этика сияқты проблемаларды тудыруы мүмкін екендігі жасырын емес. Өйткені, дрон технологиясы ең алдымен әскери мақсатта қолданысқа шыққаны бәрімізге мәлім. Ұшқышсыз және қашықтан басқару пульті арқылы басқарылатын дрондар алғаш рет қолданылғанда, олар американдық қорғаныс үшін қауіпті аймақтарда ұшып, денелеріндегі камералармен суретке түсіріп, қорғаныс саласы үшін аймақ туралы ақпарат жинады [3]. Кейіннен Жапония ІІ дүниежүзілік соғыста бомба таситын дрондарды іске қосты [4]. Америка Вьетнам соғысы кезінде дронның артықшылықтарын пайдаланылды [5]. Сондай-ақ Израиль қорғаныс күштері 1970 және 1980 жылдары қауіпсіздік мақсатында ұшқышсыз ұшу аппараттарына (Unmanned Aerial Vehicles) жүгінді [6].

Кейіннен дрондар әскери мақсаттан бөлек азаматтық және коммерциялық мақсаттарда қолданыла бастады. Әсіресе денесіндегі камералармен алыс қашықтықтан суретке түсіру мүмкіндігі қоғамда қызығушылық тудырып, бағасының қолжетімділігі оны коммерциялық және хобби мақсатында пайдалануды жеделдетті.

Азаматтық алаңға дендеп енгеннен кейін дрондар полиция тәжірибесінде, ауылшаруашылық жұмыстарында, картаға түсіруде және табиғи өмірді бақылауда тиімді пайдаланылды. Ұшқышсыз ұшатын аппараттардың аталмыш салалардағы қолданысынан соң, БАҚ та жаңалықтар өндірісінде дрондарды пайдалануға тырысты. Шындығында журналистика саласына аспаннан түсірілген суреттердің қолданылуы жаңа жағдай деуге келмейді. Тікұшақтардың көмегімен аспаннан түсірілген суреттер ХХ ғасырда журналистика саласында ықпалды еді. Бірақ дронның кең таралуындағы басты себептер оның құны өте төмен, шағын және журналистер үшін қауіпсіз болуында. Осы себептер медиа ұйымдарын дрондарды пайдалануға итермеледі. 2011 жылы Жапонияда болған жер сілкінісі мен цунами салдарынан зақымданған Фукусима АЭС-індегі реактордағы сызаттан жайылған радиациялық ағын үлкен алаңдаушылық тудырды. Ағынға байланысты кіруге болмайтын аймақтағы зақымды анықтау үшін дрон-ұшақтар қолданылды және ақпарат дрондар арқылы жиналды [7]. Осылайша дрондар адам үшін қауіпті жағдайларда сенімді түрде пайдалануға болатыны дәлелденді.

Дрондардың әсіресе, табиғи апаттар туралы жаңалықтарда үлкен артықшылықтар ұсына алатынын көрсететін кадрларды қарапайым, әуесқой таспаға түсіріп, азаматтық журналистикада дронның функциясы өркендей бастады. Солардың бірі - 2013 жылдың қаңтарында Риан Тейлор есімді әуесқойдың Австралияның Тасмания орманындағы өрт туралы бейнетүсірілімі [8]. Тейлордың азаматтық журналистикада ықпалды қолданылатын әлеуметтік желі арналарының бірі YouTube-қа жүктеген бейнеролигі ABC TV жаңалықтарында көрсетілді.

Сол жылдың қазан айында тағы сол Австралияның Жаңа Оңтүстік Уэльс штатында орын алған орман өртін де «Civi Drones» дейтін лақабы бар бір кісі түсіріп, YouTube-қа жүктеген [9]. 37 мың гектар орманды жойып жіберген табиғи апатты және оны сөндіру жұмыстарының бейнежазбаларын ішінде BBC News және ABC TV бар көптеген ірі медиа холдингтері жарияланды [7]. Cividrones веб-сайтының басты бетінде дронның әскери мақсатта қолданылуы кезінде орын алған адам шығыны себебімен ойға оралатын жағымсыз имиджінің орнына «Дрондарды азаматтық, бейбіт мақсатта қолдану» секілді оң ассоциациясы анық көрінеді. Дронның игі мақсатта пайдаланылуына тағы бір мысал - 2015 жылы Associated Press-тің зерттеуші тілшілері Digital Globe спутниктерін Мьянмадан келген жүк кемелерінің адамдарды балық аулауға мәжбүрлеген құл еңбегін пайдаланғаны туралы дәлелдер алу үшін қолданды. Бұл деректерді Пулитцер сыйлығының иегері «Сіздің балықтарыңызды құлдар ауламады ма?» әңгімесі үшін пайдаланды. Осы жарияланымнан кейін 2000 құл босатылып, Америка Құрама Штаттары жаңа реформалар туралы бастамаларын жарыққа шығарды [10].

Ал ірі медиа холдингтері жүргізген дрон түсірілімдердің алғашқысының бірі - 2013 жылы қарашада Филиппинде орын алған және «ұлттық апат» деп жарияланған «Хайян» тайфуны туралы CNN жаңалықтары [11]. BBC News арнасының Филиппиндегі су тасқыны туралы бейне жаңалықтары [12] мен Екінші дүниежүзілік соғыста құрылған және 1 миллионнан астам адам қаза тапқан концлагерінің қазіргі күйіне қатысты бейне жаңалықтар алғашқы мысалдардың бірі болып саналады [13].

Жаңалықтың мазмұнында аспаннан түсірілген фотосуреттер мен бейнелерді ұсыну аудиторияның жаңалықтарды қабылдау тәжірибесін байытады. Дрондар жинаған контенттер тұтынушыға жаңа тәжірибе ұсынады. Reuters, CNN, BBC, AP, AFP, Освенцим Itar-Tass, XinHua, Getty Images, The New York Times, The Washington Post және USA Today өз жаңалықтарында дрон суреттерін пайдалануды күннен-күнге арттыруда.

Дрондарды журналистика саласында бас тарта алмайтын технология рөліне шығарған мүмкіндіктер мен қызметтерін төрт тақырып аясында жинақтауға болады. Бұлар 1) «Жаңалықтарды жинау тәжірибесін жеңілдету және нығайту», 2) «Хабар контентінің күшеюі мен жаңалықтарды жеткізуге қатысты ұсынатын артықшылықтары», 3) «Балама БАҚ және журналистика тәжірибесі үшін жаңа каналдар ұсыну» және 4) «Үнемді болу».

1) Жаңалықтарды жинау тәжірибесін жеңілдету және байыту

Дәстүрлі журналистикада қолданылатын таспалау технологиялары шектеулерінің көбін артта қалдыратын дрондар, әсіресе әуеден қозғалыстағы бейнелер түсірудегі артықшылықтарының арқасында бұрын таспалануы мүмкін болмаған суреттерді алуға мүмкіндік берді. Дрондарға дейін бейнелеу технологиялары адамның көру қабілетінің физикалық шектеулеріне түбегейлі тәуелді болғаны жаңалықтарды жинау, өндіру және тарату тәжірибесіне де шектеулер әкелді. Суретке түсіргенде тек көз жетер жерді, көше деңгейінде ғана ала алсақ, дрондар арқылы аспаннан қозғалатын бейнелерді алуға мүмкіндік туды. Дрондар жаңалық орнының көрінетін аймағын кеңейтіп қана қоймай, ұшатын камера секілді қозғалыс қабілетімен ақпаратқа қол жеткізу үшін жеделдік пен ұтқырлық енгізді [14].

Медиа ұйымдары дрондардың арқасында таспалаған, басқа жолмен алу мүмкін емес бірегей суреттердің арасына 2014 жылы Италиядағы көшкін себеп болған алып тастың құлауы, 2014 жылы Арканзаста болған торнадо және 2015 жылы Непал астанасы Катмандуда болған 7,9 балдық жер сілкінісін мысалға келтіруге болады.

2) Хабар контентінің күшеюі мен жаңалықтарды жеткізуге қатысты ұсынатын артықшылықтары

Дрондар бұрынғы технологиялармен салыстырғанда сурет пен бейне түсіруде кеңістік пен уақыт шектеулерінен айтарлықтай асып кетуден басқа, хабардың мазмұны мен жаңалықтарды жеткізуді байыту мен нығайтуға қатысты артықшылықтар ұсынады. Әртүрлі ерекшеліктері бар камералардан бөлек жылу мен қозғалысқа сезімтал өлшеу құрылғыларының оңай орнатылатын дрондардың арқасында сандық карта, аналитикалық деректер және панорамалық кескіндерді алу анағұрлым оңтайланды. Бұл оқиға журналистерді куәгерлердің сөздерін қанағат тұтудан және ресми ұйымдардың деректеріне тәуелді болудан құтқарды [15].

Әуеден құс көзімен қарау арқылы алынған көрнекі материалдар – бұқара мен қалың топтың көлемін көрсететін қозғалмалы бейнелер, табиғи апаттар немесе соғыс салдарынан болған қирандының үлкен аумағын қамтитын жоғары драмалық әсері бар суретті жаңалықтарды көрнекі түрде қолдайтын, күшейтетін материалдар болып табылады. Сонымен бірге дрондардың арқасында әртүрлі ракурстен суретке түсіру

мүмкін болғандықтан, жаңалыққа арқау болатын оқиғаны немесе орынды әртүрлі қырынан ұсыну – аудиторияға көңілге қонымдырақ және ерекше драмалық әсерге ие жаңалықтардың ұсынылуына ықпал етеді.

Бұл әсерді Небраска-Линкольн университетіндегі Дрон журналистика зертханасының негізін қалаушылардың бірі, журналист Мэттью Уэйт былайша сипаттайды: «Егер сіз журналист ретінде үлкен дауыл немесе су тасқыны туралы хабарлаған болсаңыз, залалдың көлемін мағыналы жеткізу қаншалықты қиын екенін білесіз. Дрондар – мақсатқа бағытталған құралдар. Адамдарға не болғанын түсіну үшін бірнеше секундтық бейне мен бірнеше фотосуреттер [дронмен түсірілген] жеткілікті» [16].

3) Балама БАҚ және журналистика тәжірибесі үшін жаңа каналдар ұсыну

The New York Times фототілшісі Джош Ханердің «дронның аспанды демократияландыруы» дейтін ұғымы абстракт мағынасынан гөрі адам көзқарасының физикалық шектеулерін жойғандығын білдіруге арналған. Дрондардың арқасында аспанды «көру» бәріне қолжетімді екенін айтқысы келеді. БАҚ цензурасы жағдайында дрондар балама БАҚ және журналистік тәжірибелер үшін маңызды артықшылықтарды ұсына алады [17]. Қазіргі таңда ұжымдық немесе жеке кәсіби журналистік қызметтен басқа, дрондар азаматтық журналистикада кеңінен тарала бастады. Қабырғаларды, тосқауылдарды аттап өте алатын дрондар бұқараны үкімет тарапынан «бақыланатын аудитория» позициясынан үкіметті «бақылайтын аудитория» позициясына ауыстыру арқылы белгілі бір мағынада «бір-бірін өзара қарама-қарсы түрде бақылауға» мүмкіндік береді [18]. Солай бола тұра Джон Миллер «Дрон – бұл жай ғана перспектива. [Бұл] демократияландыру технологиясы болуы мүмкін, бірақ бұл панацея емес. Бұл тек жаңа перспектива», – дейді [10].

4) Үнемді болуы

Ақпарат, деректер жинау және ықпалды суретке түсіру сияқты журналистикаға ұсынатын үлкен артықшылықтарына қарамастан, дрондар бүгінгі жағдайда арзан деп санауға болатын құрал болып табылады. Дрондарды пайдалану ұшақ немесе тікұшақтар сияқты дәстүрлі басқарылатын ұшақтарға қарағанда әлдеқайда қолжетімді. Тіпті кейбір дрондардың құны смартфон немесе сандық камера сияқты [16]. Сөзсіз осы дамудың қозғаушы күштерінің бірі ретінде әуесқойлар немесе «дронды өзіңіз жасаңыз» түріндегі дрондарды қолайлы бағамен табуға болатын онлайн-сауда мүмкіндіктерін ұсынатын халықаралық дрондар нарығын ескеру қажет. Бұл құрылғыларды алу үшін үлкен бюджеттердің қажет болмауы кәсіби медиа институттарынан бөлек, балама БАҚ-қа журналистикалық тәжірибе үшін маңызды артықшылықтар қатарында. Екінші жағынан дрондарды хоббиге пайдалануға қатаң заңдық шектеулердің болмауы жеке дрон журналистикасына жол ашатын факторлардың бірі болып табылады [19].

Қорытынды

Журналистикада дрондарды қолдану жаңа және даулы мәселе болып қала бермек. Бұрын әуеден бейнетаспалау керек болғанда оқиға орнын кең ракурста көрсету жалға алынған тікұшақтар арқылы жүзеге асатын. Бұл қолданыстың шығыны көп екені

былай тұрсын, әуеден түсіру қауіпті оқиғалар кезінде тілшілер мен операторлар үшін үлкен қатер төндірген-ді. Дрондар керісінше қашықтан басқару мүмкіндігінің арқасында журналистер үшін қауіпсіз және шығыны аздау, сонымен қатар тұрақты немесе қозғалатын камераларда туындайтын қиындықты да жойды. Табиғи және техногендік апаттар, митингілер мен шерулер сияқты жетуге қиын жерлер, биліктің жария немесе жасырын әрекеттері туралы хабарлау үшін жиі таңдалатын дрондар журналистерге әртүрлі қолайлылығын қамтамасыз етуде.

Бүгінгі таңда қанша жерден журналистиканың жаңа түрі «дрон журналистикасы» деген атпен сипатталғанымен, іс жүзінде жаңа түр еместігін айта кеткен жөн. Дрондар – медиа саласына репортаж жасауда қолданылатын балама камера, құрал, технология. Жоғары технологиямен жарақтандырылған бұл құралға журналистика миссиясын жүктеудің орнына, тілшілердің жаңа дерек жинау құралдарының бірі болып табылатын дрондардың дара журналистика және азаматтық журналистика сияқты түрлерінің дамуына жол ашады деу дұрысырақ. Өйткені, дрондар қолжетімді құрал болғандықтан бұл азаматтық журналистиканың қарыштауына оң ықпал етеді. Қарапайым халықтың ішіндегі біреуі жаңалық болып табылатын оқиғаны оңай түсіріп алып, оны әлеуметтік желіде тікелей эфирде көрсетеді немесе медиа ұйымдардың жаңалықтарына әлгіндей контентімен үлес қоса алады. Осыған байланысты дрон журналистикасы жергілікті һәм жаһандық деңгейдегі ақпарат агенттіктері мен тілшілері үшін оқиғаны баяндаудың негізгі құралы болатын жағдайға жетті деуге болады.

Дрондар тілшілер үшін көптеген артықшылықтар, әсіресе қауіпсіздік пен экономикалық ыңғайлы ахуалды ұсынуымен бірге, ұлттық қауіпсіздік қатері мен құпиялылық сияқты маңызды алаңдаушылықтар туындатады. Әуе кеңістігін бұзу, лаңкестік шабуылдар, заңсызбарлау мәліметтерін жинау, химиялық және биологиялық шабуыл сияқты ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін әрекеттер үшін дрондар өте қолайлы құрал болып табылады. Осы себепті әр елдің аталмыш тақырыптағы заңнамалық ережелерін технологиялық дамуларға сәйкес жаңартып отыруы маңызды. Екінші жағынан, бұл ережелер халықаралық құқық пен адам құқықтарына сәйкес құрылған болуы керек. Қауіпсіздік тек сылтау ретінде алға тартылып, жеке өмірге қол сұғылмаушылық пен құпиялылыққа қауіп төндіретін этикалық емес тәжірибелерден аулақ болуы тиіс. Өйткені, камераларымен қалаған жеріне ұша алатын дрондар бақылау, этика және жеке өмірге қол сұғылмау мәселелерінде жағымсыз салдар тудыруы мүмкін. Қауіпсіздік тұрғысынан дрондарды пайдалану қылмыс деңгейін төмендететіні «құпиялылықты құрбан етуге болады» деген ойларға әкелуі мүмкін. Сондықтан дрондарды пайдалану алаңын нақты анықтау маңызды. Жеке пайдалануға арналған алаңдардағы шектеулер журналистерге арналған шектеулерден өзгеше болуы керек. Хобби, кәсіби және әскери мақсатта пайдалану бір-бірінен нақты ережелер аясында алшақ болуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Құлсариева А.Т. Коммуникация құралдарының түр өзгерісі және оның мәдениетке тигізетін әсері (М. Маклюэннің концепциясы негізінде). // Қазіргі заман мәдениеті. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 123 б.
2. Сухачева А.: «Журналистика дронов в Казахстане: опыт актауской медиакомпаниии «Лада» [Электронный ресурс]. - URL: <https://newreporter.org/2015/03/25/zhurnalistika-dronov-v-kazakhstan-opyt-aktauskoj-mediakompanii-lada/> (дата обращения: 31.01.2024).
3. Ntalakas A., Dimoulas C., Kalliris, G., Veglis, A. (2017). Drone journalism: Generating immersive experiences, *Journal of Media Critiques* 3 (11), 187-199.
4. Garamone J. (2002). From U.S. Civil War to Afghanistan: A Short History of UAVs. U.S. Department of Defence, American Forces Press Service. DEFENSE. gov. [Electronic resource]. URL: <http://archive.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=44164> (Accessed:23.01.2024).
5. Longino D.A. (1994). *Role of Unmanned Aerial Vehicles in Future Armed Conflict Scenarios*. Alabama: Air University Press.
6. Bone E. ve Bolkcom, C. (2003). *Unmanned aerial vehicles: Background and issues for Congress*. Library of Congress, Washington D.C: Congressional Research Service.
7. Corcoran, M. (2014). *Drone Journalism: Newsgathering applications of unmanned aerial vehicles (UAVs) in covering conflict, civil unrest and disaster*. Introductory Paper, Australia: Australian Broadcasting Corporation.
8. Taylor T. (2013). RianRex, Quadcopter Aerial View of Tasmanian Bush Fires Damage. [Electronic resource]. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rFZA0SX31Xw> (Accessed: 23.01.2024).
9. Civi Drones (2013). Litgow On Fire. YouTube. [Electronic resource]. - URL: https://www.youtube.com/watch?v=1EAp_NhbF68 (Accessed: 20.10.2023).
10. Сенгул-Джонс М. Использование дронов в журналистике: путеводитель [Электронный ресурс]. URL: <https://gijn.org/ru/istorii/ispolzov-ie-dronov-v-zhurnalistike/> (Дата обращения: 31.01.2024).
11. CNN (2013). A Bird’s Eye View of Haiyan Devastation. [Electronic resource]. URL: <https://edition.cnn.com/videos/world/2013/11/18/philippines-drone-camera-penhaul.cnn> (Accessed: 23.11.2022).
12. BBC News (2011). Philippines Storm Kills Hundreds in Mindanao Floods. [Electronic resource]. URL: <http://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-16229394> (Accessed: 23.01.2024).
13. BBC News (2015). Auschwitz: Drone Video of Nazi Concentration Camp. [Electronic resource]. URL: www.youtube.com/watch?v=449ZOWbUkf0 (Accessed: 22.01.2024).
14. Clarke R. (2013). The New Meaning of Point of View: Media Uses and Abuses of New Surveillance Tools. Roger Clarke’s Website. [Electronic resource]. URL: <http://www.rogerclarke.com/II/APC-130225.html> (Accessed:12.08.2022).
15. Holton A.E, Lawson S., Love, C. (2015). Unmanned Aerial Vehicles: Oportunities, Barriers, and the Future of Drone Journalism. *Journalism Practice*. Vol.9 No: 5: 634-650.
16. Eztler A. (9.12.2016). Dronism: Exploring the Use of Drones in Journalism. News Media Alliance. [Electronic resource]. URL: <https://www.newsmediaalliance.org/technologyuse-drones-journalism/> (Accessed: 23.01.2024).
17. Bell M. (2011). Drone Journalism, The Idea could Fly in the US. The Washington Post. [Electronic resource]. URL: https://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/drone-journalism-busine-sses-and-policing--the-pilotless-aircraft-could-soon-fill-us-skies/2012/02/21/gIQAxB2gRR_blog.html (Accessed:17.11.2023).

18. Tremayne, M. ve Clark, A. (2014). New Perspectives from the Sky. Unmanned Aerial Vehicles and Journalism. *Digital Journalism*, 2:2, 232-246.

19. Estrin J. (14.03.2017). Democratizing the Sky: Drones in Visual Journalism. *The New York Times*. [Electronic resource]. URL: <https://archive.nytimes.com/lens.blogs.nytimes.com/2017/03/16/democratizing-the-sky-drones-in-visual-journalism/> (Accessed:23.10.2022).

References

1. Kulsarieva A.T. Kommunikaciya kuraldarynyn tyr ozgerisi zhane onyn madenietke tigtetin aseri (M. Maklyennin koncepciyasy negizinde) [Types of communication tools and their impact on culture (based on the concept of M. McLuen)], *Kazirgi zaman madenieti [Modern culture]: Study guide* (Kazak universiteti, Almaty, 2008, 123 p.). [in Kazakh]

2. Suhacheva A. Zhurnalistika dronov v Kazakhstane: opyt aktauskoj mediakompanii «Lada» [Drone journalism in Kazakhstan: the experience of Aktau media company «Lada»]. [Electronic resource]. Available at: <https://newreporter.org/2015/03/25/zhurnalistika-dronov-v-kazaxstane-opyt-aktauskoj-mediakompanii-lada/> (Accessed:31.01.2024). [in Russian]

3. Ntalakas, A., Dimoulas C., Kalliris, G., Veglis, A. Drone journalism: Generating immersive experiences, *Journal of Media Critiques* 3 (11), 187-199 (2017).

4. Garamone, J. (2002). From U.S. Civil War to Afghanistan: A Short History of UAVs. U.S. Department of Defence, American Forces Press Service. DEFENSE. gov. [Electronic resource]. Available at: <http://archive.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=44164> (Accessed: 23.01.2024).

5. Longino D. A. Role of Unmanned Aerial Vehicles in Future Armed Conflict Scenarios (Air University Press, Alabama, 1994). [in English].

6. Bone, E. ve Bolkcom, C. Unmanned aerial vehicles: Background and issues for Congress. Library of Congress, Congressional Research Service (Washington D.C., 2003). [in English]

7. Corcoran M. Drone Journalism: Newsgathering applications of unmanned aerial vehicles (UAVs) in covering conflict, civil unrest and disaster, Introductory Paper, Australia: Australian Broadcasting Corporation, 2014. [in English]

8. Taylor T. RianRex, Quadcopter Aerial View of Tasmanian Bush Fires Damage. 2013. [Electronic resource]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=rFZA0SX31Xw> (Accessed: 23.01.2024).

9. Civi Drones (2013). Litgow On Fire. YouTube. [Electronic resource]. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=1EAp_NhbF68 (Accessed:20.10.2023).

10. Sengul-Dzhons M. Ispol'zovanie dronov v zhurnalistike: putevoditel' [The use of drones in journalism: a travel guide]. [Electronic resource]. Available at: <https://gijn.org/ru/istorii/ispolzovanie-dronov-v-zhurnalistike/> (Accessed:31.01.2024). [in Russian].

11. CNN (2013). A Bird's Eye View of Haiyan Devastation. [Electronic resource]. Available at: <https://edition.cnn.com/videos/world/2013/11/18/philippines-drone-camera-penhaul.cnn> (Accessed: 23.11.2022).

12. BBC News Philippines Storm Kills Hundreds in Mindanao Floods. 2011 [Electronic resource]. Available at: <http://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-16229394> (Accessed: 23.01.2024).

13. BBC News Auschwitz: Drone Video of Nazi Concentration Camp. 2015 [Electronic resource]. Available at: www.youtube.com/watch?v=449ZOWbUkf0 (Accessed:22.01.2024).

14. Clarke R. The New Meaning of Point of View: Media Uses and Abuses of New Surveillance Tools. Roger Clarke's Website. 2013 [Electronic resource]. Available at: <http://www.rogerclarke.com/II/APC-130225.html> (Accessed:12.08.2022).

15. Holton, A. E, Lawson S., Love, C. Unmanned Aerial Vehicles: Opportunities, Barriers, and the Future of Drone Journalism. *Journalism Practice*. 5 (9), 634-650 (2015).
16. Eztler A. Dronism: Exploring the Use of Drones in Journalism. News Media Alliance. 2016 [Electronic resource]. Available at: <https://www.newsmediaalliance.org/technologyuse-drones-journalism/> (Accessed:23.01.2024).
17. Bell, M. Drone Journalism, The Idea could Fly in the US. *The Washington Post*. [Electronic resource]. Available at: https://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/drone-journalism-businesses-and-policing--the-pilotless-aircraft-could-soon-fill-us-skies/2012/02/21/gIQAxB2gRR_blog.html (Accessed:17.11.2023).
18. Tremayne, M. ve Clark, A. (2014). New Perspectives from the Sky. *Unmanned Aerial Vehicles and Journalism*. *Digital Journalism*, 2:2, 232-246.
19. Estrin J. Democratizing the Sky: Drones in Visual Journalism. *The New York Times*. 2017 [Electronic resource]. Available at: <https://archive.nytimes.com/lens.blogs.nytimes.com/2017/03/16/democratizing-the-sky-drones-in-visual-journalism/> (Accessed:23.10.2022).

Ш.Ж. Канашева, С.М.Дуйсенгазы

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан*

Применение дрона в журналистике: возможности и ограничения

Аннотация. От стремительного развития технологий не осталась в стороне и сфера журналистики. С развитием коммуникационных технологий изменилось и понимание журналистики. Традиционная журналистика трансформировалась. В то время как раньше СМИ были производителем новостей, а массы - потребителями, с появлением дронов в процессе сбора новостей появился альтернативный источник информации, известный как гражданская журналистика. Дроны, считающиеся «воздушным источником» журналистов, предлагают новые возможности для журналистской практики начиная от представителей гражданской журналистики до гигантских медиа-холдингов. Дроны имеют большое физическое преимущество в том, что они могут отображать площадь распространения ущерба в таких бедствиях, как пожары, землетрясения, наводнения, масштабы мероприятия на полях сражений, спортивных соревнованиях и концертах. Это также создает условия для быстрого доступа к новостям журналиста и информативной публикации. Однако нельзя упускать из виду риски, которые технология дронов создает в таких областях, как национальная безопасность, здоровье и безопасность населения, личная жизнь и общественная безопасность, а также юридические и этические вопросы, расширение возможностей ленты сообщений в журналистике. В этой статье анализируется новое направление и вклад использования дронов в журналистике, а также ограничения и возможности.

Ключевые слова: дрон, беспилотная журналистика, гражданская журналистика, новые медиа, новые коммуникационные технологии, беспилотные летательные аппараты.

Sh.J. Kanasheva, S.M.Duisengazy

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The Use of Drones in Journalism: Opportunities and Limitations

Abstract. The field of journalism has not been spared from the rapid development of technology. With the development of communication technologies, traditional journalism has been transformed. In the past, news was produced by media and consumed by the masses. However, the advent of drones has led to the emergence of citizen journalism as an alternative source of information in the news gathering process. Considered the «eyes in the air» of journalists, drones are offering new opportunities for both citizen journalists and large media companies. Drones have a great physical advantage in that they can display the area of damage spread in disasters such as fires, earthquakes, floods, the scale of events on battlefields, sporting events and concerts. It also creates conditions for quick access to the journalist's news and informative publication. However, the dangers posed by drone technology in areas such as national security, public health and safety, personal life and public safety, as well as legal and ethical issues, cannot be ignored in addition to expanding the possibilities of journalistic reporting. This article analyzes the new breath and contribution that the use of drones has brought to journalism, as well as its possibilities and limitations.

Keywords: drone, drone journalism, citizen journalism, new media, new communication technologies, unmanned aerial vehicles.

Автор туралы мәлімет:

Қанашева Ш.Ж. – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Kanasheva Sh.J. – Ph.D. student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Дүйсенгазы С.М. – ф.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Duisengazy S.M. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 19.45.91
Scientific article

<https://orcid.org/0009-0001-1830-3144>

<https://orcid.org/0000-0002-4347-2599>

<https://orcid.org/0000-0001-6028-7865>

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-57-73>

Ways to solve the problems of information and digital literacy within the framework of the "One Belt, One Road" initiative

A.Kairat*, G.S. Sultanbayeva, R. Kuash

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*Al-Farabi Kazakh National University, Dept. of Press and Electronic Media, 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan.

E-mail: kairat_aina@live.kaznu.kz

(E-mail: kairat_aina@live.kaznu.kz, gulmira.sultanbayeva@kaznu.kz, kuash_raida2@live.kaznu.kz)

Abstract. *The objective of this research is to delve into the portrayal of China's national image within the framework of the "The Belt and Road Initiative". This study selects Kazakhstan's media outlet, the reports of "Kazinform" on China spanning from 2018 to 2022 as its subject of investigation, employing quantitative research methodology for a comprehensive examination, including the overall volume of coverage, key themes and content. And our focus is specifically directed towards the distribution patterns and overarching trends of political, economic and cultural themes within the reports. The research findings reveal that "Kazinform" presents a relatively objective and favorable image of China as a nation. In a more detailed context, "Kazinform" accurately reflects China's current state of development across five domains: politics, economics, culture, military affairs and society. Nonetheless, we have also identified instances of negative report. These reports serve to provide us with a nuanced understanding of the multifaceted dimensions of China's image within Kazakhstan's mainstream online media. Simultaneously, they shed light on the factors underlying the formation of the "Chinese perspective" within the content of reports, thereby facilitating a clearer appreciation of the significance of the "Belt and Road Initiative" within the geopolitical landscape of Central Asia.*

Keywords: *Information Resources, Digital Literacy, China's National image, Kazakhstan-China Relations, The Belt and Road Initiative, Geopolitical Landscape.*

Introduction

In today's era of increasing global connectivity and geopolitical dynamics, it has become crucial to understand how countries are portrayed in the media. The media play a key role in disseminating information, shaping international images and influencing international relations. In this context, the international media, especially since the Belt and Road Initiative was launched, have continued to focus on and discuss in depth the shaping of China's national image, its international policies, international partnerships, and its position in the global economy and geopolitics.

Kazakhstan's media, as an important link between China and Central Asia, plays a crucial role in shaping public perceptions of China's involvement in the region. Kazakhstan has long been recognized as one of the centre pieces of the Belt and Road Initiative because of its strategically important geographic location, as well as its rich resources and economic potential. Kazakhstani media coverage not only influences the perception of China by domestic audiences in Kazakhstan, but also has the ability to shape the international community's perception of the Central Asian region and the international cooperation associated with it. Thus, Kazakhstani media reports and opinions play a key role in explaining relations between China and Central Asian countries and cooperation in the economic, political and cultural spheres.

This research embarks on a journey into the heart of China's national image, with a special focus on its image within the multidimensional framework of The Belt and Road Initiative. Our study centers on Kazinform, a renowned Kazakh international news agency recognized for its comprehensive coverage of China. The different images captured by Kazakhstan's online mainstream media provide a multidimensional understanding of China's image in the international context. Beyond mere observation, the study goes deeper and reveals the underlying factors that influence the so-called "Chinese perspective" in the content of these reports. Ultimately, the findings help us to further understand the key role of The Belt and Road Initiative in the complex geopolitical landscape of Central Asia.

Methods and materials of research

1. Data collection (document search and selection):

At this stage, we conducted a comprehensive search for reports on China published by Kazinform between 2018 and 2022.

The reports were selected with a strong focus on inclusivity, ensuring that a wide range of China-related topics were covered. These topics cover a wide range of political, economic, cultural, military, social, and other fields, providing a comprehensive perspective.

2. Data analysis (statistical software usage):

For rigorous quantitative analysis, we used industry-standard statistical software that allowed us to perform a range of analytical procedures, including descriptive statistics, correlation analysis, and other relevant statistical tests.

Visual representations such as charts and graphs helped to communicate the results, thereby improving the clarity and comprehensibility of the findings.

3. Content analysis (qualitative content analysis):

Qualitative content analysis was conducted in order to explore the intricate aspects of negative reporting and to identify the underlying factors that shape the "China perspective". This approach allowed us to delve into the nuances of the content and reveal the subtleties of the selected reports that contribute to the portrayal of China's national image.

4. Method of literature analysis (literature review and conceptual analysis):

The basis of this study depends on the analysis of key concepts such as "country image", "soft power" and "hard power" found in academic and scholarly literature.

The main goal was to develop a conceptual framework and clarify the interrelationships between these concepts, thus providing a theoretical basis for our research.

The research methodology was designed to facilitate a systematic and comprehensive review of Kazinform's reports on China, ensuring that quantitative and qualitative insights were gained while being firmly rooted in a clear theoretical framework.

Literature review

In today's era of globalization, the discussion of national image has gone beyond the domestic sphere and has evolved into an important issue in the field of international relations. Before exploring this topic, the concept of "country image" needs to be further clarified. Joseph Naylor defines "national image" as "the external image and reputation of a country in the international arena, which can influence other countries' perceptions and attitudes towards that country." He emphasizes that country image is part of soft power, highlighting the importance of soft power in international relations [1].

However, as Loh points out, there is no uniform definition of 'country image' [2] and the literature on its definition is relatively limited. A number of concepts have been used interchangeably, such as 'soft power' or 'nation branding'. There have also been attempts to quantify 'country image'. Another popular way of measuring and defining country image is the concept of "nation branding", developed by Simon Anholt [3].

Country image is a natural part of a country's soft power, which can be promoted through the media, culture, sports, moral values and other tools to expand the country's influence and stimulate positive feelings towards the country in others [1].

The concept of soft power was introduced by Joseph Nye in about 1990, who saw soft power as the ability to influence others and advance a nation's own interests by means of attraction and persuasion rather than coercion, military force, or economic sanctions [1]. The attraction of soft power stems from a nation's values, culture and policies that can earn the respect and emulation of other nations. It is seen as a more subtle and indirect form of power that relies on the ability to craft narratives, build relationships and create a positive image. Soft power is exerted in a variety of ways, including diplomacy, education, cultural exchanges and the media. Often, soft power is contrasted with hard power, which involves the use of military force or economic pressure to achieve national goals.

In the study, some scholars have explored the relationship between soft power and country branding, pointing out that countries with strong soft power have higher country

brand value. Particular reference is made to China's efforts to create an "attractive national image" through cultural heritage [4].

In addition, studies focusing on the relationship between soft power and hard power have found them to be difficult to clearly distinguish in today's world. It has been suggested that while there have been many studies assessing the soft power of individual countries (most commonly the United States), the relationship between hard and soft power has not yet been quantitatively analyzed. It is further suggested that soft power resources are often closely related to hard power, but success in other areas, such as popular culture or science, depends on more than hard power [5].

In one study, it was noted that many countries have recognized the importance of soft power and are committed to developing soft power resources. In addition to academic research, various soft power indicators have been created on the basis of the elements of soft power to measure and compare the results achieved by countries. This suggests that "soft power" has become increasingly important in today's world order, along with military and economic power, because of its legitimizing effect on the national policies that other countries are willing to accept. The soft power index measures and compares the results obtained by countries based on the elements of soft power [6].

The image of the country consists of a variety of elements, which is an important reflection of the comprehensive power of the country, including economic power, strength, level of civilization and level of cultural development. National image reflects a comprehensive indicator of a country's reputation and success in the international arena, as well as the evaluation of a country by foreign societies. The image of the country can be divided into internal and external image, the image of a country as a political community [7].

Finally, Chinese scholars have summarized and interpreted "national image" in the following three aspects: First, from the perspective of political science, the shaping and dissemination of national image has a profound impact on international relations and foreign policy, and it is a comprehensive public perception and evaluation of the country's political, economic, social, cultural and geographic situation [8], is a holistic perception, which may have individual differences depending on the degree of development of the country, and is also a dynamic comparative concept. As a concept with specific theoretical connotation and value orientation and political attributes, country image refers to people's overall impression and evaluation of a country's objective existence under specific conditions [9].

Secondly, from a philosophical point of view, national image can be divided into self-image and other-image, in which self-image is the objective state of a country's behavior and performance, and other-image refers to the "impression" formed by the public, the press and other objects on the subject of the country, and the other-image is the perception and reflection of the self-image [10].

Thirdly, from the perspective of communication, national image refers to the image of a country formed in the flow of national news, or the image of a country in the news and speech reports of other countries' news media [11], emphasizing the crucial role of news media in shaping the image of a country, and considering news dissemination as an important way of constructing the image of a country.

Results and discussion

1. Analysis of Kazinform reports on China

The Kazakh International News Agency, or Kazinform, is the state news agency of Kazakhstan and the world news agency. Kazinform is headquartered in the capital Astana and has a bureau in Almaty. The agency focuses on news from the country and Eurasia. Kazinform was founded in 1920 as the Orenburg branch of Russia's Telegram news agency. The Kazinform publishes its news in Kazakh, Russian, English, Chinese and Uzbek, and has set up a page for the dissemination of news in the old Kazakh language for fellow Kazakhs abroad.

The analysis of Kazinform's China-related reports is focused on the Kazakh-English and Chinese-language sections of Kazinform's China-related reports for the five-year period from 2018 to 2022 (a total of 3,543 reports), to grasp the framework of the main issues and the direction of each issue in the construction of China's image on Kazakhstan's portal, and to outline the general outline of China's image. The study is divided into four dimensions: the total number of China-related reports, the content topics of China-related reports, the sources of information on China-related reports and the content tendencies of China-related reports.

Total China-related news coverage by Kazinform. The total amount of coverage focuses on both media attention and media exposure, with a sufficient amount of news coverage forming the basis for examining a country's image in the international communications community. In addition, the total amount of coverage presents the general impression of a country in the international communication community, i.e. the number of stories about China in the Kazakh media reflects the importance it attaches to China and therefore influences the position of China in the minds of the Kazakh public. Therefore, in order to understand the level of attention paid to China by the Kazakh media as well as the public, this study counted the total number of China-related news articles on the website of the Kazinform from January 2018 to December 2022. (Table 1)

Table 1. Kazinform Total China-related news coverage in 2018-2022

Year	2018	2019	2020	2021	2022
Total number (articles)	926	581	860	539	637
Percentage	26.1%	16.4%	24.3%	15.2%	18%

As can be seen from Chart 1, Kazinform's China-related news coverage totals 3,543 articles, of which the total number of China-related news articles on Kazinform in 2018 is 926, the total number of China-related news articles on this website in 2019 is 581, the total number of China-related news articles in 2020 is more than that in 2019 is 860, but in the following 2021 The total number of China-related news articles in 2021 is lower than in 2020, with 539 articles, and in 2022 the total number of China-related news articles is 637. In this five-year

period, the number of articles in 2018 and 2020 is relatively high. The fact that Kazakhstan's media coverage of China is slightly lower in 2021 does not directly indicate a major change in the level of interest in China.

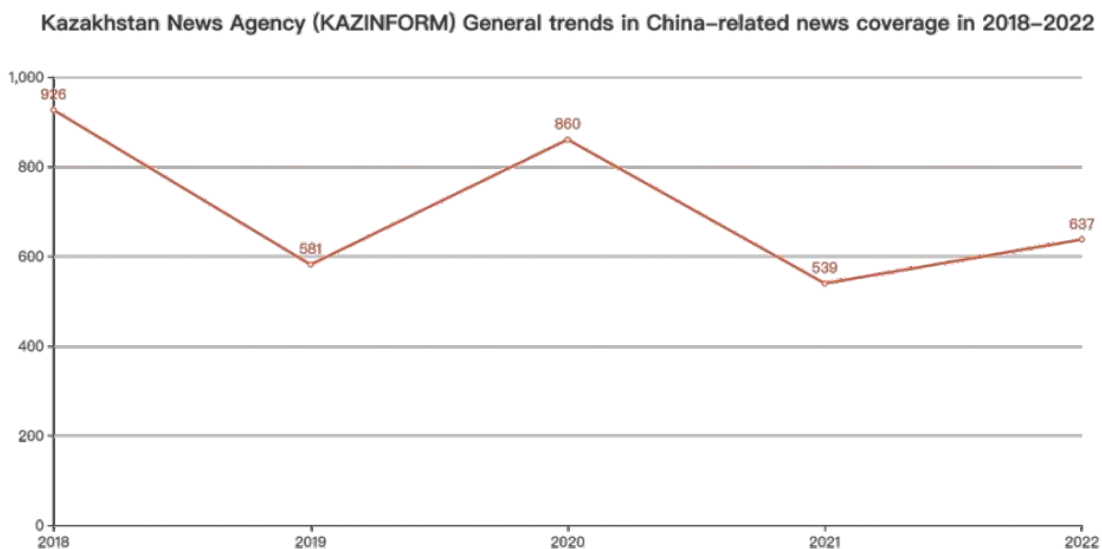

Chart 1. Kazinform General Trends in China-related News Coverage 2018-2022

The number of China-related news articles in Kazinform has been experiencing some minor fluctuations in 2018-2022, with two decreases in 2019 and 2021, but an upward trend in 2020 and 2022. 2022 will coincide with the 30th anniversary of diplomatic relations between China and Kazakhstan, as well as the opportunity to develop relations between the two countries in the framework of the "Silk Road Economic Belt" initiative and the construction of the China-Kazakhstan Economic Corridor. The year 2022 will mark the 30th anniversary of diplomatic relations between China and Kazakhstan, as well as the development of relations between the two countries within the framework of the Silk Road Economic Belt initiative and the strategic cooperation on the construction of the China-Kazakhstan Economic Corridor. This is why there will be more coverage of China. The content of the news is richer and more varied. It is more attractive to domestic netizens. The wider audience is also a major reason for the increase in the number of news reports.

Content themes of Kazinform China-related news reports. The study divided the entire sample (3543 reports) about China in the Kazakh-Russian-English section of the Kazinform into nine categories: "politics", "economy and trade", "science and technology", "military issues", "culture and education", "sports", "entertainment", "society", "public health events" (Chart 2).

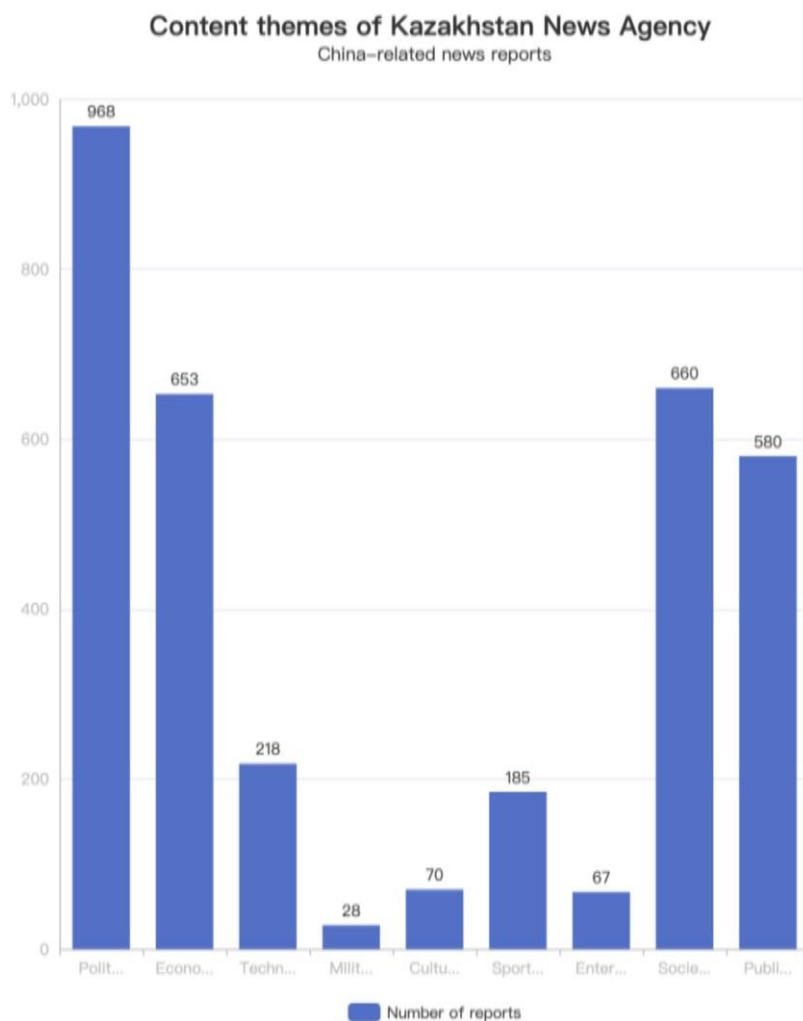

Chart 2. Content themes of Kazinform China-related news reports

Among them, the largest number of reports was about Chinese politics, accounting for 27.3% of all reports. The focus of political coverage includes high-level meetings (frequent attention is paid to the meetings between the leaders of China and Kazakhstan, as well as to the exchanges and consultations between the leaders of the two countries on political and economic issues); bilateral relations (analysis and coverage of bilateral relations between China and Kazakhstan, including the agreements and cooperation frameworks signed between the two countries); regional security (Kazinform also focus on China's influence and security situation in the Central Asian region); international relations (deals with cooperation and interaction between China and Kazakhstan in international affairs, such as cooperation in the multilateral framework of the United Nations, the Shanghai Cooperation Organization, etc.).

The next most covered topic was China's economy, which accounted for 18.4% of all coverage. The coverage of economic issues includes China's international economic issues

(Belt and Road construction, China's overseas investment and M&A, economic forums, road and railway construction, oil pipelines, construction of China-Kazakhstan Khorgos Cross Border Economic Cooperation Zone), China's domestic economic issues (China's economic reform, oil imports, China's corporate reform, etc.) and China's financial services issues (China's internet banking, electronic payment development, RMB exchange rate, financial policies, etc.).

In 2020, due to the outbreak of the new crown epidemic, there was an increase in the number of reports on public health events. In terms of data, there were 580 related reports, accounting for 16.4%.

Content tendencies of Kazinform in China-related news reports. Reporting tendency refers to whether the attitude expressed in news reports is positive, negative or objective-neutral. According to the statistics of 3543 China-related reports, Kazinform has an objective and positive attitude toward China in general, with less negative reports. Positive and neutral reports are mainly on economy, politics, social life, culture, education, science and technology; negative reports are also mainly on economy, politics and other aspects.

From a specific reporting point of view, Kazinform shows the following news about China: a). the media has a positive attitude toward China. b). the media considers China a trustworthy country. c). the media believes that China is becoming one of the most important economies in the world.

2. China's National Image in Kazakhstan Media Coverage

Soft Power Propagation through Cultural Synergy. Increase the promotion of Chinese culture in Kazakhstan, primarily through the establishment of Confucius Institutes and the organization of various cultural festivals.

First and foremost, the establishment of Confucius Institutes represents an innovative endeavor by China to explore avenues for cultural dissemination, serving as specialized institutions for the promotion of the Chinese language and the dissemination of Chinese culture. In recent years, the phenomenon of "Chinese language fever" has gained momentum, with Confucius Institutes proliferating worldwide. This has significantly heightened the influence of the Chinese language and culture, enhancing China's global presence, and bolstering its standing on the international stage. Moreover, it has been instrumental in fostering positive perceptions of China and catalyzing broader and more profound exchanges and collaborations between China and countries across the globe. Kazakhstan, situated at the confluence of the Eurasian continent, stands as the largest country in Central Asia. Given the backdrop of The Belt and Road initiative, the popularity of the Chinese language has been on the ascent in Kazakhstan, with a corresponding surge in the number of Confucius Institutes. Their establishment and development in Kazakhstan have yielded remarkable breakthroughs.

During a visit to the Nazarbayev School of Intellectuals in December 2018, the then President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, made a compelling appeal urging students to become proficient in the Chinese language. He said, "In the context of globalization,

mastery of foreign languages has become a necessity of life. For us, the Chinese language is of great importance. China accounts for 20% of our foreign trade. Learning Chinese allows us to communicate with 1.4 billion people". Significantly, this is the first time since China's independence that the head of state has encouraged the younger generation to learn the language of a friendly neighbor.

In a report by Kazinform in July 2018, it was pointed out that "the main goal of the Confucius Institute is to develop cooperation between Kazakhstan and China in the fields of education and science. The Confucius Institute has become a bridge to strengthen friendly relations between the two countries" [12]. To date, China has established five Confucius Institutes in Kazakhstan: Eurasian University Confucius Institute (2007), Kazakhstan National University of Arts Confucius Institute (2009), Aktobe Zhubanov National University Confucius Institute (2011), Karaganda State Technical University Confucius Institute (2012), and Abai Kazakh National Pedagogical University Confucius Institute (2017). The Confucius Institute at Eurasian University, the first to be officially inaugurated in Kazakhstan, primarily focuses on Chinese language training and dissemination. It offers conventional Chinese language classes at various proficiency levels and specializes in tailored Chinese language courses. Furthermore, it provides one-on-one instruction and selectively offers diverse instructional materials. The target audience for the Confucius Institute at Kazakhstan National University of Arts includes students at higher education institutions, secondary school students, employees of enterprises, and the broader community, progressively expanding their exposure to Chinese language and culture. Eurasian University and Kazakhstan National University of Arts Confucius Institutes have set a precedent for the operational models of the three remaining Confucius Institutes in Kazakhstan. The latter three have introduced distinctive Chinese language instructional courses and established Chinese language training centers. Since their inception, these five Confucius Institutes have harnessed the strengths of the collaborative higher education institutions in both China and Kazakhstan. They have leveraged their respective academic specialties and advantages, taking multiple factors into consideration, to offer captivating courses tailored to local students, thereby igniting local enthusiasm for learning the Chinese language. Consequently, these institutes have gradually forged unique models of operation with local characteristics, positioning themselves as pivotal platforms for Chinese language instruction and the dissemination of Chinese culture. The launch of the The Belt and Road initiative has firmly linked China and Kazakhstan, with Confucius Institutes serving as a central platform for interaction between Chinese and Kazakh cultures. In recent years, the development of Confucius Institutes has been on an upward trajectory, making significant contributions to the promotion of the Chinese language and the enhancement of cultural exchanges between China and Kazakhstan.

Secondly, the organization of diverse cultural festivals has gained prominence. Since the inception of The Belt and Road cooperation initiative, China and Kazakhstan have actively engaged in cultural interactions. Through a plethora of colorful methods such as performing arts, cultural exhibitions, and cinematic art displays, China has introduced its traditional culture to the local populace. In a report by Kazinform in February 2018, it was

stated that the "Joyous Spring Festival" [13] and the Chinese New Year Ethnic Music Concert took place in Astana. This concert featured performances by artists from the Chinese Opera and Dance Theater Orchestra, who seamlessly merged different regional and ethnic styles of Chinese music. This allowed the audience to savor the unique charm of Chinese culture and experience the joyous, auspicious, and serene atmosphere of the Chinese New Year. Such cultural events offer the people of Kazakhstan a valuable opportunity to deepen their understanding of Chinese culture. They serve as a vital channel for enhancing mutual trust, friendship, and further development in bilateral relations, constituting an essential conduit for cultural exchange between China and Kazakhstan.

Infrastructure Development and Hard Power Implications. China's development assistance to Kazakhstan primarily focuses on infrastructure, with energy, transportation, telecommunications, and internet sectors as key areas of support. China's foreign aid adheres to the principles of mutual respect, equal treatment, non-interference in the internal affairs of other countries, absence of political conditions, and a lack of political gain-seeking. As China's comprehensive national power continues to rise, its international development cooperation has gradually expanded, with a stronger emphasis on developing countries along The Belt and Road.

In the field of energy, Kazinform reported in March 2021, "As of January 2021, Chinese companies had invested ¥10.88 billion in non-financial direct investments in 49 countries along The Belt and Road. The major destinations for Chinese investments include Singapore, Indonesia, Vietnam, the United Arab Emirates, Malaysia, Turkey, Laos, Kazakhstan, Thailand, and Bangladesh, among others. In terms of overseas contract projects, Chinese companies have signed 304 new contracts in 57 countries along The Belt and Road, with a total contract value of ¥45.08 billion, a decrease of 29.4% compared to the previous year, accounting for 46.6% of China's new contracts for overseas projects during the same period. They have achieved an operating income of ¥33.49 billion, an increase of 34.1% year-on-year, accounting for 58.5% of the total amount during the same period" [14].

Among the numerous projects undertaken by Chinese companies is the Zhanatas Wind Power Project in Kazakhstan. In Kazakhstan, thermal power generation accounts for over 80% of the total electricity production and is concentrated in the coal-rich northern region. However, the southern cities, which represent about 70% of the nation's power consumption, face power shortages and rely on long-distance transmission from the north. Kazakhstan possesses substantial renewable energy resources, particularly in the resource-rich southern region. China National Energy Investment Group, through its subsidiary, actively engaged in connecting with Kazakhstan and proposed the development of clean renewable energy, including wind power, in the southern region. In 2018, they signed a cooperation agreement for the Zhanatas 100MW wind power project. Despite facing challenges such as the COVID-19 pandemic, the project was completed within two years with zero infections among project personnel. In September 2020, the first wind turbines were successfully connected to the grid, and in June 2021, all 40 wind turbines were installed.

In the realm of transportation, Kazinform reported in December 2022, "The construction of the Astana Light Rail Transit (LRT) system will be undertaken by a Chinese company"

[15]. In 2022, the Astana city government announced its investment to revive the Astana LRT project. They intend to purchase 19 train sets from CRRC Tangshan and, in March of this year, confirmed the project's revival with plans to commence operations in the latter half of 2025. The Astana LRT project represents Kazakhstan's first urban light rail line, constructed with a complete set of Chinese standards and equipment. It is also the first unmanned light rail line designed and built by Chinese companies overseas. The first-phase construction is undertaken by a consortium comprising China Railway Second Group and China Railway Eurasia. The estimated total investment for the project is \$1.8 billion, with a total route length of 22.4 kilometers, a track gauge of 1,520 millimeters, and 18 stations. The design speed is 80 kilometers per hour.

In the field of telecommunications, Kazinform reported in September 2022, "Kazakhstan's President, Kassym-Jomart Tokayev, attended the fourth annual 'Digital Bridge' international technology forum held in the capital, Astana, and delivered a speech. President Tokayev stated that after four years of development, the Digital Bridge international technology forum in Kazakhstan has successfully become a large and popular regional platform. This year's forum theme, 'Central Eurasia is Becoming a New Tech Hub,' fully reflects the scale of digital industry development in the region where Kazakhstan is located. President Tokayev emphasized that Kazakhstan should become the digital hub center of the Eurasian continent" [16].

ICT, Information and Communication Technology, is one of the fastest-developing sectors today, and Kazakhstan, like other nations, places significant importance on this industry. Positioned between Europe and Asia, Kazakhstan boasts a strategic geographic location. Chinese company Huawei has been a steadfast supporter of President Tokayev's initiative to transform the country into a digital hub for the Eurasian region. Since 1998, Huawei has been operating in the Kazakhstan market for 23 years. Huawei has closely collaborated with Kazakh telecommunications operators and the government, jointly participating in the construction of 3G and 4G base stations, fostering the development of the mobile phone market. During this time, Huawei has provided various IT solutions to multiple Kazakh enterprises. Huawei believes that Kazakhstan also needs to develop cloud technology and plans to establish a demonstration center to encourage government agencies to make greater use of these technologies. This project is expected to be highly beneficial in terms of technology and cost for neighboring countries as well.

The implementation of these projects is contributing to the enhancement of Kazakhstan's national infrastructure. While China provides financial resources and labor for construction, it also integrates its influence into the project's construction process.

Economic Integration and Soft Power Leverage. Economics stands as the concentrated manifestation of a nation's hard power. It is through robust hard power that a country garners recognition and respect in international interactions. Robust hard power also forms the bedrock for enhancing a nation's image and soft power.

With the burgeoning might of the Chinese economy, China's international standing and influence have undergone a significant ascent. China now plays an increasingly pivotal and extensive role in the Asia-Pacific region and global affairs. Chinese diplomacy has

become more proactive and self-assured. In today's world of ever-increasing cross-border exchanges and intensifying economic interdependence among nations, economic and trade cooperation serves not only as a crucial link binding nations together but also as the foundation of public diplomacy. This is due to the fact that societal existence determines societal consciousness. Thoughts and emotions cannot exist independently of the objective structure of interests. Economic interests generated through capital flows in economic exchanges and the social interactions facilitated by the movement of people often influence the formation and transformation of public perceptions and attitudes toward other nations. In essence, the shaping or alteration of public perceptions and attitudes relies on the support of the objective structure of interests.

Kazinform reported in January-September 2020, "China's investment in countries along The Belt and Road Initiative increased by 29.7%"[17].

This report indicates that China has become the primary trading partner for most countries around the world. It has established robust economic ties with various nations, such as Russia, India, South Korea, Australia, Kazakhstan, Turkmenistan, ASEAN countries, African nations, and 130 other countries and regions globally. China is the largest trading partner for these nations. Furthermore, China holds the position of the second-largest trading partner for the United States, the European Union, Arab countries, and Latin American nations. Under the impetus of The Belt and Road Initiative, China will weave a more tightly knit network of interests with countries along The Belt and Road, establishing even closer economic connections. This, in turn, will provide a more solid foundation for the public diplomacy of The Belt and Road Initiative.

Conclusion

The portrayal of China's national image in Kazinform within the Belt and Road Initiative is inherently tied to the interplay of soft and hard power dynamics. Through the lens of cultural diplomacy and economic cooperation, China projects soft power influence, fostering cultural connections and economic partnerships. However, the potential implications of hard power strategies in the form of infrastructure development and economic dependencies raise critical concerns about maintaining sovereignty and balancing geopolitical interests. Understanding the delicate interplay between soft and hard power within the BRI framework is essential in comprehending the evolving dynamics of China's national image in Kazakh media and the broader regional context.

Kazinform has displayed a profound interest in matters pertaining to China. Particularly, following the advent of Chairman Xi Jinping's strategic vision for co-constructing the "Silk Road Economic Belt" in 2013, the level of attention directed towards China has experienced a notable surge. It is worth noting that the volume of reports and the topics covered are substantially influenced by significant events. The national image of China is markedly influenced by the diplomatic relations between Kazakhstan and China. Beyond the overarching factors, Kazakhstan's internal affairs and governmental stances also exert a certain level of influence.

Within the realm of Kazinform, the depiction of China's national image signifies China's self-promotion on the global stage. China has consistently endeavored to shape an image characterized by peaceful ascension, responsibility, and the impetus for collective progress among nations. China aspires to enable the local populace in Kazakhstan to resonate with this national image through media coverage. However, within Kazinform's reporting, Kazakhstan maintains a cautious stance toward China's peaceful rise and economic growth. This encompasses negative reports related to China's internal politics and foreign policies.

The image of China presented by Kazinform aligns with Kazakhstan's vested interests. From the perspective of Kazakhstani journalists' coverage of China, their focus predominantly centers on economic interests, political issues, and regional security. They tend to adopt a positive and neutral approach when addressing political and economic topics. This approach has effectively cultivated a positive, amicable image of China and positioned it as a close partner and friendly neighbor of Kazakhstan.

At present, both nations are actively engaged in the construction of a comprehensive strategic partnership, with China being regarded as a foremost partner in Kazakhstan's developmental endeavors. This partnership has witnessed enhanced cooperation across multiple domains. A comprehensive analysis of Kazinform's news reports leads to the conclusion that, based on mutual interests, "connectivity" and "mutually beneficial development" are pivotal descriptors of Kazakhstan's image of China and represent the primary trajectory for the future development of both nations.

Acknowledgments

I would like to extend my deepest gratitude to our advisor, Sultanbayeva G., for her invaluable guidance, patience, and support throughout the writing of this research. Her expertise and insightful feedback were instrumental in shaping both the direction and the substance of the work.

Conflict of Interest

The authors declare no competing interests.

Author contributions

In the collaborative endeavor of our research project, each author played a pivotal role that contributed significantly to its fruition. Kairat A. was instrumental in the collection and analysis of data, demonstrating exceptional diligence and analytical skills that laid the empirical foundation for our study. Kuash R., who possesses expertise in theoretical frameworks, took charge of the integration and synthesis of theoretical knowledge. This was achieved through a thorough literature review and critical revisions of text and content. Sultanbayeva G. made substantial contributions to the conception and design of the work, offering research direction, guidance, and insightful advice that shaped our project's trajectory.

Funding

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan «Development of Information Resource in the Sphere of Digital Literacy to Identify Indicators of Incorrect Information and Disinformation in Kazakhstan» - Grant No. AP19679909».

Әдебиеттер тізімі

1. Joseph S., Nye, J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs, 2004. – 191 p.
2. Dylan Loh. Defending China's National Image and 'Defensive Soft Power': the Case of Hong Kong's 'Umbrella Revolution' // Journal of Chinese political science, 22 (1), 2017. – p. 117-134.
3. Anholt, S. The importance of National Reputation, Diplomacy in a Globalised World. 1st ed., 2008.
4. Abdulsamet Günek. A New Type of Soft Power: Country Branding. –International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), 4 (1), 2018. – p. 252-259.
5. Sascha Riaz. Hard and Soft Power - Two Sides of the Same Coin? A Quantitative Examination. – Freie Universität Berlin, 2015.
6. Yavuzaslan, K., Cetin, M. Soft Power Concept and Soft Power Indexes. – Business challenges in the changing economic landscape, vol.1, 2016. – p. 395-409.
7. Р. Қуаш, К. Қабылғазина. Қытай мерзімді басылымдарындағы Қазақстан имиджі (2018-2022 ж. «Жэньминь Жибао» газеті). // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы: Журналистика сериясы, №2 (68), 2023. – 113-129 б.
8. 孙有中. 国家形象的内涵及其功能. – 国际论坛, 4 (3), 2022. – pp. 14-21.
9. 吴飞, 陈艳. 中国国家形象研究述评. – 当代传播, 2 (1), 2023. – pp. 8-11.
10. 张玉. 日本报纸中的中国国家形象研究(1995-2005).– 新闻与传播研究, 14 (4), 2007. – pp. 75-83.
11. 徐小鸽. 国际新闻传播中的国家形象问题. – 新闻与传播研究, 3 (2), 1996. – pp. 36-46.
12. Конфуций институты – достық көпірі [Электрондық ресурс]. - URL: https://kaz.inform.kz/news/konfuciy-instituty-dostyk-kopiri_a3322820/ (қаралған күні: 20.07.2018).
13. Chinese New Year National Concert "Happy Spring Festival" were held in Astana in 2018 [Electronic resource]. – URL: https://cn.inform.kz/news/2018_a3140450/ (Accessed: 01.02.2018).
14. In January this year, China's investment in countries along the Belt and Road exceeded \$10 billion [Electronic resource]. – URL: https://cn.inform.kz/news/1-100_a3761882/ (Accessed: 09.03.2021).
15. The Astana light rail transit system construction project will be completed by a Chinese company [Electronic resource]. – URL: https://cn.inform.kz/news/article_a4051367/ (Accessed: 30.03.2023).
16. Tokayev: Kazakhstan's strategic goal is to become the digital center of Eurasian space [Electronic resource]. – URL: https://cn.inform.kz/news/article_a3984305/ (Accessed: 28.09.2022).
17. China's investment in countries along the "Belt and Road" increased by 29.7% from January to September [Electronic resource]. – URL: https://cn.inform.kz/news/1-9-29-7_a3712235/ (Accessed: 29.10. 2020).

References

1. Joseph S., Nye, J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (Public Affairs, New York, 2004, 191 p.).
2. Dylan Loh. *Defending China's National Image and 'Defensive Soft Power': the Case of Hong Kong's 'Umbrella Revolution'*, *Journal of Chinese political science*, 22 (1), 117-134 (2017).
3. Anholt S. *The importance of National Reputation, Diplomacy in a Globalised World*. 1st ed., 2008.
4. Abdulsamet Günek. *A New Type of Soft Power: Country Branding*, *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 4 (1), 252-259 (2018).
5. Sascha Riaz. *Hard and Soft Power - Two Sides of the Same Coin? A Quantitative Examination*. – Freie Universität Berlin, 2015.
6. Yavuzaslan K., Cetin, M. *Soft Power Concept and Soft Power Indexes, Business challenges in the changing economic landscape*, 1, 395-409 (2016).
7. Kuash R., Kabylgazina K. *Kytai Merzimdi basylymdaryndagy Kazakhstan imidzhi (2018-2022 zh. "Zhenmin Zhibao" gazeti) [The image of Kazakhstan in Chinese periodicals (based on the analysis of news content in the newspaper "People's Daily" from 2018 to 2022)]. – Al-Farabi atyndagy Kazakh ulttyk universitetinin Habarshysy: Zhurnalistika seriyasy [Bulletin of the Al-Farabi Kazakh National University: Journalism series]*, 2 (68), 113-129 (2023). [in Kazakh]
8. Sun Youzhong. *The connotation of national image and its function*, *International Forum*, 4 (3), 14-21 (2002). [in Chinese]
9. Wu Fei, Chen Yan. *A review of Chinese national image research*. – *Contemporary Communication*, 2 (1), 8-11 (2013). [in Chinese]
10. Zhang Yu. *A study of China's national image in Japanese newspapers (1995-2005)*, *Journalism and Communication Research*, 14 (4), 75-83 (2007). [in Chinese]
11. Xu XiaoGe. *The issue of national image in international news communication*, *Journalism and Communication Studies*, 3 (2), 36-46 (1996). [in Chinese]
12. *Konfucii instituty – dostyk kopiri [Confucius Institute - bridge of friendship]*. – Available at: https://kaz.inform.kz/news/konfuciy-instituty-dostyk-kopiri_a3322820/ (Accessed: 20.07.2018). [in Kazakh]
13. *Chinese New Year National Concert "Happy Spring Festival" were held in Astana in 2018 [Electronic resource]*. – Available at: https://cn.inform.kz/news/2018_a3140450/ (Accessed: 01.02.2018)
14. *In January this year, China's investment in countries along the Belt and Road exceeded \$10 billion [Electronic resource]*. – Available at: https://cn.inform.kz/news/1-100_a3761882/ (Accessed: 09.03.2021)
15. *The Astana light rail transit system construction project will be completed by a Chinese company [Electronic resource]*. – Available at: https://cn.inform.kz/news/article_a4051367/ (Accessed: 30.03.2023)
16. *Tokayev: Kazakhstan's strategic goal is to become the digital center of Eurasian space [Electronic resource]*. – Available at: https://cn.inform.kz/news/article_a3984305/ (Accessed: 28.09.2022)
17. *China's investment in countries along the "Belt and Road" increased by 29.7% from January to September [Electronic resource]*. – Available at: https://cn.inform.kz/news/1-9-29-7_a3712235/ (Accessed: 29.10. 2020)

А.Қайрат, Г.С.Сұлтанбаева, Р.Қуаш

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

**Ақпараттық ресурстар мен цифрлы сауаттылық мәселелерін шешудегі
«Бір белдеу – бір жол» бастамасы**

Аңдатпа. Зерттеу жұмысының мақсаты - "Бір белдеу, бір жол" бастамасы аясында Қытайдың ұлттық имиджін Қазақстандық БАҚ негізінде талдау. Зерттеу нысаны ретінде "ҚазАқпарат" халықаралық ақпараттық агенттігінің 2018-2022 жж. аралығында жарияланған Қытай туралы жаңалықтары қарастырылды. Зерттеу жұмысында жаңалықтардың жалпы саны мен тақырыбы бойынша статистикалық талдау жүргізіліп, мазмұнын саралап, жүйелі талдаулар жасалды. Мақалада "имидж", "жұмсақ күш", "қатты күш" тұжырымдамаларын теориялық негіз ретінде ұстанып, "ҚазАқпараттағы" Қытай имиджі саясат, экономика, мәдениет бағытында жан-жақты талданды. Зерттеу жұмысының нәтижесінде "ҚазАқпаратта" Қытайдың ұлттық имиджі объективті түрде жақсы, оң имиджге ие екенін байқадық. Нақтырақ айтсақ, "ҚазАқпаратта" Қытайдың саясат, экономика, мәдениет, әскери мәселелер және қоғамдық мәселелер бойынша қазіргі даму жағдайын дәл көрсетеді. Сонымен қатар сыни көзқарастағы жаңалықтар да талданды. Мақалада "Қытай перспективасын" қалыптастырушы факторлар анықталып, нақты түсінік берілді, бұл деректер Орталық Азияның геосаяси ландшафтындағы "Бір белдеу, бір жол" бастамасының маңыздылығын айқын түсінуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: Ақпараттық ресурстар, цифрлы сауаттылық, Қытайдың ұлттық имиджі, Қазақстан-Қытай қатынастары, «Бір белдеу, бір жол» бастамасы, геосаяси ландшафт.

А.Кайрат, Г.С.Султанбаева, Р.Куаш

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**Пути решения проблем информационной и цифровой грамотности в рамках
инициативы «Один пояс – один путь»**

Аннотация. Цель данного исследования заключается в изучении представления национального образа Китая в рамках Инициативы «Один пояс и один путь». В качестве объекта исследования выбраны материалы казахстанского информационного агентства «Казинформ» о Китае за период с 2018 по 2022 годы. Используются количественные методы исследования для проведения всестороннего анализа, включающего общий объем информационного охвата, ключевые темы и содержание. Проведен статистический анализ по общему количеству и тематике новостей, проведен анализ содержания и систематический анализ. В статье были рассмотрены концепции «имиджа», «мягкой силы», «жесткой силы», всесторонне проанализирован имидж Китая в материалах «Казинформа» в направлении политики, экономики, культуры.

Результаты исследования показывают, что материалы «Казинформа» дают относительно объективное и благоприятное представление о Китае как о стране. «Казинформ» точно отражает современное состояние развития в Китае политики, экономики, культуры, военных

и общественных вопросов. Также были проанализированы новости с критической точки зрения. В статье определены и даны четкие разъяснения факторов, формирующих «китайскую перспективу», приведены данные, которые способствуют четкому пониманию важности Инициативы «Один пояс и один путь» в геополитическом ландшафте Центральной Азии.

Ключевые слова: Информационные ресурсы, цифровая грамотность, национальный образ Китая, казахстанско-китайские отношения, Инициатива «Один пояс и один путь», геополитический контекст.

Information about authors:

Kairat A. – 2nd year master's student of the "7M03214 - Business communication", Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Sultanbayeva G.S. – Doctor of Political Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Kuash R. – 2nd year PhD student of the "8D03202 - Media and Communications", Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Қайрат А. – «7M03214 – Бизнес-коммуникация» мамандығының 2-курс магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Сұлтанбаева Г.С. – с.ғ.д., профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Қуаш Р. – «8D03202 – медиа және коммуникациялар» мамандығының 2-курс докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 19.41.41
Research Article

<https://orcid.org/0000-0002-5301-5340>

<https://orcid.org/0000-0003-2002-2680>

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-74-84>

Game journalism as a new media communication format

S.V. Ashenova^{1*}, Sh.I. Kaliazhdarova

International University of Information Technology, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: 1saule_ashenova@mail.ru, 1s.kaliazhdarova@mail.ru)

Abstract. *Game journalism, which combines the format of the media of local interests, at the present stage occupies a separate information area designed for a special audience. Nevertheless, the communication principles inherent in media information apply in the same way to any niche branches of the media market, as well as to the principles and functions of journalism in general.*

A computer game, having become a specific phenomenon of virtual culture, has made its own adjustments to the concepts of creativity and communicative relations with the audience. Since the game is based on an artistic image and a spatiotemporal organization, its aspects are similar in spirit to the communicative formats of the media. In addition, the main difference between a multiplayer game is considered to be an established virtual world, which develops even when the player is out of the game. And it also brings the functions of gamification closer to the functions of the media market, in the space of which the concept of gaming journalism is firmly established.

The article examines the features of the interaction of game journalism as a communicative process with the audience through the prism of its formation and the possibilities of further development and substantiates the need for scientific discourse on this topic.

Keywords: *video games, game journalism, gamification, information relations, communication process, media audience*

Introduction

Since the beginning of fundamental changes in the economy, politics and culture of a sovereign state in Kazakhstan, attempts have been repeatedly made to mechanically transfer and introduce certain social practices into the activities of various institutions of society. For any social institution to function normally, it itself needs a set of certain conditions that are formed under the influence of many factors and directly affect its development. Journalism as a social institution is also changing under the pressure of new technologies, social networks and new interests of the audience. In this regard, the importance of computer games is that it reflects the trends of modern communication trends. Artistically, creatively, game communication is reflected in the use of different points of view on the event, the inclusion of random current impressions of the public in the work, and an increase in viewer activity. A computer game opens up new forms of active and creative interaction between the viewer and the artistic environment, where interactivity has recently been used as an expressive means [1].

Formulation of the problem

Many pioneers in the field of video game journalism have freed themselves from their old editorial staffs and are creating their own independent magazines or media outlets nowadays. Having emerged from a locally niche structure, gaming journalism has firmly established itself in the media market. Currently, not only specialized video game publications cover the industry, but also such full-fledged media as The New York Times, Newsweek, The Daily Telegraph, The Mercury News, Los Angeles Times. In turn, online content has given magazine editors new advantages over traditional media, which were previously limited by long lead times. The new dynamics of the scope of video games require a quick and practical approach to this environment.

The transition to digital game journalism has not been smooth and still requires solving professional problems. Both journalists and their readers often openly criticized editors and entertainment sites for lack of quality and industry bias. This was due to the lack of journalistic training among new employees of online editorial boards. In addition, several major video game websites called for creating a more attractive media product for the video game audience and began recruiting independent blogs and websites to advocate for their brands. Gaming journalism began to be laudatory and bespoke. Young game journalists were talented, but the sudden appearance of amateur freelancers, who usually write based on interest and experience, made the industry unattractive professionally [2, p. 123].

The need for better control becomes especially obvious with the expansion of the field of media interests in this area, while video game journalism is still quite a controversial genre today in terms of professional forms and principles. Editorial content balances between pure consumer information and attempts at creative freedom. All this is controlled by publishers who act as investors, and thus modern game journalism can still have relationships with video game publishers that go beyond journalistic ethics and lack of journalistic training

for practitioners. Today, questions about the profession of a modern video game journalist often come down to two points of view. The first suggests that it is necessary to rethink the traditional understanding of journalism and expand it with the concept of video game journalism. They also consider video game journalism to be a dependent industry. The latter, on the contrary, are of the opinion that gaming journalism is legitimate [3].

Objectives of the article

The importance of computer games forces researchers of communication processes to look at them as an opportunity to transform the media field, since the information interest of their followers is growing and needs to systematize knowledge. The analysis of the role of game journalism in the context of its influence on the mechanisms of improving the global experience of implementing new communication practices is of research interest in the context of the functions and positions of professional journalism. It is necessary to consider how new formats affect the future of the modern media space. The number and importance of computer games today are so great that there is a need to structure this phenomenon not only as a form of virtual reality, but also as a principle of informational and communicative interaction and as a form of new media approaches in journalism.

History

The origin of modern gaming journalism has been traced by research experts since the early 1990s. The video game industry of this period was consumed by the introduction of Japanese game consoles. However, video game coverage actually began in the 1970s, and although the concept of video game journalism did not exist at that time, in fact, the foundations of game journalism began to be laid in the arcade trade magazines of the 1970s. The categories were grouped with other types of entertainment, such as pinball and slot machines. The success of the famous arcade games, Pac-man and Space Invaders, boosted the popularity of the first editions that popularized video games[4]. However, in 1983, there was a crisis in this industry due to the advent of Japanese consoles, when Japanese companies Nintendo and Sega successfully launched their consoles. New, cost-effective home computers from the Amiga and Commodore began to gain popularity, and only a few video game publications were released between 1988 and 1994. The leaders were GamePro, Game Informer, Electronic Gaming Monthly, Edge Magazine and Nintendo Power. Compared to earlier publications about video games, these publications exist and specialize in this topic to this day. Only Nintendo ceased to exist. It initially joined the structure of Future Media in 2007, and later closed due to declining popularity.

In the 1970s, all these publications were aimed at enthusiasts and consumers. There was an element of industry coverage, announcements were released, and reviews of recently released games became the most relevant for consumers. It was a period when journalism really began to play an important role in the local niche created by the new needs of the audience. As the video game industry continued to grow, their reach increased

exponentially. With the launch of set-top boxes, they gained even more mass appeal when multimedia machines appeared in the early years of the new millennium, which expanded functionality. It allowed us to go beyond the game, and then a new media demographic called on journalists to cover the video game environment in a broader context[5]. Time required the media to use more modern techniques, for example, to discuss games from the point of view of art and culture, and as video games became more complex, the media covered them using an understanding of other areas. Modern coverage of games already presupposes their overlap and multitasking: entertainment and leisure, economics and industry, discussion of technologies and equipment. Thus, this unique field requires that journalists understand all these areas and their interaction with each other.

Research materials and methods

In the process of digitalization of the information space, there were various, complex ways and levels of interaction between changes in the world and society; from the industrial era to the era of digitalization; and, accordingly, the ways of studying and adapting them varied.

The principles of cognition of social and empirical phenomena in the study of the topic of game journalism in the context of such a flexible phenomenon as the information environment have determined such methods of cognition as empirical and comparative analysis; the method of comparison; the historical method. These methods allowed us to explore the main trends in the formation and development of game journalism and the influence of new communication formats on the structure of the modern media market.

The variety of issues regarding the formation of the media field and the place of video information in it led to the choice of the method of abstraction as a theoretical level of knowledge. Moving away from non-essential connections and relationships that do not directly appeal to the research topic, the authors turned to fixing the most important elements in the creation and dissemination of information as an object of interest to the mass audience of the digital age. Studying the peculiarities of the influence of game forms and gamification on the media field, the authors drew parallels between the theoretical justification for the successful introduction of new formats of journalism interests and the direct development of game journalism, which is of interest to a growing audience.

Discussion

Computer games today are an expression of modern artistic trends and can influence the development of different points of view on an event, the creation of formations of public impressions, an increase in the activity of the viewer of an artistic work and, as a result, an increase in his emotional involvement. A computer game opens up new forms of interaction between the viewer and the information world, where interactivity has become an expressive means. The media market cannot fail to respond to these changing communication processes. The boom of modern video game coverage is considered to be the beginning of

the XXI century, when in 2007-2008 video game enthusiasts appeared, who began to explore new properties of social networks. The ease of using elements of online user tools such as uploading photos, editing videos and blogs, as well as creating more vibrant video game communities has allowed this area to develop at a rapid pace. Even though the gaming community and its audience have traditionally always been very active through discussion forums, the introduction of YouTube and WordPress has definitely helped enthusiasts to voice their ideas and their interests publicly.

There have been several pioneers in this form of entertainment. James Rolfe began posting humorous short episodes under his pseudonym "The Nintendo Nerd" on his website around 2005. Rolf as a character attracted universal attention and popularized the entire movement of video bloggers who ranted about video games in an "angry" manner.

Craig Skistimas and Thomas Hanley collaborated and began working together, uploading videos online to their ScrewAttack video game site. In 2006, they went on the air and their first episode of the show "Sidescrollers" was so well received that the multinational media networks Viacom later approached the founders with a request to acquire their intellectual property on the video game site Gametrailers. Later, Viacom acquired the rights to some of Screwattack's productions, and they became, in the opinion of the audience, a real masterpiece. This turned out to be one of the first options for successful cooperation in the field of video game broadcasting. Over the following years, reviews by bloggers such as Joe Vargas (Angry Joe Show 2014), Doug Walkers ("The Nostalgia Critic" 2014) and "Pat The NES punk" appeared Pat Contree.

However, the most important contribution of these niche enthusiasts was not their lighthearted comic view of video game coverage, but rather the adaptation of alternative media practices to the already established traditional editorial practice of video games[6]. In addition, it is of great importance that gaming journalists have started using the video blogging platform in more industry-critical areas. Former editor Jim Sterling of Destructoid launched his show "Jimquisition" in 2011, and it quickly began to attract attention from the video game community. He used the same video rant techniques to get constructive and industry critical opinions. Thus, the game was no longer just a product of entertainment, but became a means of conveying a critical message. And even if the traditional text blog about video games has been in relative decline lately, video rants and video products are still as relevant and popular as ever[7].

There is a special communication space in the game. Elements of a computer game are actually present in various genres of journalism, such as talk shows, television shows, and TV interviews. Complex special effects without the use of characters are inherent in the video installation. We usually see them before the news starts. The main function in this case is the separation of the presented content. Communication in the game is directly dependent on the random generation of locations, processes and characters, and the interaction of the audience with the game is influenced by skills and experience. Some of the most striking examples are puzzle games and word games. If in the first case semantic variation and the player's choice play a role, then the second generates the appearance of new meanings and their associative further reading, which occurs unconsciously. Game communication in the

second variant makes it possible not only to receive information, but also to create a new one. Therefore, we can say that through the game there is a creation of a special spontaneous creativity.

The specifics of the creative approach associated with gamification include the use of artificial intelligence in the media industry, namely the creation of gamified characters such as virtual announcers. The first robot announcer appeared in China, which transmitted daily news[8]. Then a second one was created. Representatives of the TV channels they work for kept full information about this technology in the strictest confidence. According to some sources in China, the appearance of the robot announcer was similar to the popular Chinese TV presenter Qiu Hao. The robot "Alex" was broadcast on the Russian TV channel "Russia 24". It was created with a portrait of the face of designer Alexei Yuyakov. In Kazakhstan, a robot announcer was created on the Atameken Business TV channel in the likeness of the face of the famous actor Sanjar Madi[9]. A hologram called "i-Sanj" conducts a daily block of economic news. The cyber journalist has brought some advantages to the TV channel from an economic point of view. For example, he does not need to make up before the broadcast, he does not need to pay a salary. It is known that the robot is able to do its job 24 hours continuously. It was possible to implement an ambitious project using a neural network by the efforts of domestic developers. This was preceded by a lot of preparatory work together with the media holding team. According to the development team that worked on the project, the unique content of the news should be presented by technological characters. This is the "highlight" of the project – combining intellectual content, new technologies and attracting the game audience to relevant economic, social and cultural information. In turn, a computer game can be called a genre of artistic creation, since it meets all the basic requirements of a work of art[10, p. 267]. As a genre of artistic creativity, it has such properties as: imagery, integrity, dialogicity, emotionality, expressiveness, symbolism, the presence of the image of the author. We can draw parallels to prove the proximity of gamification to mass media creativity. Game elements can be present in different genres of creative activity: shows, television shows, cinematography. They also include techniques involving graphic replacement of an actor, artificially constructed space, turns in the structure of text and TV shows, especially in talk shows.

The synthesis of modern technologies and creativity generates a new round in modern communications, language and special expressive means of television. This is reflected in the fact that a computer game is born during contact with the viewer. Gaming activity occurs only during this contact, and everything else is only the result of this contact. The manifestation of activity and the development of virtual reality contributed to the formation of subcultures within the game. Concepts such as active empathy for the joint actions of viewers and game characters have emerged, which is typical of modern television as a whole.

In addition, computer games can be attributed to the genres of technical art, using computer virtual reality as a technical basis. The field of functioning of these genres is limited to the sphere of electronic technical devices, and the method of artistic activity cannot be repeated by other means. Real culture in the media space uses the possibilities inherent in the properties of the material used in accordance with the communicative laws[11]. At the

same time, virtual culture brings a different meaning to reality. And it can also be compared with the communicative formats of modern media and social networks, which have the ability to change the picture of the world.

In the specifics of the interaction of video game content and game communication, it is worth mentioning the RPG genre, this is a computer role-playing game. It is a virtual reality that takes place online, where all the characters are live users of the world Wide web. The computer role-playing game is based on an ordinary role-playing game. In such a variety, everything depends not only on the dramatic moment, but also on the chosen roles of the players and their behavior within these roles. It is the nature of the role and the internal logic of the action environment that helps to see the order of events and the actions of the players. Each player models his own character based on the situation. This genre forms a kind of discussion around, since contradictions often unfold inside the game and different points of view are expressed. Similar to the RPG genre are virtual communication tools such as email, chat, forum, blog, messengers and SMS. They, in turn, form a prototype of communication in a virtual environment.

The concept of virtuality is based not only on the basis of space in terms of technology, but also as a kind of catalyst between the real and unreal world. It is a model of effective cooperation between two realities. This combination is particularly evident in the genre of computer simulations. They can be considered out of their context as high-class gaming products of modern culture, maximally imitating certain phenomena of reality with the possibility of immersion. From another point of view, a computer simulator opens up new horizons of the real world, promotes learning and understanding the details of everyday life.

Conclusion

In our opinion, game journalism, being a subject of information relations, helps to develop the multimedia media environment as the information potential of a digital society in which the entertainment industry has long and firmly occupied its own legitimate and very voluminous niche. If the needs of the mass audience are met through the information provided by the media, then it should be recognized that game journalism should be relevant to the principles and functions of journalism as such, including cognitive and integrative aspects, and, what is worth paying special attention to, the specifics of working with an audience that is changing under the influence of new technologies and presenting the world with a portrait of a new user.

Gamification, as a phenomenon of the 21st century, is a powerful tool for involving users in the communication process. This happens for several reasons. First, it is used to introduce fun, memorable elements into applications and systems. Otherwise, they might not have immediacy or relevance for users, but with the help of game approaches they are able to stimulate them to achieve their goals. Users like tasks, whether it's challenging themselves (for example, using step tracking devices) or trying to win rewards (for example, virtual "trophies" for completing job-based e-learning). Secondly, dynamics developers involved in successful gamification are in themselves an effective internal motivation. This means

that users interact with the system because they want to. For example, Foursquare/Swarm promotes users to the head of establishments after the required number of visits, allowing them to compete for the first place, enjoying food, shopping, movies, etc. Voluntary choice of interaction with the type of communication with the expectation of receiving a conditional reward, and in the case of journalism it can be the benefit of the consumed content, this is a very important aspect of the work with the audience [12].

The gaming phenomenon is an already formed product of human consciousness, a manifestation of human culture. However, the general meaning of the game is to reflect technical processes in the context of the mechanisms of the human psyche. Therefore, it can be said that game communication is based on a system of conditional existence.

This once again confirms the closeness of internal communication in the field of video games with general communicative principles and allows us to assert that game journalism is multifaceted and complex and needs scientific discourse.

Gratitude, conflict of interest

The authors declare that there is no conflict of interest

The contribution of the authors.

S.V. Ashenova made a significant contribution to the concept of the work, the collection and analysis of information, and the writing of the text of the article.

Kaliazdarova S.I. made a significant contribution to the interpretation of the results of the work, collected information and critically reviewed its content;

Both authors are responsible for the final version of the article for publication and agree to be responsible for all aspects of the work, proper study and resolution of issues related to the reliability of data or the integrity of all parts of the article.

References

1. Баранова Е.А. Конвергентная журналистика: учебное пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2023. – 156 с.
2. Никитина А.С. История игровой журналистики. // Материалы XXVII научной конференции преподавателей, аспирантов и студентов НовГУ. В 3-х частях. – Том 1. – Новгород, 2020 – С.123-128.
3. Fisher H.D., Mohammed-Baksh S. Video Game Journalism and the Ideology of Anxiety: Implications for Effective Reporting in Niche Industries and Oligopolies // Journal of Media Ethics. 2020 – 158-171 p.
4. A Brief History of Games Journalism // VG247 News Reviews Articles Guides. URL: <https://www.vg247.com/a-brief-history-of-games-journalism> (Accessed: 11.12.2023).
5. Шрейер Д. Нажми Reset. Как игровая индустрия рушит карьеры и дает второй шанс [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.labyrinth.ru/books/820555/> (дата обращения: 10.01.2024).

6. Alejandro Soler. Can We Save Video Game Journalism? Masters thesis. Department of Informatics and Media – UPPSALA University. 2014 – 69 p.
7. Gregory P. Perreault, Tim P. Vos. Metajournalistic Discourse on The Rise of Gaming Journalism. Digital Commons [Electronic resource]. – 2020. - URL: https://digitalcommons.usf.edu/com_facpub/ (Accessed: 10.01.2024).
8. В Китае появился робот-телеведущий. Он способен работать круглые сутки без зарплаты и еды [Электронный ресурс] – URL: <https://esquire.ru/news/science-and-technology/09-11-2018/69352-v-kitae-royavilsya-robot-televedushchiy-on-sposoben-rabotat-sutkami-bez-zarplaty-i-edu/> (дата обращения: 3.02.2024).
9. Виртуальный ведущий впервые вышел в эфир казахстанского телеканала [Электронный ресурс] – URL: [strategy 2050.kz: https://strategy2050.kz/ru/news/virtualnyy-vedushchiy-vpervyye-vyshel-v-efir-kazakhstanskogo-telekanala](https://strategy2050.kz/ru/news/virtualnyy-vedushchiy-vpervyye-vyshel-v-efir-kazakhstanskogo-telekanala) (дата обращения: 3.02.2024)
10. Жешко Е.И. Функции компьютерных игр как средства массовой коммуникации. Молодой ученый. – 2019. – № 26 (264). – С. 267-268.
11. Ибраева Г. (2013) На перекрестке коммуникаций: журналистика, медиа Казахстана – Алматы: «Қазақ университеті». – 238 с.
12. Jason Bainbridge, Nicola Goc, Liz Tynan. Media and journalism: New approaches in theory and practice. Oxford, 2015. – 504 с.

References

1. Baranova Ye.A. Konvergentnaya zhurnalistika: uchebnoye posobiye dlya vuzov [Convergent journalism: a textbook for universities]. – 2nd ed., revised. and additional] («Yurayt» Publishing House, Moscow, 2023, 156 p.).
2. Nikitina A.S. Istoriya igrovoy zhurnalistiki [History of gaming journalism], Materialy XXVII nauchnoy konferentsii prepodavateley, aspirantov i studentov NovGU [Materials of the XXVII scientific conference of teachers, graduate students and students of NovSU]. In 3 parts. Vol.1 (Novgorod State University, 2020, 123-128 p.
3. Fisher H.D., Mohammed-Baksh S. Video Game Journalism and the Ideology of Anxiety: Implications for Effective Reporting in Niche Industries and Oligopolies, Journal of Media Ethics, 158-171 p. (2020)
4. A Brief History of Games Journalism // VG247 News Reviews Articles Guides Available at: <https://www.vg247.com/a-brief-history-of-games-journalism> (Accessed: 11.12.2023).
5. Schreyer D. Nazhmi Reset. Kak igrovaya industriya rushit kar'yery i dayet vtoroy shans. [Press Reset. How the gaming industry ruins careers and gives second chances] [Electronic resource]. 2021. Available at: <https://www.labirint.ru/books/820555/> (2021) (Accessed: 10.01.2024).
6. Alejandro Soler. Can We Save Video Game Journalism? Masters thesis. (Department of Informatics and Media – UPPSALA University, 2014, 69 p.).
7. Gregory P. Perreault, Tim P. Vos. Metajournalistic Discourse on The Rise of Gaming Journalism. Digital Commons – 2020 [Electronic resource]. Available at: https://digitalcommons.usf.edu/com_facpub/ (Accessed: 10.01.2024).

8. V Kitaye poyavilsya robot-televedushchiy. On sposoben rabotat' kruglyye sutki bez zarplaty i yedy [A robot TV presenter appeared in China. He is able to work around the clock without salary or food, 2018]. [Electronic resource]. Available at: <https://esquire.ru/news/science-and-technology/09-11-2018/69352-v-kitae-poyavilsya-robot-televedushchiy-on-sposoben-rabotat-sutkami-bez-zarplaty-i-edy/> (Accessed: 3.02.2024).
9. Virtual'nyy vedushchiy v pervyye vyshel v efir kazakhstanskogo telekanala [The virtual presenter went on air for the first time on the Kazakh TV channel] [Electronic resource]. Available at: [strategy 2050.kz: https://strategy2050.kz/ru/news/virtualnyy-vedushchiy-v-pervyye-vyshel-v-efir-kazakhstanskogo-telekanala](https://strategy2050.kz/ru/news/virtualnyy-vedushchiy-v-pervyye-vyshel-v-efir-kazakhstanskogo-telekanala) (Accessed: 3.02.2024).
10. Zheshko Ye. I. Funktsii komp'yuternykh igr kak sredstva massovoy kommunikatsii [Functions of computer games as a means of mass communication], Molodoy uchenyy [Young scientist], 26 (264), 267-268. (2019).
11. Ibrayeva G. (2013) Na perekrestke kommunikatsiy: zhurnalistika, media Kazakhstana [At the crossroads of communications: journalism, media of Kazakhstan] // Almaty: Kazakh Universiteti [Almaty: Kazakh University]– 238 s.
12. Jason Bainbridge, Nicola Goc, Liz Tynan. Media and journalism: New approaches in theory and practice (Oxford) – 504 s. (2015)

С.В. Ашенова, Ш.И. Калиждарова

Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан

Ойын журналистикасы БАҚ-тың жаңа коммуникациялық форматы ретінде

Аңдатпа. Жергілікті мүдделердің медиа форматын біріктіретін ойын журналистикасы бүгінде арнайы аудиторияға арналған жеке ақпараттық сала болып отыр. Дегенмен медиа ақпаратқа тән коммуникациялық принциптер жалпы журналистиканың принциптері мен функциялары сияқты медиа нарықтың кез келген тауашалық салаларына да қатысты.

Компьютерлік ойын виртуалды мәдениеттің ерекше құбылысына айнала отырып, шығармашылық және аудиториямен қарым-қатынас ұғымдарына түзетулер енгізді. Ойынның негізінде көркем образ және кеңістіктік-уақыттық ұйым болғандықтан, оның аспектілері бұқаралық ақпарат құралдарының коммуникативті форматтарына жақын. Сонымен қатар геймификация қызметтерін медиа нарықпен жақындастырып, ақпарат кеңістігінде ойын журналистикасы ұғымын берік орнықтырды.

Мақалада ойын журналистикасының аудиториямен қарым-қатынас процесі ретінде оның қалыптасуы мен одан әрі даму мүмкіндіктері арқылы өзара әрекеттесу ерекшеліктері қарастырылады және осы тақырып бойынша ғылыми дискурстың қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: бейнеойындар, ойын журналистикасы, геймификация, ақпараттық қатынастар, байланыс процесі, БАҚ аудиториясы

С.В. Ашенова, Ш.И. Калиаждарова

Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан

Игровая журналистика как новый коммуникационный формат СМИ

Аннотация. Игровая журналистика, объединяющая формат СМИ локальных интересов, на современном этапе занимает отдельную информационную область, рассчитанную на специальную аудиторию. Тем не менее, коммуникационные принципы, свойственные медиаинформации, точно так же распространяются на любые нишевые отрасли медиарынка, как и в целом на принципы и функции журналистики.

Компьютерная игра, став специфическим явлением виртуальной культуры, внесла свои коррективы в понятия творчества и коммуникативных отношений с аудиторией. Так как в основе игры лежит художественный образ и пространственно-временная организация, то ее аспекты близки по духу коммуникативным форматам СМИ. Кроме того, основным отличием многопользовательской игры считается устоявшийся виртуальный мир, который развивается даже тогда, когда игрок находится вне игры. И это также сближает функции геймификации с функциями медиарынка, в пространстве которого прочно обосновалось понятие игровой журналистики.

В статье рассматриваются особенности взаимодействия игровой журналистики как коммуникативного процесса с аудиторией сквозь призму ее становления и возможностей дальнейшего развития и обосновывается необходимость научного дискурса на эту тему.

Ключевые слова: видеоигры, игровая журналистика, геймификация, информационные отношения, коммуникационный процесс, аудитория СМИ

Information about the author:

Ashenova S.V. – Candidate of Political Sciences, International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan.

Kaliazhdarova Sh.I., – PhD, International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan.

Ашенова С.В. – п.ғ.к., Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан.

Калиаждарова Ш.И. – Ph.D., Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 19.41.07
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0003-3596-8831>
DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-85-94>

«Күлтегін» жазба ескерткішіндегі публицистикалық жанрлардың көрінісі

Е.М. Наурызханова*, Қ.Ө. Сақ

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Казахстан, Астана

(E-mail: erkenaz.nauryzkhanova@fizmat.kz, kaisak1964@yandex.kz)

Аңдатпа. Публицистикалық жанрдың қалыптасуын, даму кезеңін өте ерте ғасырдан бастаймыз. Қоғам, саясат, жүйе, халық секілді ұғымдар адам санасында пайда болған күннен бастап оның бірге өмір сүруі заңдылық. Публицистикалық жанрдың да атқаратын міндеті қоғам қабылдай алатын, ақиқат пен көркем тіл астасқан деректерді жеткізе білу. Атап айтқанда, сонау V ғасырда түрік халқы қоғамдасып, Түрк қағанатын орнатқан дәуірден бастап көшпенді өркениеттің бүгінгі публицистикасы да қалыптасты. Жазба ескерткіштердегі публицистикалық жанрдың алатын орны ерекше. «Publicus» сөзінің өзі де «қоғамдық» деген мәнді білдіреді. Осыдан келіп публицистиканың қоғамдағы ең маңызды және өзекті ақпаратты көпшілікке ұсынуы шығады. Ертедегі жазба ескерткіштерінде сол кезеңдегі тарихи шындық, өзекті саяси оқиғалар, қаған, қағанат мәселесі қарастырылып отырған. Оған «Тоныкөк», «Күлтегін» секілді Орхон ескерткіштеріне жататын бірқатар жәдігерлердегі таңбаланған мәтіндер куә. Орхон-енисей жазу ескерткіштері «Көне түркі дәуіріне» жатады. Шығыс Түрік қағандығының құрамында болған халық осы тілде оқып, осы тілде сөйлескен. Яғни публицистикалық тұрғыда да аталмыш тіл қолданылған.

Түйін сөздер: ескерткіш, «Күлтегін», «Тоныкөк», публицистика, публицистикалық жанр, автор, Publicus, жазба

Кіріспе

Тас тақтайшалар мен ескерткіштерден бастап үңгір суреттері мен саз тақтайшаларына дейінгі ежелгі ескерткіштер әртүрлі өркениеттерде жазу жүйелерінің дамуы мен қолданылуын көрсетеді. Бұл жазбалар ғасырлар бойы ақпарат, наным-сенімдер мен мәдени тәжірибелерді жеткізе отырып, адами қарым-қатынастың нақты жазбалары ретінде қызмет етеді. Бұл ескерткіштердегі жазу ерекшеліктері лингвистикалық әртүрлілікті, жазудың дамуын және жазбаша тілдің әлеуметтік рөлдерін қамтитын көп қырлы болып келеді.

Ежелгі ескерткіштердегі жазудың көрнекті ерекшеліктерінің бірі – лингвистикалық әртүрлілік. Әрқайсысының өзіндік ерекше тілі мен шрифті бар әртүрлі өркениеттер адамзат тарихының лингвистикалық байлығын бейнелейтін жазулар қалдырды. Месопотамияның сына жазуларынан Ежелгі Египеттің иероглифтеріне дейін ескерткіштердегі лингвистикалық көріністегі әртүрлілік адами қарым-қатынастың күрделі болмыстарын көрсетеді. Сол секілді көшпенді дала мұраларындағы ескерткіштеріндегі жазулардың да өзіндік ерекшеліктері болды. Сол ерекшеліктердің бірі ретінде публицистика жанрлық жақтан олардың берілу жолдарын қарастырып отыр. Жазбаша жүйелердің эволюциясы өркениеттердің дамуымен тығыз байланысты. Ескерткіштер пиктограммалардан күрделі сценарийлерге көшуді көрсете отырып, сценарий эволюциясының хронологиясын қамтамасыз етеді. Мысалы, шумер пиктограммаларынан сына жазуларына ауысу жазбаша тілдің біртіндеп талғампаздығын көрсетеді. Ескерткіштердегі жазудың дамуын зерттеу лингвистер мен тарихшыларға ежелгі қоғамдардың мәдени және зияткерлік прогресін бақылауға мүмкіндік береді. Яғни зерделеуге алып отырған тақырыпта тек Орхан жазба ескерткіштеріне ғана емес, жалпы кез келген елдегі ескерткіштердегі жазулардың бәрінде дерлік өзіндік қауымдастықтың шындығын жеткізген, мемлекеттік құрлымын сөз еткен мәтіндер кездеседі. Бұл айналып келгенде публицистиканың жолы.

Негізгі бөлім

Қазақ публицистикасының даму кезеңін төрт түрге бөліп қарастыруға болады:

1. Жалпы қазақ публицистикасының пайда болуы, яғни ежелгі жазба ескерткіштерден бастап ХІХ ғасырдың екінші жартысына дейін;
2. Қазақ публицистикасының қалыптасу дәуірі деуге болады. Бұл 1870 - 1917 жылдар арасы;
3. Кеңес дәуіріндегі дамыған қазақ публицистикасы (1917-1990 жж арасын қамтиды);
4. Қазіргі, яғни ұлттық публицистиканың дамуы. Тәуелсіздік алған жылдан басталады.

Ескерткіш Түркі қоғамындағы, әсіресе саяси элита ортасындағы тарихи сана мен тарихи танымның өресін анықтауға мүмкіндік беретін айғақтарға мейлінше бай» (Әбжанов, 2001) дейді тарих ғылымдарының докторы Әбжанов Ханкелді. Шындығында, Талас, Енисей бойынан табылған еңбектердегі мәтіндердің мотивтеріне бір-біріне

ұқсас келеді. Олардың туу кезеңінен бастап, халқы үшін жасаған еңбектері, әр кезеңі тарихи шындық шеңберінде суреттеледі. Осы суреттеуді әдеби немесе қиялдан туған шығарма ретінде фольклорлық нұсқада емес, нақты ақпарат көзі ретінде баяндауымен публицистикалық жанрдың зерделеуіне айналды. Жанрлық мәселеде Орхон жазуларына қатысты келіспеушіліктер де кездеседі.

Орхон жазуларының жанрлық табиғаты туралы түркологияда қазір қарама-қайшы екі түрлі көзқарас қалыптасып келеді.

Оның бірі А. Щербактың, екіншісі И. Стеблеваның есімімен байланысты. А. Щербак былай деп жазады: «Өзінің сипаты жағынан бұл жазуларды ақындық шығармаға жатқызуға болмайды». Басқаша айтқанда, Щербак Орхон ескерткіштерін әдебиет үлгісіне үш қайнаса сорпасы қосылмайтын, Түрік қағанатының қысқаша, дәл, тарихи деректер жиынтығы деп қарайды.

Осы айтылған пікірді тарихшы Л. Гумилев қуаттайды: «И. В. Стеблеваның монографиясы Күлтегін мен Тоныкөктің құрметіне арналған жазуларды өлеңге жатқызып және оны тарихи поэма ретінде дәлелдеуге әрекеттенген. Автордың сонысына қарамастан, біз одан өлеңге ең қажетті нәрсе - ырғақты таба алмадық. Сол себептен де «Сипаты жағынан бұл жазуларды ақындық шығармаға жатқызуға болмайды» деген А. Щербактың тұжырымына қосыламыз», дейді зерттеуші (Л. Н. Гумилев «Древние тюрки», М., 1967, 322 бет).

Демек, Л.Н. Гумилев те көне руналарды жыр емес, түркі халқы тарихының қысқаша шежіресі есебінде танып отыр (Классикалық зерттеулер, 2013).

«Күлтегін» ескерткішінің жазылу стилі де ерекше екенін білеміз. Мысал келтіре отырып, талдау жасайық. Публицистикалық стильдің өзіне тән реңі және талдауға қатысты түрлері бар. Атап айтқанда: эмоционалды-экспрессивті, аргумент пен нақтылау, оқырманға қарата жеткізу, цитата пайдалану және т.б. Мысалға ескерткіштегі батыс бет бөлігі берілген.

Жоғары көк Тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған. Адам баласы үстіне ата-бабам Бұмын-қаған, Істемі қаған [таққа] отырған. [Таққа] отырып түрік халқына, еліне, төріне, билігі тұтқа болған, қалыптастырған (Қазақ қолжазбалары, 2013).

Осында жазылған жолдардағы адам аттары: Бұмын-қаған, Істемі қаған тарихи шындыққа негізделген кейіпкерлер. Олар туралы тарихи деректерде көптеген зерттеулер жазылған. «Күлтегін» ескерткішіндегі публицистикалық ерекшеліктердің бірі өте қыса әрі нұсқа жаза отырып, ойды жылдам әрі нақты жеткізуімен бағалы. Мәселен, бір ғана абзацта жермен, құдаймен, ондағы жаратылыспен танысып үлгере отырып, аттары аталған шынайы адамдардың ерліктері туралы, олардың кім екені туралы ақпарат алып үлгеруге болады.

Түптеп келсек, осынау жолдардан түркі қағандарының ата-бабалары тәңірінің елшілері, тәңірінің сүйген құлдары деген ой қылаң бергендей. Бұл, әрине, байырғы заманның сенім-нанымдарына сай келетін, мемлекет басында тұрған әулеттің объективті қисынын құқықтық тұрғыдан да, ата дәстүрі жолымен де заңдастыратын, бекемдейтін ресми мәлімдеме (Әбжанов, 2001).

Төрт тараптағылар қарсы жау болған. Қол аттандырып төрт тараптағы халықты бағындырып, иеленген. Бағындырып бейбіт қылған. Бастыны жүгіндірген, тізеліні бүктірген. Ілгері /шығыста/ Қадырхан жынысына дейін, кері /батыста/ Темір-қақпаға дейін қондырған. Екі аралықта

Көктүріктердің иесі иеліксіз осылай отырар еді. Білікті қағандар еді, алып қағандар еді. Бұйрықтары /қолбасшылар/ да білікті еді, алып еді. Бектері де, халқы да түз (адал) еді. Сол үшін елді осынша тұтқан еді. Елін тұтып төрлі /билікті/ етті. [Олар] өздері (Қазақ қолжазбалары, 2013).

Ескерткіштегі жазуда «білікті қағандар», «алып қағандар», «бұйрықтары», «қолбасшылары», «бектері», «халқы», «төрлі», «билікті» деген сөздерді байқауға болады. Бұл аталаған сөздердің бәрі дерлік ақпаратты анық әрі нақты жеткізуге бағытталған. «Күлтегін» ескерткіші арқылы, публицистикалық құндылықтың негізі ретінде осы сөздерді кейінгі зерттеушілер тарихи шындық негізінде зерделеді. Себебі, баяндаушы, ғасырдан бүгінге дейін жеткен жазуды қашып жаздырған автор қолбасшылардың болғанын, бектердің болғанын, сол кездегі халықтың барын, төрелік пен биліктің болғанын айтаып келіп, қағандар мен бектердің, қолбасшылардың алып екенін теңеу арқылы жеткізеді. Тіпті бұйрықтардың да болғанын айтады. Міне, бұл жазылған жазуылар тек ақпараттық формадағы еңбек секілді көрінгенімен қалыбын салып жіберсек, публицистикалық жанрға тән бояулардың анық көре аламыз.

Ескерткіштерде хат пайда болатын контекстті ұғыну жан-жақты түсіндіру үшін өте маңызды. Ғибадатханалардың, қабірлердің немесе қоғамдық орындардың қабырғаларында болсын, жазуларды орналастыру және тағайындау жазбаша сөздердің болжамды аудиториясы мен қоғамдық қызметі туралы құнды түсінік береді. Контекстік талдау зерттеушілерге осы жазулардың болжамды әсерін және олардың қауымдастықтың ұжымдық сәйкестігін қалыптастырудағы рөлін ажыратуға мүмкіндік береді. Яғни публицистикалық стилмен жазылған еңбектер бүгінгі журналистикаға қажет ақпаратты берудің нақты бір өзегі болып отыр.

Зерттеу барысында тағы бір мән беретін фактор бар. Бұл – ақпараттың қысқалығы.

Жазба ескерткіштегі публицистикалық жанр көрінісінің болуы да кездейсоқ емес. Себебі ғалым Бауыржан Жақып публицистика тарихы мен даму туралы жазылған монографиялық еңбегінде жанрдың табиғаты жайында: «Публицистика да сөз өнерінің бір саласы. Ол көркем әдебиетпен бірге туып, қалыптасып, өсіп, өркендеп келе жатқан шығармашылықтың ерекше бір тармағы» (Жақыпов, 2004) дейді.

Ежелгі Түркі қағанатының руникалық жазбаларына жанрлық және мазмұндық тұрғыдан назар аударса деректік мәні, публицистикалық сарыны айқын аңғарылады. Публицистиканың кейбір көркемдік элементтері: портрет, диалог, авторлық пайымдау, деректік нышандар да бар. Өткен замандарда болған тарихи жағдайларды баяндау барысында бұл нышандардың дүниеге келгенін ескерткіштерді оқи отырып саралауға болғандай.

Орхон өзенінің бойынан табылған ескерткіштер мәтінінде зерттеу тақырыбымызға қатысты белгі нышандарды аңғаруға болады.

Біріншіден, мәтіндерде ру, тайпалар атаулары бар, түркі халықтары аталады. Оларға: қырғыздар, оғыздар, қарлұқтар, түргештер, төлістер, қаңғарлар /қаңлылар/,

басмылдар т.б. жатады. Бұл рулардың тарихта аты сақталып, бүгінгі күнге жеткен. Екіншіден, осы көне жазбалардағы аты аталған батырлар, қағандар тарихта болған, әрі өмір сүрген адамдар. Күлтегін, Тоңұқық, Йоллық-тегін төңірегінде болған тарихи оқиғалар VIII ғасырдағы іргелі мемлекет Түркі Қағанатында болғаны аян. Үшіншіден, бұл жазбаларда публицистикалық сарын бар, онда басты кейіпкерлер хандар мен бектер болғанымен, қарапайым халық тіршілігі ұмыт қалмай, олардың басынан өткен алуан түрлі жағдайлар ашық жазылғандығы айқын байқалады (Шындалиева, 2012).

«Күлтегін» жазба ескерткішіндегі қысқа әрі нұсқа берілген ақпараттың баяндау тәсілінің айна-қатесіз құрастырылғына жайында Х.Әбжанов былай дейді: «Тарихи сананың биік деңгейге көтерілгені Күлтегін ескерткіші мәтінінде оқиғалар барысы мен нәтижесін айна қатесіз баяндаудан байқалады. Түркі мемлекетінің іргесін қалаған Бумын мен оның інісің Естеми қағандардан тартып (VI ғасырдың ортасы), 732 жылға дейінгі аралықта орын алған саяси үрдістерді, халықаралық ахуалды, этникалық-территориялық өзгерістерді, ел тағдырына тікелей әсер еткен басқа да факторларды хронологиялық тәртіппен тізуі осыған дәлел» (Әбжанов, 2001).

Қазіргі «Ұлттық публицистика» кезеңі деп қарастырып отырған 1990 жылдан кейінгі қалыптасқан журналистикадағы сабақтастық әлемдік өркениеттен алыстай алмайтынын, сонымен бірге жасасып кететінін байқап отырмыз. Мысалы, қазіргі контент өндірісінде бұрынғы әдеби тақырып, әдеби теңеулер арқылы берілетін контент сұрыпталып, барынша қысқа әрі нұсқа мәтінге ауды. Арасы қаншама ғасырға созылып жатқан сол кезеңді және қазіргі әлеуметтік медиа дәуірінде өмір сүріп жатқан журналистикадағы публицистикалық жанрдың құндылығы өзгермегенін, тек форматының құбылып, сол «Күлтегін» ескерткішіндегі жазу стиліне қарай бейімделгенін айқындауға болады.

Қазіргі digital деп аталатын қоғамда өмір сүріп жатқан журналистиканың көне жазба ескерткіштерді қайта бір дәрітпеуіне тура келеді. Олай дейтініміз, жазбалардағы нақтылық, хронологиялық тізбек, атаулардың айқын әрі айшықты берілуі, оқиғалардың белгілі бір тәртіппен баяндалуы, басы мен аяғы бар мәселенің жинақы әрі қысқа да, нұсқа берілуі қазіргі медиадағы нақты талаптырдың бірі. Ендеше «Күлтегін» секілді жазба ескерткіштері журналистиканың публицистикалық жанры табиғатынан зерттеудің мәні өте тереңде екенін айтқымыз келеді.

Тарихи сананың берік қалыптасқанына және ол түркілер мемлекетін нығайтуға қызмет еткеніне және бір айғақ – Күлтегін жазуында келтірілетін сан алуан мысалдар, даталар, жер-су аттары, оқиғалардың хронологиялық, жағрапиялық шеңберінің мейлінше нақ көрсетілуі, тіпті кейбір жылдарды, айды, күнді мәңгі тасқа түсіруі. Мәселен, кезінде дүниенің төрт бұрышындағы халықтарды өздеріне қаратып, басы барды игізген, тізесі барды бүктірген Бумын мен Естемидің ісін ұрпақтары лайықты жалғастыра алмай, VII ғасыр ортасында түркі халқы табғаштарға (Қытайға) бағынышты күйге түскені белгілі. Күлтегін жазуы жат елдің өктемдігінен келген азап пен қорлықты естен шығармау және кейінгілерге сабақ болуы үшін арада бір ғасыр өтсе де былайша күңіренеді:

Түркі халқы елдігінен жойылды

Қағандығынан айрылды.

Табғаш халқына бек ұлдары

Құл болды.

Сулу қыздары күң болды.

Түркілердің елім қайда, қағаным қайда деп зарлаған кезі қанша жылға созылғанын ескерткіш тайға таңба басқандай көрсетеді: «елу жыл жұмысын – күшін жұмсады», деп (Әбжанов, 2001).

Жазбаша ескерткіштердегі публицистикалық жанр оқиғаларды зерттеу үшін бірнеше артықшылықтарға ие.

1. Айшықты және экспрессивтілік: Публицистика көбінесе айшықтық пен экспрессивтілікпен сипатталады. Бұл жанрдағы авторлар оқырманның назарын аударуға, түрлі-түсті тіл мен эмоционалды құралдарды қолдануға тырысады, бұл материалды есте қаларлық және қызықты етеді.

2. Объективтілік немесе субъективтілік: публицистикалық стиль авторларға оқиғаларға өз пікірлері мен көзқарастарын білдіруге мүмкіндік береді. Бұл оқиғалардың қай аспектілері жарықтандырылғанын және қайсысы еленбейтінін талдау үшін пайдалы болуы мүмкін. Алайда, журналистикада субъективтілік болуы мүмкін екенін ескеру маңызды.

3. Жандылық және драматизация: публицистикалық жанр көбінесе оқиғалардың эмоционалды компонентін жақсы жеткізуге көмектесетін драматизация мен шиеленіс элементтерін қамтиды. Бұл әсіресе тарихи оқиғаларды зерттеуде пайдалы, өйткені бұл материалды қол жетімді және қызықты ете алады.

4. Қоғамдық пікірді қалыптастыру: публицистикалық мәтіндер қоғамдық пікірді қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді. Публицистикалық материалдарды зерттеу қоғамдық пікірге әсер ету мақсатында оқиғалардың қандай аспектілері атап өтілгенін түсінуге мүмкіндік береді.

5. Стильдер мен әдістердің кең спектрін қолдану: публицистикалық мәтіндердің авторлары өз мақсаттарына жету үшін әртүрлі стильдер мен әдістерді қолдана алады. Бұл риториканы, метафораларды, аллегорияларды және басқа әдеби құралдарды қолдануды қамтиды.

Публицистикада «факт» дейтін ұғым бар. Оны «оқиға» деп те айтып, жеткізіп жүргендер, зерттеулерде терминнің баламасы ретінде де қарастырылып жүргенін қарастырдық. «Күлтегін» жазба ескерткішіндегі публицистикалық жанрдың нақты болмысын, табиғаты мен құндылығын жеткізе алатын осы оқиғалар желісі деп атауға болады. Себебі, жазбаны оқып, қарап отырғанда ондағы оқиғалардың бірінен кейін бірі ілесіп, хронологиялық тізбекпен жазылғанын байқаймыз. Мәселен, Бумын қаған, Естеми қаған, Білге қаған және Күлтегін ерліктері уақыт бірлігінде нақты әрі кезең-кезеңімен баяндалады. Нақтырақ айтқанда, өмір сүру кезеңі, билік құрған жолдары әр уақыт еншісінде суреттеледі.

Жалпы «Күлтегін» жазба ескерткішінің публицистикалық жақтан зерттелуіне өмірде болған Күлтегін есімді батырдың дәріптелуі. Бұдан бөлек оқиғалардың алмасуы, ондағы жер-су аттары, адам есімдерінің берілуі, шайқастардың өткен орны,

атауылары туралы айтылған жолардың бәрі дерлік публицистикалық жанрдың жазбадағы табиғатын аша түседі. Публицистика жанрына тән ұғымдардың ішінде «халыққа арнау» дейтін функционалды мәннің бар екенін айттық. Ендеше «Күлтегін» жазба ескерткішіндегі жетекші ой, идея алдығы шығады. Бұл дегеніміз ескерткіштегі басты идея – бірлік. Яғни халықты бірлікке шақыру, сол кездегі жан-жаққа шашырап кеткен халықты біріктіру, соның жолында шайқасу және егемендік, территориялық аумақты бекіту үшін жасалған оқиғалардың бәрі дерлік оқидан құрастырылмаған.

Көне түркі руна жазба ескерткіштерін зерттеген шетел ғалымдары, саяхатшылары және өзіміздің түркітанушылар да, барлығы Орхон бойындағы Күлтегін жазба ескерткіштері жайлы сөз қозғады, кейде Тоныкөк жазба ескерткіштері жөнінде әңгіме арасында айтылып, солай атап өтумен тоқталды.

Қысқасы, шетел, әсіресе Ресей ғалымдары Орхон, Енисей, Талас бойындағы тасқа түсірілген жазба ескерткіштерді тауып, бірсыпырасына аударма жасап, көне түркі руна жазба мұрасы екенін анықтап берді. Кейін олардың көбісі сол шығармаларды жанр, түрге бөліп талдау жасауға бармады. Тіпті, жазба ескерткіштердің мазмұнына да мән бермеді. Ал Қазақстандағы осы сала мамандары соңғы кезеңде көне түркі руна жазба ескерткіштерін зерттеуді ұмыт қалдырды. Бабалар жасаған бай мәдени мұраны тасада қалдырмас үшін осы саланы жан-жақты зерттеуді басты мақсат тұттық.

Жоғарыда еске салғандай, Орхон бойындағы көне түркі руна жазба ескерткіштерін мүмкіндігінше жанр бойынша топтап зерттеу ниетімен көлемді еңбек жария етілді. Бірақ, қазір кітап оқымауға қарай бет бұрған жұртшылық (тіпті зерттеуші, ғалымдар да сондай) топтап зерттеген еңбекке кірген көне түркі руна жазба мұраларының әрқайсысына арнайы тоқталып сыр-сипатын ұғынуға онша мән бермейді екен. Соған сәйкес, бабалар жасаған құнды жазбаларды өз алдына жеке еңбек етіп, тереңдете зерттеуді нысана еттік. Күлтегін жазба ескерткішін сондай мақсатқа сай кең ауқымда зерттеу колға алынды (Еңсегенұлы, 2012).

Мәтінде тасқа қашалып жазылған хаттың бірінші адамнан баяндау түрінде ұсынылған ерекшелігі қарастырылады. Басты кейіпкерлер - Күлтегін мен Тоныкөк, басқа елге бағынышты түркі халқының тарихындағы оқиғалар туралы әңгімелейді. Күлтегін мен Тоныкөк сияқты кейіпкерлердің есімдері аталған, бірақ бұл мәтіндерді тасқа жазған екінші авторлар да бар.

Білге қаған, әскербасы – Күлтегін, ақылшы – Тоныкөк қызметін сипаттайтын Түркі қағанаты кезінде жазылған ескерткіштерден үзінділер бар. Бұл ескерткіштер шежіре, таза дереккөздерге негізделген тарих және белгілі бір кезеңдегі түркі халықтарының оқиғалары туралы баяндайды. Авторлар өздерінің соғыстары мен көрші тайпалармен қарым-қатынасы туралы көргендері, естігендері туралы ойларды дәл және толық жеткізуге тырысады.

Мәтін тарихи оқиғаларды жеткізуде объективтілік пен дәлдікке ұмтылады. Авторлар публицистикалық материалдар үшін маңызды сапа болып табылатын ойдың дәлдігі мен толық берілуін ескереді.

Зерттеушілер тарихи және әлеуметтік маңызы бар құбылыстар туралы айтуға тырысады. Бұл оқырмандарға өз халқының өткені мен бүгінін жақсы түсінуге, сондай-ақ болып жатқан оқиғаларға өз көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Авторлардың мақсаты: мәтін авторлары оқырмандарға өз халқының өткені туралы ең толық және объективті идеяны ұсыну үшін деректерді таңдауға, бөлшектеуге және сұрыптауға тырысады. Бұл ақпаратты беруге және аудиторияда пікір қалыптастыруға бағытталған публицистикалық әдіс.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, «Күлтегін» ескерткіші тек бір елдің ғана мәдениеті мен тарихын, өткен кезеңдегі тарихи шындығын жеткізетін туынды емес. Оның әлем ғалымдары да оқуға, зерттеуге ұмтылды. Бұл дегеніміз, «Күлтегін» ескерткішіндегі тарихи шындықтың, шынайы оқиғалардың сабақтасып келіп, сол ғалымдарға, жалпы халыққа баяндау тәсілі арқылы жеңіл әрі нақты жетуі. Яғни публицистикалық жанрдың еншісіндегі басты тақырып деуге болады.

Филология ғылымдарының докторы әрі профессор Еңсегенұлы Тоқболат «Күлтегін» жазба ескерткіші туралы зерттеуінде оны отандық ғалымдардың толыққанды зерделеуінен айтады. Яғни бұрыннан бар зерттелген еңбектердің шеңберінде айналып жүрміз дегенді алға тартады. Расында, «Күлтегін» ескерткішін басқа жанрлық жақтан, салалық жақтан зерттеу басқа, публицистикалық құндылық тұрғысынан да зерттеудің, зерделеудің басқа екенін көріп отырмыз.

Бүгінгі публицистикалық жанрдың дамуы мен зерттеу объектісіне қарай, бұрынғы ескерткіштердегі жазулардың да жаңаша зерттелуі керек. Бұл үлкен жұмысты талап етеді. Себебі, бүгінгі медиадағы құбылысты, жаңашылдықты көріп отырып, бір ғана «Күлтегін» ескерткішіндегі мәтіннің берілуі ерекшеліне қарай қаншама талдау жасауға болатынын да көріп отырмыз. Мәселен, қазіргі әлеуметтік медиадағы «сторителлинг» ұғымына тән «Күлтегін» ескерткішіндегі баяндаудың да барын байқаймыз. Себебі, хронологиялық жақтан жалаң жеткізу емес, әр кезеңде болған оқиғаны сөздің мәніне, бояуына қанық қыла отырып жетізіп, эмоционалды-экспрессивті рең бере отырып қарастыруы да осыған нақты тұжырым болмақ.

Авторлардың қосқан үлесі

Наурызханова Еркеназ – зерттеу жұмыстарын жүргізу, салыстыру, талдау. Сақ Қайрат Өмірбайұлы – әдебиетпен жұмыс, зерттеу нәтижелерін талдау, бағыт-бағдар беру, жұмысты толықтыру.

Әдебиеттер тізімі

1. Әбжанов Х.М. Күлтегін жазуы: тарихи сана мен таным. – Алматы: Ғылым, 2001. - 9 б.
2. Классикалық зерттеулер. Көне түркі әдебиеті туралы зерттеулер. – Алматы: «Әдебиет әлемі», 2013. – 380 б.
3. Қазақ қолжазбалары. Көне түркі және қазақ жазба әдеби мұралары. – Алматы: «Ел-Шежіре», 2013. – 409 б.
4. Еңсегенұлы Тоқболат. Күлтегін жазба ескерткіші – авторы бар эпопеялық шығарма. – Алматы: Тоғанай-Т, 2012. – 252 б.

5. Жақыпов Б. Қазақ публицистикасының қалыптасу, даму жолдары. Монография. – Алматы: «Білім», 2004.
6. Шыңдалиева М. Публицистика жанрлары мен пішіндері. Оқу құралы. – Астана, ЕҰУ, 2012. – 325 б.

References

1. Abzhanov Kh.M. Kultegin zhazuy: tarihi sana men tanym [Writing of Kultekin: historical consciousness and knowledge] («Gylym, Almaty, 2001, 9 б.). [in Kazakh]
2. Klassikalik zertteuler. Kone turki adebieti turaly zertteuler [Classical studies. Studies on ancient Turkic literature] («Adebiet alemi», Almaty, 2013, 380 p.). [in Kazakh]
3. Kazakh kolzhazbalary. Kone Turki zhane kazakh zhazba adebi muralary [Kazakh manuscripts. Ancient Turkic and Kazakh written literary heritage] («El-Shezhire» Almaty, 2013, 409 p.). [in Kazakh]
4. Ensegenuly Tokbolat. Kultegin zhazba eskertkishi- avtory bar epepeialyk shygarma [The written monument of Kultekin is an epic work with an author] («Toganai-T», Almaty, 2012, 252 p.). [in Kazakh]
5. Zhakupov B. Kazak publicistikasynyn kalypasu, damu zholdary [Ways of formation and development of Kazakh journalism.]. Monograph («Bilim», Almaty, 2004) [in Kazakh]
6. Shyndalievа M. Publicistika zhanrlary men pishinderi [Genres and forms of Journalism]. Training manual (ENU, Astana, 2012, 325 p. [in Kazakh]

Е.М. Наурызханова, Қ.Ө. Сақ

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Казахстан, Астана

Публицистические элементы в памятнике письменности «Күлтегін»

Аннотация. Становление и периоды развития публицистического жанра нужно отслеживать с давних времен. Закономерно сосуществование таких понятий, как общество, политика, система, народ, со дня их появления в сознании человека. Посредством публицистического жанра передаются факты, связанные с истиной и художественным языком, которые может воспринимать общество. В частности, с тех пор, как в V веке турецкий народ объединился и установил Тюркский каганат, сформировалась и современная публицистика кочевых цивилизаций. Публицистический жанр в письменных памятниках занимает особое место. Само слово «Publicus» также означает «общественный». Отсюда следует, что публицистика представляет публике самую важную и актуальную информацию в обществе. В ранних письменных памятниках рассматривались исторические реалии того периода, актуальные политические события, вопросы кагана, каганата. Об этом свидетельствуют маркированные тексты в таких Орхонских памятниках, как «Тоникок», «Күлтегін». Сами памятники орхон-енсейской письменности относятся к «древнетюркской эпохе». Народ, который был частью Восточно-Турецкого каганата, читал и говорил на этом языке, то есть в публицистическом плане использовался тот же язык.

Ключевые слова: Памятник, «Култегин», «Тоныкин», публицистический жанр, публицистика, автор, Publicus.

E.M. Nauryzkhanova, K.O. Sak

Eurasian National Eurasian University, Astana, Kazakhstan

Journalistic elements in the monument of writing "Kultegin"

Abstract. The formation and periods of development of the journalistic genre need to be monitored since ancient times. The coexistence of such concepts as society, politics, system, and people is natural from the day they appeared in human consciousness. Through the journalistic genre, facts related to truth and artistic language are transmitted, which can be perceived by society. In particular, since the Turkish people united and established the Turkic Khaganate in the 5th century, modern journalism of nomadic civilizations has also been formed. The journalistic genre occupies a special place in written monuments. The word "Publicus" itself also means "public". It follows that journalism presents to the public the most important and relevant information in society. The early written monuments considered the historical realities of that period, current political events, issues of the kagan, the kaganate. This is evidenced by the marked texts in such Orkhon monuments as "Tonikok", "Kultegin". The monuments of the Orkhon-Yensei script themselves belong to the "ancient Turkic era". The people who were part of the Eastern Turkish Kaganate read and spoke this language, that is, the same language was used in journalistic terms.

Keywords: monument, "Kultegin", "Tonykok", journalistic genre, journalism, author, Publicus, writing

Авторлар туралы мәлімет:

Наурызханова Е.М. – журналистика бөлімінің магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Өмірбайұлы С.Қ. – ф.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана.

Nauryzkhanova E.M. – Master's student, Journalism Department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Omirbayuly S.K. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 19.41.07

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-95-102>

Аксиолого-деонтологический статус журналиста

Т.В. Подоляк

Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь

(E-mail: tatsiana_pd@mail.ru)

Аннотация. Внедрение новейших информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) во все сферы деятельности, в том числе в журналистику, обусловило появление новых аксиолого-деонтологических проблем, моральных дилемм и дискуссионных вопросов медиасферы. Это требует взвешенной рефлексии относительно обновления и совершенствования профессиональных установок, правовых норм и этических принципов журналистики, анализа возможных последствий распространения наукоемких методик с целью сохранения баланса между развитием технологий и защитой интересов граждан. С внедрением в медиапрактику ИКТ аксиолого-деонтологический статус журналиста правомерно рассматривать как важнейший элемент профессионализма.

Ключевые слова: журналистика, белорусские СМИ, информационно-коммуникационные технологии, аксиология, деонтология, медиаобразование, социальная ответственность.

Поступила: 5.02.2024 / Доработана: 8.02.2024 / Одобрена: 17.02.2024 / Доступна онлайн: 29.03.2024

Введение

Стремительный технологический прорыв XXI в., внедрение новейших информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) во все сферы деятельности, в том числе в журналистику, обусловили появление новых аксиолого-деонтологических проблем, этических дилемм и дискуссионных вопросов медиасферы. Это требует взвешенной рефлексии относительно обновления и совершенствования

профессиональных установок, методологических стратегий редакционной практики, глубокого анализа возможных последствий распространения ИКТ с целью сохранения баланса между развитием технологий и защитой интересов граждан.

Обсуждение и результаты

Принципиально новые коммуникационные и цифровые алгоритмы современной медиатеатральности носят не только конструктивный, но и деструктивный характер. Достоверность, объективность, социальная ответственность – фундаментальные, сущностные основоположения журналистики – нередко игнорируются по причине культивирования потребительского отношения к факту как к предмету купли-продажи. Ориентированные на броскую, «товарную» информацию, журналисты не заботятся о репутации профессии. В этих условиях необходима концептуализация аксиолого-деонтологической парадигмы современной журналистики как важнейшего социокультурного института эпохи дигитализации, сферы профессиональной деятельности и формы медийного творчества на базе системного исследования механизмов производства и распространения информационной продукции.

«В растущем потоке информации зачастую очень сложно выделить истину и отбросить ложь» [1, с. 3], - справедливо отмечают авторы книги «Фейковые новости: Информационная мистификация» Светлана Распопова и Елена Богдан. Они подчеркивают, что намеренное «использование недостоверной информации было исторически нераздельным элементом в становлении журналистского дела, но с развитием техники и новых технологий масштабы и эффекты распространения фейков возросли в разы» [1, с. 109]. Можно согласиться с исследователями: проблема достоверности станет главным вызовом журналистики будущего, ибо уже сегодня фейки являются своеобразным трендом. И с каждым годом фальшивые новости как медиаявления становятся все изощреннее. При современном уровне развития информационных технологий лавинообразно распространяемые фейки сродни «информационным терактам», - указывает Максим Осипов в статье «Не верь глазам своим?», опубликованной в центральной ежедневной газете «Беларусь сегодня». Причем путь от индустрии факта к индустрии фейка пройден очень быстро: «Обычный потребитель информации не ищет фактов, он спокойно сам распространяет фейки, поскольку они более соответствуют его модели мира. У индустрии фактов была небольшая армия журналистов, у индустрии фейков – миллионы читателей, каждый из которых одновременно является и распространителем информации» («Беларусь сегодня», 16 августа 2019 г.).

Российский исследователь Светлана Распопова фиксирует, что фактчекинг – это «этико-технологический стандарт, который включает систему требований к получению, созданию и распространению информации. Эти требования представляют собой ядро работы журналиста, состоящее из системы технологических правил, этических принципов, морали профессионального сообщества» [2, с. 94-95]. Белорусский исследователь И. Королев, занимаясь проблемой повышения эффективности проверки

информации как основы предотвращения распространения недостоверных сведений, выявляет специфику практик верификации и редакционного фактчекинга, особенности функционирования современного инструментария для проверки информации в условиях интенсивного развития ИКТ и распространения в медиасфере недостоверных фактов (фейковых новостей, дезинформации, дипфейков), предлагает систематизацию средств и методов верификации визуального медиаконтента, разработку алгоритма верификации информации как регламентированной последовательности действий по анализу подлинности медиаконтента, в том числе проверка надежности источника, поиск дополнительного источника, выход на первоисточник и др. [3].

Обратим внимание, что актуальная проблематика исследуется не только учеными и медиаэкспертами, но и журналистами. Они отмечают особую роль социальных сетей в генерации медиаконтента, зачастую «фейкового и хайпового». Так, в статье «Ставка на подсознание» Александр Нестеров констатирует: «Что касается фейков в соцсетях, то это извечные спутники друг друга». Всероссийский межведомственный центр компетенций в сфере интернет-коммуникаций «Диалог» утверждает, что наибольшее количество фейков фиксируется в мессенджере Telegram. В ноябре 2023 г. в Москве прошел форум «Диалог о фейках», где сообщалось: доля фейковых публикаций на площадке мессенджера Telegram в 2023 г. по сравнению с 2022-м увеличилась на 90,6 процента: «Лидирующей механикой создания фейков остается «намеренная дезинформация». Наблюдается также постепенный рост числа таких сообщений, созданных с помощью средств синтеза контента искусственным интеллектом (ИИ). По прогнозам исследователей, соцсети также будут вынуждены искать баланс между аутентичностью информации и продуктом, который создан с помощью искусственного интеллекта. Пользователям придется сложнее: ИИ нынче на подъеме, и отличить продукт мозговой деятельности реальных людей от сгенерированного силами машин все труднее» («Беларусь сегодня», 21 декабря 2023 г.).

Медийная практика XXI в. свидетельствует, что журналистика может быть не только действенным фактором социальной консолидации, но и катализатором негативных явлений. В Республике Беларусь борьба с агрессией и фейками из соцсетей является важной государственной задачей. Опыт недавнего прошлого свидетельствует, что социальные сети значительно катализировали повышенный градус общественно-политической активности после выборов Президента Беларуси в августе 2020 г. Резюмируем: профессиональный журналистский отбор фактов не имеет ничего общего с «произвольной» расстановкой акцентов в соцсетях. Не надо принимать перо за шпагу, советовал известный философ, писатель и публицист Ж.-П. Сартр [4, с. 479]. Вместе с тем можно констатировать, что ситуационная динамичность 2020 г. явилась толчком для существенной корректировки облика белорусской журналистики. Значительно расширилась авторская журналистика. Во многих медиа стала регулярной рубрика «Антифейк». В белорусские средства массовой информации вернулась карикатура, в редакциях некоторых газет появились штатные художники-карикатуристы. Вырос массив сатирической журналистики и в общественно-политических СМИ.

В этой связи вспомним популярную книгу известного советского журналиста-международника и востоковеда Владимира Цветова «Пятнадцатый камень сада

Рёандзи» (1986). Название книги и символично, и актуально для современной журналистики. Автор, в частности, отмечает: «"Сад камней", "Философский сад", "Сад Рёандзи"... Десятки имен у главной достопримечательности японского города Киото и, вероятно, самой большой его ценности, и десятки толкований сути, какую вложил столетия назад мудрый монах Соами в пятнадцать черных необработанных и разных по величине камней, разбросанных по белому песку» [5, с. 6]. Уникальность философского сада в том, что в каком бы месте ни находился посетитель, он видит лишь 14 камней, 15-го камня перед глазами нет: «Его загораживают соседние. Делаешь шаг по деревянной галерее, протянувшейся вдоль края песчаного прямоугольника – с остальных трех сторон сад ограничен каменными монастырскими стенами, - и снова четырнадцать камней. Пятнадцатый – тот, что до сих пор прятался, теперь оказался в их числе, а исчез другой камень. Еще шаг по галерее, и гениально спланированный хаос предстает опять в иной композиции, состоящей из все тех же пятнадцати камней, из которых один – невидим» [5, с. 6]. Гениально спланированный хаос...

Известный на весь мир сад камней, на наш взгляд, может быть метафорой деятельности современного журналиста: необходимо иметь в виду, что всегда есть нечто невидимое, неизвестное и пока не понятное – то, что в данный момент спрятано, скрыто от нашего видения и неподвластно осмыслению. В предисловии «К белорусскому читателю» В. Цветов неслучайно напомнил, что «Япония может служить лишь зеркалом, в котором отражаются наши достоинства и наши недостатки» [5, с. 6]. В процессе творческой деятельности, непосредственно при столкновении с противоречивыми ситуациями действительности, важно помнить о 15-м камне сада Рёандзи, чтобы избежать ошибок субъективного восприятия и предвзятости, критически относиться к общепринятым версиям и догмам.

Без отлаженной системы нравственного самоконтроля журналиста как на личностном уровне, так и в рамках общепрофессиональной парадигмы журналистика перестает существовать как профессия мировоззренческая, нравственная по своей сущностной основе. «Горе от ума 2.0. Искусственный интеллект: благо или угроза?» – в статье под таким заголовком профессор Николай Бузин с тревогой указывает, что в условиях ослабления в обществе морально-нравственных устоев внедрение новых технологий и ИИ может стать основой нового баланса сил в мире, привести к фундаментальной трансформации социального мышления: «Наряду с несомненными преимуществами технологии ИИ могут быть оружием массового влияния на индивидуальное и массовое сознание в глобальном масштабе» («Беларусь сегодня», 15 июня 2023 г.). В процессе отражения и творческой интерпретации социальной реальности важную роль играют ценностные установки журналиста, которые влияют на постановку целей профессиональной деятельности, характер и формы ее реализации. Профессиональный статус журналиста предполагает постоянное разрешение антиномий нравственного выбора.

Ситуация в средствах массовой информации существенно усложнила процесс профессионально-этического самоопределения молодого поколения журналистов, формирования нравственной доминанты творческой деятельности, поэтому

аксиолого-деонтологический подход в медиаобразовании должен быть фронтальным. Актуализируется задача подготовки специалистов, которые не только в совершенстве владеют эмпирическими методами познания действительности, основными приемами журналистского исследования, но имеют устойчивые мировоззренческие установки, развитое чувство моральной и социальной ответственности за свою деятельность. Этому содействует учебная дисциплина «Аксиология и деонтология журналистики», которая преподается на факультете журналистики Белорусского государственного университета с 2020 г. для студентов магистратуры. Ее цель – формирование систематизированных знаний об аксиологии и деонтологии журналистики как теоретической и эмпирической дисциплине, разработка аксиолого-деонтологической модели профессиональной культуры журналиста. В ходе обучения особое внимание уделяется анализу аксиологических проблем и деонтологических дилемм, связанных с профессиональной журналистской деятельностью, освоению современных научно-методологических подходов и технологий исследования журналистики как отрасли современной гуманитаристики, источника и ретранслятора ценностей социума. Специфической характеристикой курса «Аксиология и деонтология журналистики» является его акцентированная направленность на проблематику и содержательные особенности современной медиапрактики, разработку аксиологических ориентиров и деонтологических принципов анализа медийной эмпирики.

Аксиология и деонтология журналистики рассматривается как трансдисциплинарный курс исследования средств массовой информации. В монографии «Аксиология современной белорусской журналистики» мы уже обращали внимание на сущностное триединство журналистики как социокультурного феномена: это и носитель общественных идеалов, и форма информационно-ценностной ретрансляции, и механизм продуцирования социальных ценностей [6, с. 235]. Учебная дисциплина «Аксиология и деонтология журналистики» направлена на усиление роли научно-теоретической и практико-ориентированной подготовки магистрантов, использование креативных, интерактивных методов и приемов, которые способствуют творческой активности обучающихся, влияют на уровень постановки и решения научно-исследовательских и образовательных задач.

В современном мире важно адекватно оценивать медиаконтент, формировать актуальные представления о ценностном содержании медиасферы, использовать корректные методы анализа журналистской информации, определять обоснованную методику установления профессиональных контактов, ведения дискуссии, полемики, диалога и полилога при решении аксиологических и деонтологических дилемм, проблемных ситуаций медиапрактики. Как справедливо подчеркивает исследователь В. Абишева, «задача развития журналистики не может быть ограничена «технологическими аспектами» и правовыми нормами. Чрезвычайно актуальной сегодня является проблема формирования профессиональной культуры журналиста, воспитания чувства долга и ответственности профессионала перед обществом... Вопрос особенно актуален в настоящее время, когда журналистика становится отражением дисгармонии социальных связей, нестабильности положения человека в мире» [7, с. 102].

Необходимо, чтобы магистранты, завершившие изучение дисциплины «Аксиология и деонтология журналистики», в полной мере осознавали социальную значимость будущей профессии, высокую морально-этическую мотивацию профессиональной деятельности, недопустимость распространения информации, разрушающей нормы общественной морали, необходимость использования корректных приемов и методик сбора, обработки и творческой интерпретации информации, стремились к постоянному совершенствованию навыков аксиологической журналистики, рефлексивной оценки приоритетов творческой деятельности. В книге «Актуальные проблемы современной науки и журналистика» исследователь Луиза Свитич справедливо отмечает: «Журнализм превращается в общедоступную, открытую более чем когда-либо в прошлом, профессию. (Тут и далее выделено автором. – Т.П.) Журнализм может потерять свое былое значение в связи с нашествием непрофессионалов, в связи с необъятностью поля пользователей глобальных сетей. Но, с другой стороны, именно из-за этой необъятности информационных ресурсов и субъектов информационной деятельности профессия журналиста, возможно, приобретет еще больший вес, ибо всегда нужны навигаторы, координаторы, лоцманы в море информации. Журналисты будут играть (и уже играют) роль компаса, путеводителя, медиатора, отбирающего, анализирующего и компоноющего самые важные, актуальные сообщения в безграничном поле глобальной информации» [8, с. 120]. Чтобы играть роль своеобразного компаса в море информации, необходимы не только профессиональные, но и мировоззренческие, аксиолого-деонтологические основания.

Выводы

В ходе бурного развития информационно-коммуникационных технологий существенно модернизируются формы и методы журналистской деятельности, возникают новые медийные коллизии и прецеденты «на грани». Все чаще информация становится средством манипулирования сознанием медиа-аудитории. В связи с этим актуализируется необходимость обновления правовых норм и этических принципов журналистской работы с инновациями.

От уровня аксиолого-деонтологической зрелости журналиста зависит степень адекватности отражения социальной практики, поэтому все более возрастает роль медиаобразования.

С внедрением в редакционную практику современных СМИ новейших информационно-коммуникационных технологий аксиолого-деонтологический статус журналиста правомерно рассматривать как важнейший элемент профессионализма.

Список литературы

1. Распопова С.С. Фейковые новости: Информационная мистификация / С.С. Распопова, Е.Н. Богдан. – Москва: Аспект Пресс, 2018. – 112 с.
2. Распопова С.С. Прикладная этика журналиста / С.С. Распопова. – Москва: ФЛИНТА, 2021. – 260 с.

3. Королёв И.А. Верификация информации в журналистике: автореферат дис. кандидата филологических наук: 10.01.10 / Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2023. – 24 с.
4. Сартр Ж.-П. Стена: избр. произведения / Ж.-П. Сартр. – Москва: Политиздат, 1992. – 480 с.
5. Цветов В.Я. Пятнадцатый камень сада Рёандзи; Мафия по-японски / В.Я. Цветов. – Минск: Беларусь, 1989. – 384 с.
6. Падаляк Т.У. Аксиялогія сучаснай беларускай журналістыкі / Т. У. Падаляк. – Мінск: Беларус. дзярж. ун-т, 2016. – 263 с.
7. Абишева В.Т. Деонтология журналистики: к истории вопроса / В. Т. Абишева. – Вестн. Карагандин. гос. ун-та. – Сер. Филология. – 2011. – № 3 (63). – С. 99-104.
8. Свитич Л.Г. Актуальные проблемы современной науки и журналистика / Л.Г. Свитич. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Юрайт, 2020. – 205 с.

References

1. Raspopova C.C., E.N. Bogdan. Fejkovyenovosti: Informacionnaya mistifikaciya [Fake news: Information hoax], (Aspect Press, Moscow, 2018, 112 p.).
2. Raspopova S.S. Prikladnaya etika zhurnalista [Applied ethics of a journalist] (FLINTA, Moscow, 2021, 260 p.).
3. Korolev I.A. Verifikaciya informacii v zhurnalistike: avtoreferat dis. kandidata filologicheskikh nauk: 10.01.10 [Verification of information in journalism: abstract of. Candidate of Philological Sciences thesis: 10.01.10] (Belarusian State university, Minsk, 2023, 24 p.).
4. Sartr Zh.P. Stena. Izbr. proizvedeniya [Wall: selected works] (Politizdat, Moscow, 1992, 480 p.).
5. Tsvetov V.Ya. Pyatnadcatyj kamen' sada Ryoandzi; Mafiya po-yaponski [The fifteenth stone of Ryoanji Garden; Mafia in Japanese] (Belarus, Minsk, 1989, 384 p.).
6. Padaliak T.U. Aksiya logiya suchasnaj belaruskaj zhurnalistyki [Axiology of modern Belarusian journalism] (Belarus State University, Minsk, 2016, 263 p.).
7. Abisheva V.T. Deontologiya zhurnalistiki: k istoriivoprosa [Journalistic deontology: a historical question], Vestnik Karagandinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Filologiya [Bulletin of Karaganda State University. Philology Series], 3 (63), 99-104 (2011).
8. Svitich L.G. Aktual'nye problem sovremennoj nauki i zhurnalistika [Current problems of modern science and journalism] (Yurayt, Moscow, 2020, 205 p.).

Т.В. Подоляк

Белорусь мемлекеттік университеті, Минск, Беларусь Республикасы

Журналистің аксиологиялық-деонтологиялық мәртебесі

Аңдатпа. Жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (АКТ) дамуы ғылымның барлық салаларына, соның ішінде журналистикаға үлкен әсерін тигізгені рас. Бұл өзгеріс медиа саласындағы жаңа аксиологиялық-деонтологиялық мәселелер мен моральдық дилеммалар төңірегіндегі түрлі пікірталастың пайда болуына әкелді. Бұл мәселе кәсіби көзқарастарды, журналистиканың құқықтық нормалары мен этикалық қағидаларын жаңарту мен жетілдіруге,

технологияларды дамыту мен азаматтардың мүддесін қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтау мақсатында ғылыми әдістерді таратудың ықтимал салдарын талдауға қатысты теңдестірілген рефлексияны қажет етеді. АКТ-ның медиа тәжірибесіне енгізілуі журналистің аксиологиялық-онтологиялық мәртебесін кәсібиліктің маңызды элементі ретінде қарастыру заңды.

Түйін сөздер: журналистика, Беларусь бұқаралық ақпарат құралдары, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, аксиология, деонтология, медиа білім беру, әлеуметтік жауапкершілік.

T.V. Podolyak

Belarusian State University, Minsk, Republic of Belarus

Axiological-deontological status of a journalist

Abstract. As the most recent information and communication technologies (ICT) are incorporated into various areas of life, including journalism, new axiological and deontological dilemmas, ethical disputes, and heated discussions have arisen in the media. To maintain a balance between the advancement of technology and the defense of citizens' interests, this calls for thoughtful consideration of the renewal and improvement of professional attitudes, legal norms, and ethical principles of journalism, as well as an analysis of the likely outcomes of the dissemination of knowledge-intensive techniques. The axiological-deontological standing of a journalist might legitimately be regarded as the most crucial component of professionalism with the advent of ICT into media practice.

Keywords: journalism, Belarusian media, information and communication technologies, axiology, deontology, media education, social responsibility.

Сведения об авторе:

Подоляк Т.В. – доктор филологических наук, профессор кафедры медиалогии, Белорусский государственный университет, Минск, Республика Беларусь.

Podolyak T. V. – Doctor of Philology, Professor of the Department of Medialogy, Belarusian State University, Minsk, Republic of Belarus.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 19.61.51
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0002-2650-9863>
[DOI: https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-103-115](https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-103-115)

Телевизиядағы әлеуметтік-мәдени бейнекөріністердің көрерменге психологиялық-коммуникациялық әсері

Н.Б. Рушанова*, Д. Қалибекұлы, А.М. Тілепберген

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: nelia_82@mail.ru, daryn150192@mail.ru, akmoldir@list.ru)

Аңдатпа. Қазіргі таңда БАҚ, технология және ғылыми зерттеулер байланыс арналарын кеңейтіп, тиімдірек пайдалануға мүмкіндік береді. Ол өз кезегінде күнделікті өмірдегі әлеуметтік-мәдени және саяси түсініктердің қалыптасуын және өзгеруін тудырады. Бұл өзекті мәселе қайта құру университеттері мен оқу орындарына пәнаралық қатынастағы жаңа тәсілдерді әзірлеуді қажет етті. Сонымен қатар, аталмыш мәселе психология, әлеуметтану, саяси мінез-құлық үлгілері және БАҚ-тың көрермен қауымға әсерін зерттеуге бағытталған зерттеулердің пайда болуына әкелді. Осы тұрғыда БАҚ пен психологияның қарым-қатынасына маманданған тұлғалар тек оқу орындарында ғана емес, саясат, сәулет, коммерция, дизайн және инженерия сияқты салаларда да сұранысқа ие болды.

Медиаконтентті (жаңа және дәстүрлі) пайдалану нәтижесінде психологияның қаншалықты рөл атқаратыны аса маңызды. Мәселен, теледидардан газетке, әлеуметтік медиа арналарынан билбордтарға дейін бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалын зерттеу жаңа жаһандық үрдістер мен мәдени өзгерістерді түсінуге мүмкіндік берді.

Осы тұрғыда аталмыш зерттеу мақаласының негізгі мақсаты – медиа және коммуникациядағы психологиялық аспектілерді зерттеудегі теориялық тұжырымдарды айқындау; медиакоммуникациядағы әртүрлі жастағы көрермендердің психологиялық әсерін бақылау; медиапсихология саласындағы жаңа тәсілдер мен әдістердің қолданылу аясын кеңейту.

Зерттеудің ғылыми тұжырымы – телевизиядағы әлеуметтік-мәдени бейнекөріністердің адамға деген психологиялық әсерін зерттеу барысында, әлеуметтік-мәдени көріністердің оң, яки, теріс ықпалын айқындау, рухани-танымдық бейнекөріністердің ықпалы мен зорлық-зомбылықты насихаттайтын бағдарламалардың әсерін сараптау, жан-жақты талдау.

Түйін сөздер: БАҚ, медиакоммуникация, медиаконтент, телевизия, коммуникация, көрермен қауым, әлеуметтік желі.

Кіріспе

Қазіргі таңда БАҚ, технология және ғылыми зерттеулер байланыс арналарын кеңейтіп, тиімдірек пайдалануға мүмкіндік береді. Ол өз кезегінде күнделікті өмірдегі әлеуметтік-мәдени және саяси түсініктердің қалыптасуын және өзгеруін тудырады.

Бұл өзекті мәселе қайта құру университеттері мен оқу орындарына пәнаралық қатынасы бар жаңа тәсілдерді әзірлеуді қажет етті. Сонымен қатар, аталмыш мәселе психология, әлеуметтану, саяси мінез-құлық үлгілері және БАҚ-тың көрермен қауымға әсерін зерттеуге бағытталған еңбектердің пайда болуына әкелді. Осы тұрғыда БАҚ пен психологияның қарым-қатынасына маманданған тұлғалар тек оқу орындарында ғана емес, саясат, сәулет, коммерция, дизайн және инженерия сияқты салаларда да сұранысқа ие болды. Өйткені бұл мекемелер мен ұйымдар күнделікті өмірдің үлкен бөлігін қамтитын дәстүрлі медиа ортаның да, мобильді технологиялардың да (әлеуметтік медиа және смартфондар) жеке және әлеуметтік көзқарастарға әсер ететінін байқады. Бұқаралық ақпарат құралдарының, соның ішінде интернет пен жаңа медиа-ортаның, олардың мазмұнының (ойын-сауық, білім беру, ақпарат) тұлға мен қоғамға әсерін зерттейтін зерттеулер нәтижесінде, осы мәселені егжей-тегжейлі және арнайы қарастыратын медиа психология саласының дамуына тікелей ықпал етті.

Шындығында, «импакт зерттеулердің» бір түрі ретінде қарастыруға болатын аталмыш тәсілдер медиа психологиясының сан қырлы жаңа теориялық негіздерін қалыптастыруға түрткі болды. Дегенмен, бұл зерттеулер тек көрерменге деген коммуникация құралдарының әсерін ғана емес, сонымен қатар мазмұнды өндірудің мотивтерін түсіндіруге тырысады. Мұнда тек медиа психологиясын ғана емес, сонымен қатар психологияның қарым-қатынас құралдарын пән ретінде пайдалану жолдарын да қарастыруға болады. Осылайша медиа психологиясының тағы бір қыры ашылады.

Дәлірек айтсақ, медиапсихология психологиялық мәселелер мен психологтарды БАҚ-та көрсетумен де айналысады. Әлеуметтік, саяси немесе жеке психологияның теледидарда немесе басқа медиа орталарда талқылану жолдары және телевизиялық бағдарламаларда психология мамандарының пайда болуы да медиа психологиясы саласының негізгі тақырыптарының бірі болып табылады [1, 76].

Зерттеу әдісі

Медиа контентті (жаңа және дәстүрлі) пайдалану нәтижесінде психологияның қаншалықты рөл атқаратыны аса маңызды. Мәселен, теледидардан газетке, әлеуметтік медиа арналарынан билбордтарға дейін бұқаралық ақпарат құралдарының әсерін зерттеу жаңа жаһандық үрдістер мен мәдени өзгерістерді түсінуге мүмкіндік берді. Осы тұрғыда аталмыш зерттеу мақаласы төмендегі құрылымдарды қамтиды:

(а) медиа және коммуникациядағы психологиялық аспектілерді зерттеудегі теориялық тұжырымдарды айқындау;

(б) медиакоммуникациядағы әртүрлі жастағы көрермендердің психологиялық әсерін бақылау;

(с) медиапсихология саласындағы жаңа тәсілдер мен әдістердің қолданылу аясын кеңейту [2, 45].

Маккуэйл атап өткендей, жүргізілген зерттеу теледидардың басқа бұқаралық ақпарат құралдарымен салыстырғанда қоғамның жекелеген мүшелерінің идеялары мен сенімдеріне көбірек әсер ететінін дәлелдейді. Басқаша айтқанда, теледидар кез-келген тақырып бойынша пікірлер мен көзқарастарды қалыптастыру тұрғысынан идеялардың өте тиімді ізашар сапасына ие. Мұның себебі – теледидарда баяндау құрылымы, ол қамтитын аудитория және тамаша баяндаушы, сондай-ақ индустриалды қоғамдағы дін, қауымдастық және отбасы сияқты дәстүрлі әлеуметтену құрылымдарын көлегейлейтін құрылым бар. Осылайша, теледидарды мәдениетпен тығыз байланысты құрылым ретінде қарастыруға болады. Өйткені теледидар өзінің сюжеттерін күнделікті өмірден алатын баяндауға құрады. Осы ерекшеліктің арқасында телевизия қоғамдағы мәдени өзгерістерді тез көрсете алатын байланыс құралдарының бірі бола алады. Осылайша, мәдениет үнемі белсенді түрде жаңарып отыратын кеңістікті құрайды. Қоғамның өмір салтына сәйкес келмесе де, осы салада танымал және танылған құндылық пайымдаулар стандартты өндіріс әдістерімен құрылған басқа бағдарламалар мен баяндау құрылымдарына енгізіледі. Сондықтан олар аудитория қабылдайтын қалыпты және қарапайым құндылықтарға айнала бастайды.

Зерттеу нәтижелері мен талдау

Неміс және американдық психолог Гюго Мюнстерберг өзінің «Фотопьеса: психологиялық зерттеу» атты еңбегінде аудиторияны зерттеудің бір түрін жүргізіп, киноның аудиторияға әсерін қарастырады (Мюнстерберг, 1916). Аудиторияны зерттеудің негізі болып табылатын бұл кітап өзінің алғашқы эмпирикалық зерттеу ретіндегі ерекшелігін әлі күнге дейін сақтап келеді.

Гюго Мюнстербергтің «Фотопьеса: психологиялық зерттеу» еңбегінде экрандық бейнелерді дамытудан бастап, сценарий мен әлеуметтік жады арасындағы қарым-қатынас, көрерменнің назары мен эмоциясына әсер ететін қозғалмалы бейнелердің пішіндері жан-жақты зерттеледі [3,198].

Сонымен қатар, белгілі ғалым Гюго Мюнстерберг өзінің құнды еңбегінде маңызды психологиялық және эстетикалық мәселелер туралы жаңа пікір ұсынады. 1950 жылдары теледидар күнделікті өмірдің ажырамас бөлігіне айнала бастады. Бұл оқиға медиа психологиясы бойынша зерттеулердің қарқынын үдетті. Нәтижесінде, сол кезде жүргізілген зерттеулер негізінен жарнаманың тұтынушыға деген әсеріне бағытталған. Академиялық зерттеулер әсіресе балалар мен БАҚ арасындағы қарым-қатынасты (олардың сол кездегі дәстүрлі формаларында) зерттеді. Алғашқы зерттеулерде:

- киноиндустрия;
- газет мазмұны;
- ән мәтіні;
- нәсілшілдік сезімдердің қалыптасуына жол ашу;
- аудиторияны зорлық-зомбылыққа бағыттау сияқты түйткілді мәселелер айтылды

[4, 330].

«Бала мен БАҚ қарым-қатынасы» төңірегінде қалыптасатын медиа психологиясы бойынша зерттеулер бүгінде әлі де жалғасын тауып келеді. Жаңа медиа технологиялардың қарқынды өсуі және әртүрлі медианың тек балаларға ғана емес, сонымен қатар, барлық жастағы адамдарға ортақ әсерін зерттеу жаңашыл зерттеу нәтижелерін қалыптастырып келеді. Сондай-ақ, аталмыш мәселе бұқаралық ақпарат құралдарындағы психологиялық мотивация шеңберінің дамуы мен кеңеюіне зор ықпал етті.

Шын мәнінде, БАҚ-та, коммуникацияда және журналистік зерттеулерде, салалық талдауларда психологиялық әдістерді қолдануға баса назар аудару керек. Осылайша, БАҚ психологиясын, оны жеке адамдарға, топтарға, мәдениетке және саясатқа ықпалын зерттеу кезінде психологиялық білімді, теория мен тұжырымдарды пайдалану ретінде анықтауға болады. Психологияның бір тармағы ретінде әдебиетте өз орнын тапқан медиа психологиясы адам мінез-құлқы мен медианың өзара әрекетін қарастырады. Бұл қатынас тек жеке тұлғаны ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік мінез-құлық үлгілерін де қамтиды. Бұқаралық ақпарат құралдары мен жеке адам арасындағы қарым-қатынас медиа психологиясының пәні болатыны сияқты, осы қарым-қатынастан туындайтын социологиялық өзгерістер немесе қозғалыстар да медиа психологиясының нысаны болып табылады.

Газет-журналдар, аудио (радио) және бейне (теледидар) медиа деп аталатын байланыс құралдары арасында өте тығыз байланыс бар. Себебі бұқаралық ақпарат құралдарының негізгі мақсаты – халықты ақпараттандыру. Осы себепті жеке адамдарға нақты ақпарат алуға және қоғамдық пікірді дұрыс және бейтарап бағыттауға мүмкіндік беретін құқықтық және моральдық нормалар белгіленді. Бұқаралық ақпарат құралдарының бұл ережелерді сақтамауы жеке адамдар мен қоғам үшін өте ауыр зардаптарға әкеледі.

Осы қиындықтарды жеңу үшін түрлі халықаралық келісімдер жасалды. Бұл мәселе бойынша кейбір негізгі ережелер:

- 1918 жылы Францияның Ұлттық Журналистер одағы қабылдаған Жарғы;
- 1938 жылы қайта қаралған Француз журналистерінің кәсіби міндеттерінің

Жарғысы;

- Халықаралық журналистер Федерациясы (FIJ);
- Халықаралық журналистер ұйымы (ОИ) қабылдаған 1971 жылғы Мюнхен

хартиясы;

- Еуропалық Журналист одақтары қабылдаған, 1993 жылғы 1 мамырда күшіне енген Еуропалық конвенция [5, 359].

Бүгінгі таңда көптеген мемлекеттер интернет қылмыстарына байланысты құқықтық нормаларға сүйенеді. Сонымен қатар, интернетті пайдалану салдарынан қылмыстар немесе теріс қылықтар орын ала бастаған кезде, аталмыш мәселелерді шешу үшін заң шығаруға тырысады. Интернет алғаш рет қолданылған уақытта, бұл технология адамдардың несиелік карталарын бұзуға және олардың ақшаларын ұрлауға мүмкіндік беретін жағдайды ешкім алдын-ала болжай алмады әрі заңды түрде бекіте алмады [6, 261]. Өйткені интернеттің қандай мүмкіндікке ие екені әлі белгісіз еді. Мұнда құқықтық

нормалар негізінен сырттан ұстануға мәжбүр болатын бұл процесте технологияны немесе ақпаратты пайдаланушылардың негізгі бағыты мораль болып табылады. Алайда, адамгершілік ұғымының анықтамасы алуан түрлі.

Теледидар – бұл адамның жеке басын қалыптастырудың барлық кезеңдеріндегі тиімді құрал. Себебі бала әлемге көзін ашқаннан бастап теледидармен танысады, телеарнадағы бағдарламаларды жиі қарайды. Теледидардың әсері тұлға қалыптасқаннан кейінгі кезеңде де жалғасады. Адам физикалық тұрғыда қоршаған әлеммен тығыз байланысты. Тітіркендіргіштер жіберетін сигналдар денеге енеді және аталмыш белгілерден кейін реакциялар пайда болады. Адамдардың бұл тітіркендіргіштерге реакциясы табиғи процесс. Теледидар адамдарға бейне және аудио арқылы көптеген белгілер жібереді.

Белгілі ғалым Энтони Дубтың айтуынша «Адам теледидарға сезімтал және иммунитетті бола алмайды. Бір жағынан, бұл адамның табиғатына қайшы келеді. Өйткені адам әрқашан сыртқы және ішкі жағдайлар тудыратын импульстерге жауап береді. Жарық оның көзіне жетеді, дыбыстар құлағына жетеді, иістер мұрнына жетеді, ауа ағыны терісіне тиеді, асқазаны кенеттен ауырады, заттар оның тіліне тиеді, секрециялар қанға түседі, тіпті ойлар оған қайталап әсер етеді. Қалай болғанда да, бұл импульстер қабылдауды әрекетке айналдыратын жүйке талшықтарын күшейтеді» [7, 164]. Теледидардың әлеуметтік және психологиялық ықпалын үкіметтік емес ұйымдар, ғалымдар, бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері және т. б. талқылайды. Соңғы жылдары жүргізілген кейбір зерттеулер теледидардың физиологиялық зияны едәуір артып келе жатқандығы жөнінде дабыл қағып келеді. Бұл жаңа жағдай – теледидардағы ең қатал сынға әкелетін оқиғалардың дамуы. Атап айтқанда, миды зерттеу баланың дүниеге келуінен жасөспірімге дейінгі кезең өте маңызды кезең екені дәлелденіп келеді. Зерттеулерге сәйкес, нәрестелер миллиардтаған нейрондық жүйке жасушаларымен туады және алғашқы үш жылда осы нейрондарды қолдайтын және қоректендіретін миллиардтаған глиальды жасушалар шығады. Нейрондар орталық жүйке жүйесінің жартысына жуығын алады, ал қалған жартысы тірек жасушалармен толтырылады [8, 505].

Өйткені нейрондар сыйымдылығы жоғары жасушалар, бірақ олар қоректік заттарды сақтау және оттегімен қамтамасыз ету функцияларын орындай алмайды. Нәтижесінде, бұл жағдай жасушаларды тез өлуге душар етеді. Ең сорақысы, ағзадағы басқа жасушалардан айырмашылығы, жаңасы ешқашан өліп жатқан нейронның орнына түзілмейді. Осы тұрғыдан алғанда, әрбір нейронды қорғау қаншалықты маңызды екені шығады. Бұл нейрондарды глиа жасушалары шығарғаннан кейін олар дендриттер және аксондар деп аталатын процестер арқылы бір-бірімен байланыс орнатып, мидың басқа бөліктеріне таралады.

Алты жасар баланың миы ересектерге қарағанда 2/3 кіші болса да, нейрондар арасында бір жарым жасар балаға немесе ересек адамға қарағанда 5-7 есе көп байланыс бар. Белгілі зерттуші Майкл Баззелдің айтуынша, «6-7 жастағы баланың миындағы нейрондар миллиондаған байланыстар жасай алады. Бұл даму әлеуеті бала 10-11 жасқа толғанда аяқталады және осы уақытта бала осы байланыстардың 80% - ын жоғалтады» [6, 261].

Зерттеулерге сәйкес, адамдар теледидарды ойын-сауық құралы ретінде қабылдайды және оны көңіл көтеру үшін, уақытты жақсы өткізу үшін көреді. Мұны түсінген бағдарлама продюсерлері, теледидар иелері ондағы ойын-сауық материалдарын қарқынды түрде өңдей бастады. Тіпті өте маңызды мазмұндағы бағдарламаларды ойын-сауыққа айналдырып, таратты. Ойын-сауықты ғана насихаттай бастаған бағдарламалардың арқасында (ойын-сауыққа негізделген) теледидар форматы мүлде өзгерді.

«Бүгінгі күні теледидарды пайдалану тәсілі бұл ойын-сауық құралы деген қорытынды жасалды. Жалпы, аудиторияның тенденциясы да осы бағытта. Қоғамда теледидар ойын-сауық мақсатында қаралады. Алайда, кейінгі кезеңдерде теледидар ақпараттық, ағартушылық, сайып келгенде, білімге тікелей ықпал ететін құрал ретінде көрінеді. Бірақ бұл мүмкіндікті жүзеге асыру үшін теледидар осы мақсаттарға бейімделуі керек», - деген қорытындыға келді белгілі зерттеуші Сильверстоун [7, 164].

«Теледидар – бұл адамдардың күнделікті өмірінде ойын-сауық және ақпараттық құрал ретінде орын алатын факт», - дейді тағы да белгілі зерттеуші Сильверстоун. Өзінің табиғаты бойынша теледидар қоғамның маргиналды қабаттарына емес, орта қабатқа оң және теріс жолдармен жүгінеді. Себебі теледидар бұқаралық мәдениеттің негізгі құралы болып табылады. Маргиналды топтар теледидарға күмән келтіріп, оның хабарламаларына күдікпен қарауы мүмкін. Алайда, теледидар мұндай интеллектуалды техниканы сіңіре алмайды. Оған хабарламаларды бірден қабылдайтын адамдар қажет.

Белгілі ғалым Мехмет Гюнгер бұл сұраққа «Бұл саланың шын мәнінде ірі тұтынушылары ең жоғарғы және ең төменгі қабаттар емес, басым көпшілікті құрайтын орта тап. Теледидардың артында тоталитарлық режим болса да, ойын-сауық бағдарламалары осы көпшіліктегі орташа адамға бағытталған болуы керек» - деп жауап береді [8, 505].

Теледидардағы жеке және әлеуметтік өмірмен өте тығыз байланысты маңызды мәселелердің бірі – жасырын камераларды пайдалану, сенсациялық тәсіл және таблоидизация. Аты айтып тұрғандай, жасырын камера объективке түскен адамдардың мінез-құлқын суретке түсіру үшін қолданылады. Әрине, олар камераға түсірілгенін білмеуі тиіс. Себебі, егер түсіріліп жатқан адам камераның бар екенін білсе, олар табиғи мінез-құлықты көрсетпейді де, бұл теледидар үшін маңызын жоғалтады. Алайда, уақыт өте келе жасырын камералар арқылы адамдардың жеке өміріне араласу және олардың құпияларын жариялау қоғамда үлкен дүрбелең тудырды. Сонымен қатар, көптеген елдерде жасырын камераларды пайдалануға шектеулер енгізілді. Тіпті кейбір жасырын камерада жақсы ойластырылмаған әзілдер арқылы инфаркт алған немесе тіпті өмірін жоғалтқан адамдар болды. Көрермендерді көбірек жинау үшін түсірілген бұл кадрлар қызығушылықты жоғалта бастады. Бұл да өз кезегінде көрерменнің психологиясына теріс әсерін тигізді [9, 253].

Рекреациялық және журналдық хабар тарату тіпті теледидардың ең маңызды шоуы болып саналатын жаңалықтарда да көрінеді. Танымал тележүргізуші Джон Лоуги: «Жаңалықтар мазмұнындағы немесе оны жеткізудегі ең маңызды бұрмалаушылықтың

бірі – проблемалық жаңалықтар мазмұнын таблоидизациялау. Жаңалықтарды таблоидтау оқиғалардың шындыққа жанаспайтын сюжеті бойынша жаңалықтар мәтінін құру болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, жаңалық мазмұнын, әсіресе теледидарда қолданылатын ауызша/визуалды тіл арқылы танымал ету, әсіресе қоғам жаңалықтардың бұл түрін ұзақ мерзімді перспективада қабылдап, талапшыл болған кезде, өте айыпталатын түрге ие болады» [10, 525], - деген тұжырымын алға тартады.

Шынында да, көрермендер жаңалықтарды бульварлық презентацияда ұсынуға дағдыланғаннан кейін, олар әдеттегі жаңалықтар форматына қызығушылық танытпай, бульварлық дискурсты іздей бастады. Әлеуметтік және жеке салада жасырын камералардың, сенсациялық және ойын-сауық теледидарларының әсерінен арылуға және деңгей бағдарламаларынан ақпарат алуға болады, тек саналы көрермен болып, ұсынылған нәрсені тұтынуды тоқтатады.

Теледидарлық жарнаманың әсері адам мен қоғам өміріндегі теледидардың маңызды сипатының бірі - жарнама индустриясы қалдырған із. Міне, бұқаралық ақпарат құралы ретінде теледидар хабарын таратумен айналысатын коммерциялық кәсіпорын және кез-келген коммерциялық кәсіпорын сияқты ол да пайда табуы керек. Бизнестің кірістері мен шығыстары бар. Төлем шығындарын өтеу; техникалық инфрақұрылымға амортизациялық аударымдар, студиялар мен басқару бөлімшелерінің жалдау ақысы, агенттіктер мен бағдарлама өндірушілеріне төленетін қаржы, персонал шығындары және мекеме төлеуі тиіс салықтар - бұл алғашқы шығындар. Осының бәрін ескере отырып, шығындарды жабу үшін қандай да бір кіріс болуы керек. Мұнда бағдарламалардың жарнамасы мен демеушілігі осы кірістердің ең үлкен бөлігін құрайды. Дегенмен, коммерциялық сатып алуда бәрі бірдей зиянсыз емес [11, 235].

Байланыс ұғымын анықтау үшін, белгілі ғалым Уильямс Раймонд Данның мына бір пікіріне сүйенеміз: «Байланыс – бұл ақпаратты, ойларды және мінез-құлықты беру процесі» [12, 378]. Осы анықтамаға сәйкес байланыс процесті хабарлайды. Бұл үдерістің маңызды элементтері – хабарлама, хабарлама жіберуші (дереккөз) және хабарлама алушы (хабарлама тұтынушысы). Бетпе-бет қарым-қатынас кезінде ерекше байқалатын кері байланыс та осы процестің маңызды элементі болып табылады.

Джон Вудтың пікірінше, қарым-қатынас тұжырымдамасы жеке адамдар арасындағы ауызша қарым-қатынасты ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік мәдениеттің берілуін қамтамасыз ететін күрделі құрылым болып табылады. Сонымен қатар, бір мәдениеттің өкілдері көрсететін қарым-қатынас формалары, олардың мінез-құлқымен, тіпті вербалды емес болса да, сол мәдениеттің жалпы құрылымы туралы ақпараттық мазмұнды қамтиды [13,161].

Қарым-қатынастың екінші анықтамасын структуралистік тәсілді қолдану арқылы беруге болады. Бұл тәсіл коммуникацияны жалпы мағынаны беру және жүктеу процесі ретінде қарастырады. Осы әдіске сәйкес қарым-қатынас процесінде тараптар ортақ мәдени бейнелер мен шындықты ашып, осы белгілерге жалпы мағына беретін рәміздерді қолданады. Бұл мағынаны құру процесінің элементтерін зерттейтін және семиотиканың зерттеу саласын құрайтын тәсіл болып табылады. Қарым-қатынаста мағынаны құру процесін құрайтын элементтерді төмендегідей көрсетуге болады:

- а) символдар мен кодтау арқылы жасалған мәтіндер;
- ә) осы мәтіндердің мағынасын оқыған кезде түсінетіндер;
- б) аталмыш мәтіндерді құрайтын мәдени және әлеуметтік құрылымдар, яғни, бір уақытта оқитын адамдар.

Роджер Брайан байланыстың екі түрі бар екенін айтады. Ол тұлғааралық және тұлғааралық емес қарым-қатынас. Аталмыш екі қарым-қатынастың айырмашылығы – байланыс көзінің күйі, байланыс арналарының тапшылығы немесе көптігі, қолданылатын құралдың сипаты. Тұлғааралық қарым-қатынасты бетпе-бет қарым-қатынас ретінде қарастыруға болады [14, 684]. Сонымен қатар, топ жүзеге асыратын коммуникацияны да қамтитын тұлғааралық қарым-қатынаста дереккөз әртүрлі болғанымен, пайдаланылған құрал тұрғысынан бағалау кезінде ол тұлғааралық қарым-қатынас ретінде қарастырылады. Өйткені бұл бір ортада бір-бірімен әрекеттесетін қауымдастықтың байланысы. Тұлғалық емес қарым-қатынас, керісінше, хабарлама жіберетін дереккөз және хабарлама алатын адамдар тұрғысынан тұлғааралық қарым-қатынасқа ұқсас. Қарым-қатынастың бұл түрінің тұлғааралық қарым-қатынастан айырмашылығы хабарлама жіберілетін құралдарда жатыр. Дәріс немесе конференция, екі адам арасындағы әңгімелер тұлғааралық қарым-қатынастың мысалы ретінде көрсетілуі мүмкін. Дегенмен, теледидарды тұлғааралық қарым-қатынас құралы деп айтуға болады. Вивиан қарым-қатынастың төрт түрлі түрі бар дейді.

1. Тұлғаішілік коммуникация (Intrapersonal Communication) қарым-қатынастың бұл түрі адамның ішкі қарым-қатынас процесін қамтиды. Демалыс жоспарын жасайтын адам байланыс процесінің осы түрін қолданады. Басқаша айтқанда, қарым-қатынастың бұл түрін адамның өзімен сөйлесуі деп санауға болады.

2. Тұлғаралық коммуникация. Вивианның айтуынша, тұлғааралық қарым-қатынас екі адам арасындағы ауызша немесе вербалды емес қарым-қатынасты қамтиды. Қарым-қатынастың бұл түрін басқалардан ерекшелендіретін маңызды факторлардың бірі-қарым-қатынас жақындығы. Сонымен қатар, алушының өз реакцияларын ауызша және/немесе вербалды емес түрде (мысалы, мимика немесе күлімсіреу) қарым-қатынас процесінде екінші Тарапқа дереу жеткізуі тұлғааралық қарым-қатынастың ең анықтайтын белгілерінің бірі болып табылады. Басқаша айтқанда, байланыстың бұл түрінде кері байланыс өте тез жүреді.

3. Топтық байланыс (Group Communication): мұны бір таратқыш көптеген алушыларға жүгінгендей конференция ретінде қарастыруға болады. Сонымен қатар, мұндай байланыс процесі театрлар тобы мен театр залындағы көрермендер арасында жүреді деп айтуға болады. Қарым-қатынастың бұл түрі тұлғааралық қарым-қатынасқа ұқсас болғанымен, алушының артық болуы және адамның (немесе аудитория тобына қарағанда аз көздердің) ресурс күйінде болуы алушымен салыстырғанда қарым-қатынастың бұл түрін тұлғааралық қарым-қатынастан ажыратады. Қарым-қатынастың осы түрінде хабарлама алған тыңдаушылар тұлғааралық қарым-қатынас сияқты бірден әрекет ете алады. Театр қойылымы кезінде спикердің қошемет көрсетуі - топтық қарым-қатынастағы жедел кері байланыстың мысалдары.

4. Бұқаралық коммуникация: мұның басқа байланыс түрлерімен салыстырғанда өзге құрылымы бар. Байланыс актісі процесс ретінде қарастырылған кезде

айырмашылықтарды көрсетеді. Біріншіден, мұндай қарым-қатынастың көзі жеке адам емес (немесе топ, мысалы, театр актерлері). Хабарлама жіберілетін құралдар, технологияны пайдалану, мақсатты аудиторияның мөлшері - бұл коммуникацияның басқа түрлерінен ерекшеленетін факторлардың бірі.

Қорытынды. Мәдениет – плюралистік ұғым. Әр ғылымда әр түрлі анықтамалары бар мәдениет тұжырымдамасын жеке тәжірибені ұрпақтан-ұрпаққа беруге байланысты динамикалық құбылыс ретінде бағалауға болады. Осы себепті мәдениет ұғымы қоғам өмірінің белгілі бір мерзімді жағдайы ғана емес, сонымен бірге болашақпен байланысты болып табылады. Қысқаша айтқанда, медиадағы мәдениет – бұл біртұтас өмір салты ретінде жалпылауға болатын, сонымен қатар адамдар жасайтын барлық нәрсені қамтитын өнер мен интеллектуалды туындыларға дейін жететін ұғым.

XVIII ғасырда Англияда басталған өнеркәсіптік революция қоғамдық өндіріс пен тұтыну процестерін стандарттауды бастады. Бұл стандарттау, керісінше, мәдени мағынада көрінді және бұқаралық мәдениеттің бастамасы болды. Бұқаралық мәдениет – XIX ғасырда индустрияландырудың таңғажайып пропорциясына жетіп, қоғамның жекелеген мүшелері ауыл өмірін тастап, урбанизацияны қарқынды түрде бастан өткерген кезде пайда болған күрделі құрылым.

Бүгінгі таңда «танымал мәдениет» ұғымдары бір-бірінің мағынасын қамтитын біртұтас болғанымен, әлеуметтанушылар бұл екі ұғымды бір-бірінен ажыратады. Осы тұрғыдан алғанда, бұқаралық мәдениет ұғымы ежелгі дәуірден бері бар. Жұмыс уақытынан тыс мерзім ретінде анықталған бос уақытты бағалауды қамтитын Бұқаралық мәдениет тұжырымдамасы қоғамның мәдени деңгейінің ең төменгі бөлігінің талғамына сәйкес келетін нәрселерге сілтеме жасау үшін де қолданылады. Осылайша, бұқаралық мәдениетті қазіргі қоғамда кең таралған жалпы нанымдар мен идеологиялар ретінде қарастыруға болады.

Екінші жағынан, бұқаралық мәдениет өнеркәсіптік революциядан кейін пайда болған өмір салтын сипаттау үшін қолданылады. Басқаша айтқанда, бұқаралық мәдениет тұжырымдамасы біртекті мәдениетті қалыптастырады және бұл мәдениет өзімен бірге стандарттауды әкеледі. Танымал мәдениет өз тақырыптарын халықтық мәдениеттен алады, бірақ бұл оның қызметі, өндірісі және функционалдығы жағынан халықтық мәдениеттен толығымен бөлінген қазіргі заманғы мәдениеттің бір түрі. Өндірістің осы түрінде адамдар өздері үшін жасайтын Мәдениет туралы айту мүмкін емес.

Авторлардың қосқан үлесі

Барлық авторлар өздерінің авторлығын журнал талаптарына сәйкестігін растайды. Мақалаға авторлардың үлесі төмендегідей:

Н.Б.Рушанова – зерттеу идеясы, зерттеу тұжырымдамасы мен дизайн концепциясы, қолжазба нұсқасының жариялануы үшін түпкілікті бекіту жұмыстары;

Д. Қалибекұлы – қолжазбамен жұмыс, зерттеу нәтижелерін тұжырымдау;

А.М. Тілепберген – зерттеу материалдарын жалпылау, нәтижелерді түсіндіру

Әдебиеттер тізімі

1. Bartsch A. et al. Appraisal of emotions in media use: Toward a process model of meta-emotion and emotion regulation // *Media Psychology*. – 2008. – Т. 11. – №. 1. – С. 7-27.
2. Blackman L., Walkerdine V. *Mass hysteria: Critical psychology and media studies*. – Bloomsbury Publishing, 2017.
3. Shapiro M.A., Chock T. M. Psychological processes in perceiving reality // *Media psychology*. – 2003. – Т. 5. – №. 2. – С. 163-198.
4. Nabi R.L. et al. Reality-based television programming and the psychology of its appeal // *Media psychology*. – 2003. – Т. 5. – №. 4. – С. 303-330.
5. Klimmt C., Vorderer P. Media psychology “is not yet there”: Introducing theories on media entertainment to the presence debate // *Presence*. – 2003. – Т. 12. – №. 4. – С. 346-359.
6. Кириллова Н.Б. Медиа – личность – общество: критерии социально-психологического взаимодействия // *Теория и практика общественного развития*. – 2015. – №. 16. – С. 258-261.
7. Liu R., Wu J., Zhu H. Media/psychological impact on multiple outbreaks of emerging infectious diseases // *Computational and Mathematical Methods in Medicine*. – 2007. – Т. 8. – №. 3. – С. 153-164.
8. Lee K. M. Why presence occurs: Evolutionary psychology, media equation, and presence // *Presence: Teleoperators & Virtual Environments*. – 2004. – Т. 13. – №. 4. – С. 494-505.
9. LaRose R., Lin C. A., Eastin M. S. Unregulated Internet usage: Addiction, habit, or deficient self-regulation? // *Media psychology*. – 2003. – Т. 5. – №. 3. – С. 225-253.
10. Wirth W. et al. A process model of the formation of spatial presence experiences // *Media psychology*. – 2007. – Т. 9. – №. 3. – С. 493-525.
11. Ravaja N. Contributions of psychophysiology to media research: Review and recommendations // *Media Psychology*. – 2004. – Т. 6. – №. 2. – С. 193-235.
12. Perloff, Richard M. The third person effect: A critical review and synthesis. // *Media psychology*, 1.4 (1999): 353-378.
13. Пронин Е. И., Пронина Е. Е. Медиапсихология: новейшие информационные технологии и феномен человека // *Общественные науки и современность*. – 2013. – Т. 2. – С. 151-161.
14. Шомуродова Н. Н. Медиа-савадхонлик ва медиа психология // *Academic research in educational sciences*. – 2023. – Т. 5. – NUU conference 3. – С. 679-684.

References

1. Bartsch A. et al. Appraisal of emotions in media use: Toward a process model of meta-emotion and emotion regulation, *Media Psychology*, 2008. – Т. 11. – №. 1. – S. 7-27.
2. Blackman L., Walkerdine V. *Mass hysteria: Critical psychology and media studies* (Bloomsbury Publishing, 2017).
3. Shapiro M. A., Chock T. M. Psychological processes in perceiving reality, *Media psychology*, 2 (5), 163-198 (2003).
4. Nabi R. L. et al. Reality-based television programming and the psychology of its appeal, *Media psychology*, 4 (5), 303-330 (2003).
5. Klimmt C., Vorderer P. Media psychology “is not yet there”: Introducing theories on media entertainment to the presence debate, *Presence*, 4 (12), 346-359 (2003).

6. Kirilova N.B. Media–lichnost–obşestvo: kriterii sosiälno-psihologicheskogo vzaimodeistvia [Media personality–society: criteria of socio-psychological interaction] Teoria i praktika obşestvennogo razvitiia [Theory and practice of social development], 16, 258-261 (2015).
7. Liu R., Wu J., Zhu H. Media/psychological impact on multiple outbreaks of emerging infectious diseases, Computational and Mathematical Methods in Medicine, 3 (8), 153-164 (2007).
8. Lee K. M. Why presence occurs: Evolutionary psychology, media equation, and presence, Presence: Teleoperators & Virtual Environments, 4 (13), 494-505 (2004).
9. LaRose R., Lin C. A., Eastin M. S. Unregulated Internet usage: Addiction, habit, or deficient self-regulation?, Media psychology, 3 (5), 225-253 (2003).
10. Wirth W. et al. A process model of the formation of spatial presence experiences, Media psychology, 3 (9) 493-525 (2007).
11. Ravaja N. Contributions of psychophysiology to media research: Review and recommendations, Media Psychology, 2 (6), 193-235 (2004).
12. Perloff, Richard M. The third person effect: A critical review and synthesis, Media psychology, 1.4 353-378 (1999).
13. Pronin E. I., Pronina E. E. Mediapsihologia: noveishie informasionnye tehnologii i fenomen cheloveka [Media Psychology: the latest information technologies and the human phenomenon], Obshhestvennye nauki i sovremennost' [Social sciences and modernity], 2, 151-161 (2013).
14. Şomurodova N. N. Mediasavodhonlik va media psihologia [Media literacy and media psychology], Academic research in educational sciences, NUU conference 3, Vol. 5, 679-684 (2023).

Н.Б. Рушанова, Д. Калибекулы, А.М. Тилепберген

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Психологическое и коммуникативное воздействие на зрителя социальных и культурных видео на телевидении

Аннотация. В настоящее время средства массовой информации, технологии и научные исследования позволяют нам расширять и более эффективно использовать каналы коммуникации. Это, в свою очередь, вызывает формирование и изменение социокультурных и политических концепций в повседневной жизни. Эта актуальная проблема потребовала разработки новых подходов с междисциплинарным подходом к перестройке университетов и образовательных учреждений. Кроме того, эта проблема привела к появлению исследований, направленных на изучение психологии, социологии, моделей политического поведения и влияния средств массовой информации на аудиторию. В этом контексте специалисты, специализирующиеся на взаимосвязи между МЕДИА и психологией, были востребованы не только в образовательных учреждениях, но и в таких областях, как политика, архитектура, коммерция, дизайн и инженерия.

В результате использования медиаконтента (как нового, так и традиционного) психология играет важную роль. Например, изучение влияния средств массовой информации (от телевидения до газет, от каналов социальных сетей до рекламных щитов) позволило понять

новые глобальные тенденции и культурные изменения. В данном контексте основной целью данной исследовательской статьи является определение теоретических выводов при изучении психологических аспектов в медиа и коммуникации; наблюдение за психологическим воздействием зрителей разного возраста в медиакommunikации; расширение сферы применения новых подходов и методов в области медипсихологии.

Научный вывод исследования заключается в изучении психологического воздействия социокультурных видеопрезентаций на человека на телевидении, выявлении положительного или отрицательного влияния социокультурных проявлений, экспертизе влияния духовно-познавательных видеопрезентаций и программ, пропагандирующих насилие, всестороннем анализе.

Ключевые слова: СМИ, медиакommunikация, медиаконтент, телевидение, коммуникация, публика, социальные сети.

N.B. Rushanova, D. Kalibekuly, A.M. Tilepbergen
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Psychological and communicative impact on the viewer of social and cultural videos on television

Abstract. Currently, media, technology and scientific research allow us to expand and more effectively use communication channels. This, in turn, causes the formation and change of socio-cultural and political concepts in everyday life. This urgent problem required the development of new approaches with an interdisciplinary approach to reconstruct universities and educational institutions. In addition, this problem has led to the emergence of research aimed at studying psychology, sociology, patterns of political behaviour and the influence of the media on the audience. In this context, individuals specializing in the relationship between media and psychology were in demand not only in educational institutions, but also in areas such as politics, architecture, commerce, design and engineering.

As a result of the use of media content (both new and traditional), psychology plays an important role. For example, studying the influence of the media, from television to newspapers, from social media channels to billboards, has made it possible to understand new global trends and cultural changes. In this context, the main purpose of this research article is to determine theoretical conclusions in the study of psychological aspects in media and communication; to observe the psychological impact of viewers of different ages in media communication; to expand the scope of new approaches and methods in the field of medical psychology.

The scientific conclusion of the study involves examining the psychological impact of socio-cultural video presentations on a person through television, identifying the positive or negative impact of socio-cultural manifestations, examining the influence of spiritual and cognitive video presentations and programmes promoting violence, and a comprehensive analysis.

Keywords: mass media, media communication, mediacontent, televideniye, communication, the public, social network.

Авторлар туралы мәлімет:

Рушанова Н.Б. – аға оқытушы, Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Қалибекұлы Д. – докторант, Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Тілепберген А.М. – аға оқытушы, Баспагерлік және редакторлық өнер кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Rushanova N.B. – Senior Lecturer, Department of Print and Electronic Media, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Kalibekuly D. – PhD student, Department of Print and Electronic Media, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Tilepbergen A.M. – Senior Lecturer, Publishing, Editorial and design art, al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Avenue, 050038, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 19.41.41
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0003-2169-7751>
[DOI: https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-116-131](https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-116-131)

Журналистік зерттеу жүргізудің даму үрдісі

Б.Ж. Каримова*

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан

(E-mail: sultan-3@mail.ru)

Аңдатпа. Бүгінгі таңда журналистік зерттеу жанрының әлеуметтік-саяси өмірдегі қажеттілігі мен отандық журналистиканы дамытуда маңызды қызмет атқаратыны белгілі.

Журналистік зерттеу туралы айтқанда, еліміздегі сөз бостандығының жағдайын әлемдік жалпы үрдіспен салыстыра талдай отырып, теориялық-практикалық тұрғыдан қарастыру ескеріледі. Алайда бүгінде отандық журналистикадағы журналистік зерттеу саласының солғын тұстары жетерлік екендігі жиі айтылып та, жазылып та жүр. Ең алдымен бұл салада маманданған журналистердің аздығы, сонымен қатар, зерттеумен айналысатын журналистердің құқығын қорғайтын заңның болмауы т.б.

Ұсынылып отырған зерттеу мақаланың мақсаты – бүгінгі таңдағы отандық журналистік зерттеулер қатары қандай деңгейде көрініс береді, даму қарқындылығы, заманауи цифрлы технологиялардың журналистік зерттеулер жүргізуде қаншалықты тиімділігі сынды мәселелерге арналып отыр.

Ал шын мәнісінде, ашық қоғам мен демократияны дамытуда журналистік зерттеу жанрының маңызы зор болғандықтан зерттеу мақалада бүгінгі журналистік зерттеулердің келбетіне сипаттама жасау міндетін алға қойдық. Теориялық тұрғыдан қарағанда журналистика саласындағы журналистік зерттеулер басқа жұмыстардан еш өзгешелігі жоқ сынды көрініс береді. Алайда, бұл жанрдың өзіндік жауапкершілігі мен көтеретін жүгі салмақты екендігі белгілі.

Мақаланы жазуда бірнеше зерттеу жұмыстары сараланып, оның тарихы мен даму ерекшеліктері мен шетелдегі журналистік зерттеу әдістеріне талдау жасалды.

Қоғамға қызмет ету, ақиқат пен әділет үшін күресу журналистік зерттеудің негізгі қозғаушы күштері. БАҚ үшін журналистік зерттеу қоғам құндылықтарын қорғаушы ретінде көрінуіне, оқырман не көрермен сеніміне ие болуына себепкер екендігі маңызды.

Түйін сөздер: журналистік зерттеу, БАҚ, жанр, цифрлы даму, әдіс-тәсілдер, ақпарат, дерек.

Кіріспе

Журналистік зерттеу – журналистикадағы үздік жанр. Алайда, бүгінгі жанр турасындағы пікірлерде журналистік зерттеу кенжелеп қалды, журналистік зерттеу жоғалып барады деген пікірлерді жиі кездестіруге болады. Журналистік зерттеу уақыт факторын, нақтырақ айтқанда, бұрын не болып өтті, қазір не қалды, қалай жалғасып жатыр деген уақыт сабақтастығы аясында өрбитіні белгілі. Зерттеуде белгілі бір мәселенің өзгеше және ұқсас жақтарын салыстырып анықтайды. Ең бастысы, журналистік зерттеу туындысының барша жұртшылыққа қажет ақпараттарды өн бойында сақтауында. Халықтық мүддені білдіретін дүниелерге көптің назарын аудару, қоғамды ізгілікке қарай өзгертудің қандай жолдары бар деген мәселені толғандыру оған азаматтардың белсенділіктерін бағыттау журналистік зерттеудің міндеті. Журналистік зерттеудің заңсыздықтарды, халықтан жасырылған маңызды ақпараттарды әшкерелейтін тұстары оның журналистік әдеттегі туындылардың өзгешелігін аңғартады.

Зерттеушілердің мәлімдеуінше, журналистік зерттеу философиялық пайымдауды өн бойын сіңірген медиа туынды деп те бағаланады. Соған орай, журналистік зерттеудің тақырыбы көпшіліктің сұранысына, қажеттілігіне сай келуі, қоғамдық маңыздылығымен қатар халықтың психологиясына әсер ететіндей болу қажеттілігі ескеріледі.

Кейінге шегінсек, Кеңес Одағы тұсында журналистер өнеркәсіптегі кемшіліктерді, әлеуметтік-тұрмыстық саладағы, почта, байланыс жүйесіндегі, қоғамдық тамақтандыру орындары, көлік қызметкерлері жұмысындағы мәселелерді сөз етті. Бұл тақырыптарды қозғауға редакция почтасына түскен хаттар себепші болатын. Ал бүгінгі зерттеулердің тақырыбы – елімізде орын алған түрлі қылмыстар, сыбайлас жемқорлық, қаржы, трагедиялар, тарихтың ақтаңдақтары және түрлі себептермен құпия сақталып отырған мәселелер. Зерттеудің тақырыбы оның қоғамның өзекті қажеттілігіне жауап беруіне мән берумен маңызды. Зерттеушіні қызықтыратыны – кез-келген қылмыс, қатардағы оқиға емес, қоғам назарынан жасырылып отырған деректер. Ал қоғам назарындағы деректер – репортердің, корреспонденттің, фельетонистің материалына өзек бола алады.

Осы тұста «Qazaqstan» телеарнасында көрерменге жол тартқан журналистік зерттеулер тақырыбына назар аударсақ. Олар төмендегі кестеде берілді (https://qazaqstan.tv/projects/zhurnalistik_zertteu/) [1].

1-кесте. «Qazaqstan» телеарнасы. Журналистік зерттеулер

№	Журналистік зерттеу тақырытары
1	Журналистік зерттеу. Үрей мен үміт. Төтенше жағдайдағы Қазақстан.
2	Журналистік зерттеу. Кино-саясат
3	Журналистік зерттеу. Коронавирус не үйретті

4	Журналистік зерттеу. Зейнеткерліктен кейінгі өмір
5	Журналистік зерттеу. Қыз-келіншектер вагоны
6	Журналистік зерттеу. Көкжалдар құпиясы
7	Журналистік зерттеу. Ет жемейтін қазақтар
8	Журналистік зерттеу. Қысқы демалыс
9	Журналистік зерттеу. Су қоймасы туралы
10	Журналистік зерттеу. Синтетикалық есірткілер

Бағамдасақ, телеарнада түрлі тақырыптар мен көкейтесті мәселелерге зерттеулер жүргізілген. Әсіресе, 2020-2021 жылдары «Qazaqstan» телеарнасында еліміз бойынша бірнеше зерттеулер жүргізілгендігін байқауға болады.

Осы жүргізілген жемісті, нәтижелі зерттеулердің бірі ретінде елімізде қыз-келіншектерге арналған жеке вагондардың іске қосылғанын ерекше айта аламыз.

Журналистік зерттеудің «жүрегі» тек қана бұлжымайтын шын дерек. Батыс ғалымдарының зерттеулерінде, журналистік зерттеу – журналистерге дерек арқылы ғана ойлайтын психологияны қалыптастарады делінген.

Сонымен қатар журналистік зерттеу жауапкершіліктен тұратын жанр. Ол бір жағынан лауазым иелерінің жұртшылық алдындағы жауапкершілігі болса, бір жағынан халыққа шынайы ақпараттарды жеткізілетін журналистік жауапкершілікпен өлшенеді.

Журналистік зерттеу сот емес. Яғни, әлде бір адамды айыптап, жазалау журналистке қатысты емес. Тек сол әрекет иесінің ортасына қандай зиянын тигізіп отырғанын анықтап, оны нақты деректермен дәлелдеп, көптің назарына ұсыну ғана журналистік зерттеудің миссиясы.

Журналистік зерттеу – саяси жүйенің қателіктерін тауып, оны түзетуге бағытталған масс-медиа қызметінің бір түрі.

Журналистік зерттеудің болжамдарынан бір ғана шындықты табу. Қандай да бір құпия сипаттағы, түсініксіздеу мәселеге журналистік күдік туындайды. Болжам жасалады, соңынан ақпарат, дерек жинау үшін біршама уақыт пен жұмыс қажет болады. Ол жұмыстар деректердің байланыстылықтарын анықтап, реттілікпен түсіндірумен, кепілдендірілген, дерекке негіздей отырып зерттелген, пысықталған түсініктемелер арқылы мақаланы дайындаумен, мәселенің оң шешімін табу жолдарын көрсетумен сипатталады.

Материал және әдістер

Журналистік зерттеу ең алдымен әшкерелеуді қамтиды. Оны іске асыру үшін жабық және ашық дереккөздер мен құжаттар пайдаланылады. Журналистік зерттеулердің барлығына ортақ мақсат – қылмыстың жасалу жолдарын анықтау, кінәліні табуға көмектесу [2, 38 б.]. Ал жеке зерттеулер тұрғысынан алғанда, олардың мақсаттары алуан түрлі: экстремистік ұйымдарды әшкерелеу, лауазымын жеке бас мүддесі үшін пайдаланған шенеунікті, жемқорды орнынан тайдыру, ірі алаяқтық фактілерінің

бетін ашу, т.б. Өз кезегінде, журналистік зерттеу жүргізетін журналистер мемлекеттік

БАҚ-қа қарағанда жекеменшік ақпарат құралдарында сенімді жұмыс істейді және жарияланған жаңалықтар тұтынушыларының әлеуметтік және саяси көзқарастарына әсер ете алады. Журналистер зерттеу жұмыстарын жүргізудегі басты негізі қағидасы:

деректер, ақиқат пен шындық [3]. Егер журналист маңызды әлеуметтік мәселені шешуге емес, басылымның коммерциялық мүддесіне ғана бет алса, сенсация айналып кетуі де ғажап емес. Мұндай, тырнақша ішіндегі зерттеуші-авторлар оқырманды төрт-ақ нәрсеге: ақша, билік, өлім мен байлыққа ғана қызықтыруға болады деп қателеседі.

Журналистке қажет деректер, материалдар оның адамдармен, құжаттармен жұмысынан соң, белгілі бір уақыт бақылауынан кейін пайда болады. Ақпарат алудың интервью, бақылау, құжаттарды талдау секілді көптеген түрлері бар.

Зерттеу жанрының америкалық үлгісі мен ресейлік үлгісінің арасында біршама өзгешеліктер де байқалады. Шетелдік зерттеушілер Дэвид Вейер, Дэн Нойес журналистік зерттеу турасында: «Зерттеуді бастай отырып жақсы дерек жинау қажет. Журналистік зерттеу жанры әлеуметтік тұрақсыздық пен түрлі реформациялар кезеңінде дамиды. Журналистік зерттеуде дерек өте құнды болып келеді. Алайда репортер осы деректерді жинап, әрі реттегенде мақалада автордың бағасы пайда болады. Ол оқырманның қабылдауына зор ықпал етеді» [4, 54 б.], - дей келе автор өз пікірінің объективтілігін дәлелдейді. Сондықтан, АҚШ журналистерінің әдістемесіне сәйкес, журналистік зерттеу әдісінің мәні – құрғақ дерек арқылы емес, авторлық бағалау арқылы жетістікке жету деп тұжырымдайды.

Журналистік зерттеу жанрында корреспонденция, мақала, очеркпен мәндес белгілер кездеседі. Журналистік зерттеу зерттеудің мақсаты, зерттеудің пәні, зерттеудің әдісі, алынған материалды мазмұндау тәсілдері арқылы ерекшеленеді.

Журналистік зерттеуде журналистің зерттеу саласы бойынша дайындығының болмауы ең қиын, әрі қауіпті. Бұл журналистика тәжірибесінде көп кездеседі. Шетелдік журналистік зерттеулерге қатысты материалдарда полиция тергеуіне шыдамай, журналистердің өз өмірлері үшін күресулер жиі болатыны туралы да пікірлер бар [5].

Тіптен криминалистикаға қалам тербеп жүрген ең тәжірибелі маманның өзі жалғыз зерттеу жүргізсе, оған тосқауыл кездесуі әбден мүмкін. Егер бұл іске арнайы бір топ құрылып жұмыс жүргізілгенде ғана оң нәтиже беруі айқын. Сонда ғана ақпаратты жинау, оны кең көлемде реттеп, сауатты түрде тексеруге болады.

Ал журналистік зерттеуді қаржыландыру мәселесі де бүгінгі отандық журналистикада өзекті мәселе ретінде танылады. Бұл турасында шетелдік журналистік зерттеулерде зерттеуді қалай қаржыландыру керектігі де жан-жақты талдап, ерекшеліктері мен қиындықтарын талдап көрсететін еңбектер өте көп [6].

Ресейде алғаш рет «Журналистік зерттеу агенттігі» деген атпен 1986 жылы ашылған мекеме болған. Оны белгілі публицист, «Қарақшылар Петербургі» (Бандитский Петербург) және «Жемқорлық жайлаған Петербург» (Коррупцированный Петербург) атты бестселлерлердің авторы Андрей Константинов ұйымдастырған болатын.

Жалпы алғанда, журналистік зерттеу тәжірибесі турасында айтқанда, «Батыс инвестергейттеріне қарағанда ресейлік инвестергейттердің айырмашылығы

неде?» деген сауалға оның жетекшісі Андрей Константинов: «Ең бастысы – мұнда инвестициялардың технологиясының әрқилылығында. Бізде бұл негізінен, қылмыс, криминал, коррупция немесе осыған жақын тақырыптар. Ал батыста зерттеу бұл біздің көзқараспен қарағанда кәдімгі күнделікті өмірдегі жай заттармен байланысты» [4, 92 б.]. - деп атап өтеді. Инвестициялар батыста тергеушіден гөрі зерттеушілер қызметіне жуықтайды.

Біздің елімізде журналистік зерттеу жүргізетін журналист мамандар аздық етеді. Зерттеу жүргізетін журналистің өзінің, болмаса ол жұмыс істейтін БАҚ-тың бір тақырыпқа қызығуы бойынша мақсаттары бірдей болуы мүмкін. Кейде арнайы тапсырыспен зерттеу жүргізуі де мүмкін. Бұл қалыпты тәжірибе. Өйткені, бұл арада БАҚ арасында бәсекелестік туындайды. Сондықтан арнайы анықталған ережемен, іс-әрекет жасау қажет болады.

Отандық журналистикада белгілі ғалым С. Медеубек қазақ журналистикасында бар осы әдістің табиғатын толық ашып беру мен төл аталымдарға қатысты өзіндік ой айтады. Ғалымның зерттеулерінде журналистік іздеу, журналистік зерттеу, журналистік тексеріс аталымдары турасында ғылыми пайым жасап, пікір білдіреді [7, 2 б.].

Журналистік зерттеу жүргізу бірнеше кезеңдерден тұратыны белгілі. Олар: зерттеу жоспарын құру, алғашқы ақпараттарды іздестіру мен өңдеу, дереккөздермен жұмыс, жиналған ақпараттарды жүйелеу, дәлелденетін базаны қалыптастыру, толық өңделген соңғы нұсқадағы сұхбатты саралау, заңдық талдама, материалды дайындау. Ал зерттеу жоспары – алға зерттеу үшін қойылған сұраққа жауап алу. Кез-келген нақты зерттеудің жазбаша жоспары жасалады. Бұл әсіресе топтық журналистік зерттеу үшін тиімді. Себебі, әр журналист үлкен бір журналистік зерттеудің әртүрлі бағытын қарастыратындықтан, ортақ жоспар жасалады. Ол ақпараттарды жинау мен өңдеу сынды екі кезеңнен тұрады. Ақпараттармен жұмыс жүргізудегі негізгі дереккөз – адам болып табылады. Ақпараттарды жинау барысында дереккөздермен жұмыс, материалдары сапалы, сауатты жинау зерттеудің сапалы шығуына ықпал етеді. Кез-келген зерттеу жұмысы кем дегенде екі ақпарат дереккөзімен қарастырылуы маңызды. Деректердің ашық деректер мен жабық, құпия деректер деген түрлері болатыны белгілі. Зерттеу барысындағы міндетті кезеңдерге бұған дейін БАҚ -та бұл зерттеу тақырыбы туралы қандай материалдар жарық көрген қандай ақпараттар бар, құжаттарды іздестіру, қоғамда өзекті болып отырған тақырып туралы пікірлер, материалдары өңдеу кіреді. Бүгінгі журналистік зерттеудің құрылымын кезең-кезеңімен кесте ретінде ұсынып отырмыз.

2-кесте. Классикалық зерттеу құрылымы

Зерттеу нысаны	<ul style="list-style-type: none"> – Белгілі бір резонансты дерек – Зерттеуді қажет ететін оқиға – Талдауды талап ететін құбылыс – Расталуы немесе жоққа шығарылуы тиіс мәлімдеме – Құжаттық дәлел / анықтығы мен анық еместігін дәлелдеуді талап ететін құжат.
----------------	--

Дәлелдер қоры	Түрлі статистикалық мәліметтер, құжаттандырылған дерек, оқиғаға қатысушылардың куә болуы мен оқиға; пайдаланылатын құжаттар мен факт ресми дерек және дереккөздер.
Сарапшының түсіндірмесі немесе қорытындысы	Сарапшының түсіндірмесі немесе қорытындысы зерттеуге салмақ береді, дерекқорды растайды немесе жоққа шығарады; субъективтілікті жоққа шығару үшін екі немесе одан да көп сарапшылардың пікірі беріледі.
Екі жақтың түсініктемесі	Тексерістің әділдігін көрсетеді, бейтараптығын растайды.
Қорытынды	Зерттеу деректерінің қосылған квинтэссенция (ең маңызды) анализі

Журналистік зерттеулер жүргізу барысында дәстүрлі әдістердің арасында бақылау әдісі бірінші кезекте ерекшеленеді. Ол адаммен дыбыс-бейне қарым-қатынас процесінде адамның сезімтал ақиқатты сезіну қабілетіне негізделеді. Журналистік бақылау әрқашан мақсатты және нақты анықталған сипатқа ие. Бұл көру және көруге мүмкіндік беретін міндеттерді түсіну мен қабылдаудың алдын-ала жасалғандығы. Әлеуметтануда бақылау көзбен көрген оқиғалардың тікелей жазылуында көрініс табады. Мұндай «оқиғаларды тіркеу» объективті шындықты тікелей қабылдауды ғана емес, оның көз алдында орын алған оқиғаларды тереңірек зерттеу үшін жиі журналистің қатысуын көздейді.

Бақылау әдісі журналистік тәжірибеде белсенді қолданылады. Бұл бірнеше себептерге байланысты. Біріншіден, іс-шараға қатысқан журналист өзінің даму динамикасын қадағалауға мүмкіндік алады. Хабарлау тек жоғары дәрежеде ғана емес, репортердің көз алдында (әсіресе теледидарда және радиода) болып жатқан жағдайға өзіндік атмосферасын қалыптастырады. Екіншіден, адамдардың мінез-құлқын тікелей қадағалауға және жеке ерекшеліктеріне назар аудармауға мүмкіндік береді. Мұндай бақылаулардан алынған ақпарат үнемі сенімді. Үшіншіден, журналист оқиғаның куәгері болғандықтан, оның ең маңызды сәттерін анықтайды және оның бағалауы басқаның көзқарасына тәуелсіз. Деректерді іріктеу сатысында олардың негізгі және қосымша секцияларға жіктеп алу, іс-шараның әртүрлі элементтері арасында қалыптасқан себеп-салдарды байланыстара зерттеу жасайды. Журналист одан әрі объективті зерттеу арқылы болашақ жұмысында деректерді жариялау үшін алғышарттар жасайды.

Бірақ бақылау барысында журналист мүмкін объективті және субъективті қиындықтар туралы есте сақтауы керек. Объективті қиындықтар туралы айта отырып, журналист жиі қайталанбайтын кейбір жеке және ерекше жағдайларды қарастырады. Субъективті қиындықтар туралы айта отырып, журналист адам кейде күрделі және тіпті қақтығысатын адамдар арасындағы қарым-қатынастармен бетпе-бет келуіне назар аудару керек. Бұл жағдайда бастапқы ақпараттың сапасына адамдардың субъективті бағалауы, құндылық бағдарлары, қалыптасқан қабылдау және стереотиптер, мүдделер және т.б. әсер етуі мүмкін. Адамдар өздерінің қадағаланып жатқанын білсе, мінез-құлқының тактикасын өзгерте алады.

Бақылаудың бірнеше түрлерінің де зерттеу кезінде өзіндік ерекшеліктері болады. Құрылымдық бақылауда журналист оқиғаларды нақты анықталған жоспарға, неғұрлым дәл, рәсімге, сондай-ақ құрылымдық емес әрекеттерге сәйкес, еркін жағдайды қадағалайды, тек жағдай туралы жалпы ойларға назар аударады. Далалық бақылау журналистің табиғи жағдайларда жұмыс істеуін және журналист әзірлеген белгілі бір жағдайларда зертханалық бақылауды болжайды. Жүйелі түрде бақылау бір уақыт кезеңінде журналистің белгілі бір жағдайға ұшырауын, ал жүйелі емес – байқалған құбылысты таңдаудағы өзіндік ерекшеліктерін болжайды. Бейресми бақылаудағы бақылаушы ұстанымы: журналист, әдетте, бақыланатын жағдайдан тыс және іс-шараға қатысушылармен байланыста емес. Ол не болып жатқанын түсінуге тырыспай, бейтарап көзқараспен саналы түрде қабылдайды. Байқаудың бұл түрі көбінесе қоғамдық атмосфераны сипаттау үшін қолданылады, мысалы, сайлаулар, қоғамдық шаралар, қоғамдық-экономикалық реформалар және т.с.с. Жиналған бақылау журналистің жағдайға өзі қатысатындығын болжайды. Ол саналы түрде жүреді, мысалы, объектіні ішінен тану үшін белгілі бір әлеуметтік топқа кіріп, «мамандықты» өзгертеді. Журналист кәсіби емес немесе біліктілігі жоқ іс-әрекеттерімен адамдарға физикалық немесе моральдық зиян келтірмейтініне сенімді болған жағдайда «кәсібінің өзгеруі» мүмкін. Мысалы, бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкерлері дәрігерлер, адвокаттар, судьялар, мемлекеттік қызметкерлері және т.б. өкілдері үшін қарсы көрсеткіш болып табылады.

Журналистикадағы эксперимент әдісі жиі енгізілген бақылау әдісімен анықталады. Мұның себептері бар. Біріншіден, экспериментальды журналист бақылауға алынған объектілермен тікелей байланыста болады. Екіншіден, эксперимент, сондай-ақ байқау жасырын жүргізілуі мүмкін. Үшіншіден, эксперимент әлеуметтік шындықты зерттеудің көрнекі құралдарына қатысты.

Экспериментте объект – жасанды жағдайды жасау құралы. Бұл іс жүзінде журналист өзінің гипотезаларын тексере алады, зерттелетін объектіні жақсы түсінуге мүмкіндік беретін күнделікті белгілі бір жағдайларды «жоғалтады». Сонымен қатар, кез-келген тәжірибеде журналист-зерттеушінің когнитивті қызығушылығы ғана емес, сонымен қатар басқарушылық мүдде болады. Егер енгізілген байқауда корреспондент оқиға жазып алушы болып табылса, онда ол экспериментке қатыса алады, ол жағдайға араласуға, оның қатысушыларына әсер етуге, оларды басқаруға және кейбір шешімдер қабылдауға құқылы. Эксперимент жасайтын корреспонденттер адамдарға, кейбір лауазымды тұлғаларға, барлық қызметтерге өздігінен ашып көрсетуді күтпейді.

Экспериментті жоспарлау және өткізу кезінде журналистер келесі тармақтарын ескеру керек. Біріншіден, эксперимент басталғанға дейін оның мақсаттары мен міндеттерін анықтау керек. Ол үшін жағдайды жақсы зерттеп, ықтимал қатысушылар туралы алдын ала ақпараттарды жинап, бар құжаттар мен басқа да дерек көздерді әзірлеу керек, сондай-ақ алдын ала зерттеу жүргізу, объектінің ерекше белгілері бойынша сипаттама жасауға болады. Екіншіден, іс-әрекет орнын анықтау да маңызды. Эксперимент табиғи немесе зертханалық жағдайда орындалса оның өзіндік сипаттары болатынын ескеруі шарт. Тиісінше, біз өзімізді және осы операцияның басқа қатысушыларын дайындауымыз керек.

Журналист қандай шара қолданылатындығын анықтағаннан кейін, ол жұмыс гипотезаларын қалыптастырып, эксперименталды жағдайға әсер ету индикаторын таңдайды. Содан кейін ғана зерттеу үрдісін жүргізу мен бақылау әдісі анықтайды.

Журналистикада бастапқы ақпарат жинау әдістерінің қатарында, «өткен, қазіргі және болашақтағы уақыттың тұтас көзқарасын қалыптастыруға» ықпал ететін публицистік болжау әдісін бөлуге болады. Журналист осы әдіске ауысып, ең алдымен белгілі бір оқиғалардың даму динамикасын болжауға тырысады. Сонымен бірге, «әлеуметтік болжау болашақтың егжей-тегжейлерін болжаумен шектелмейді. Болжалды құбылыстың диалектикалық детерминизм қағидаттарынан, болашақ әлеуметтік құбылыстарға ықтимал тәсілдің болуы ықтимал нұсқалардың кең спектрін ескере отырып, қажет болған кезде оның қажеттілігін растайтын жолдан шығару фактісінен бастау алады.

Осы аталған бірнеше зерттеу тәсілдері арқылы журналистік зерттеу кезеңдері жүзеге асырылады.

Әлемге танымал Эмиль Золя, Марк Твен журналистік зерттеу жанрының классиктері болып есептеледі. Дегенмен, журналистика теориясында бүгінге дейін журналистік зерттеу терминіне нақты анықтама берілмей келеді. Журналистикада журналистік зерттеу терминіне берген анықтамалар мазмұнында журналистік зерттеу – өзіндік бастама мен жеке дара жұмысқа негізделген, белгілі бір жекелеген тұлғалар мен ұйымдар құпия сақтағысы келген маңызды тақырыпқа арналған, қоғам үшін маңызды жаңалық болатын материал ретінде көрсетіледі. Ол жекелеген адамдармен сұхбат, құпия құжаттарды тексеру, жеке бақылау, ақпарат көздеріне негізделіп жүргізілетіндігі баса айтылады.

Белгілі ғалым К. Қамзин өзінің «Талдамалы журналистика» атты еңбегінде: «Журналист зерттеуінің негізгі нысаны, әрине, көкейтесті факті, құбылыс, оқиға. Ол фактінің мәніне үңіледі, оның алдын-алу себептерін даму перспективасын ашып көрсетуге тырысады. Сол тенденцияларды тап басып, дәл анықтай білген журналист қоғам дамуының жалпы заңдылықтарын модельдей алады, тілге тиек етіп отырған деректердің өз ішіндегі қайшылықтарды дұрыс көрсете алады» - деген болатын [8, 25 б.].

Зерттеуші-ғалым Қ.Тұрсынов журналистік зерттеудің журналист тарапынан болатын күш-жігер, идея мен ұсыныссыз жарыққа келмейтіндігін атап өтеді. Себебі, журналист материалдары терең, жан-жақты зерттеу нысанына айналдыра алмағандықтан, хабарда үстірттік, жасандылық белең алады. Журналистік зерттеу жүргізуде автордан талант пен сезімталдық, әрі осы саланың заңдарымен таныс болу, әрі өз материалын дерекке негіздеу қатаң талап етіледі [9, 82 б.].

Журналистік зерттеудің қазақ журналистикасында қалыптасуы мен дамуы ХХ ғасырдың 2-жартысынан бастау алады делінеді. Оның көріністерін 1980-1990 жылдар аралығында сот отырыстарын зерттейтін корреспонденциялар қатарының көбейе бастауымен сабақтастырады.

Бүгінгі БАҚ-та көзіқарақты оқырман үшін берілетін журналистік зерттеулердің басым бөлігі телевизия экранының жарыққа шығады. Телевизиядағы журналистік зерттеу пішіні кеш назарға ілінді деген пікірлер де кездеседі. Осы пішін телевизияда

80-жылдардың ортасында Қ.Қорғановтың «Бір хаттың ізімен» хабары негізінде телеэкранға орнықты. Автор «Бір хаттың ізімен» хабарын көрермендер хаттарының желісімен жасап, ондағы көтерілген мәселені тыңғылықты зерттеп, оқиға орнына арнайы топпен барып, іске жан-жақты қанығып барып шығарады. Журналист деректен алшақтамай, біреудің ар-намысын орынсыз аяққа таптамай, болған күйінде баяндай отырып журналистік зерттеу әдістеріндегі алдын-ала тексеру, деректер, салыстыра талдау, бақылау, сұқбат түрінде хабарды жүйелі көрсете білді.

Телевизиядағы журналистік зерттеу іс-шараның жоспарын құру, бастапқы ақпараттарды жинау мен іріктеу, дереккөздермен жұмыс, ақпараттарды жинау жүйелілігі, дәлелдемелер базасын қалыптастыру, толық аяқталған сұхбат, құқықтық сараптама, материалды дайындау сынды негізгі кезеңдерді қамтиды.

Шетелдік басылымдарда да журналистік зерттеудің тиімділігі мен зерттелу барысы мен қағидалары жайында аз айтылып жүрген жоқ. Мәселен, жаңа DW Akademie басылымында жарық көрген журналистік зерттеулердің қатарын көрсетеді [10].

Шетелдік журналистік зерттеулерге байланысты теориялық материалдар қатарына «Журналистские расследования: современные методы и техника» атты еңбектен журналистік зерттеулер жүргізудің теориялық негіздемелерімен терең танысуға болады [11, 81 б.].

Әлемдік деңгейде қарастырғанда журналистік зерттеулердің БАҚ-қа ықпалы турасындағы (После сенсации. Влияние журналистских расследований на СМИ, 2019) басылымнан тәжірибелік материалдармен танысуға болады [12, 69 б.].

Жалпы бүгінгі отандық және шетелдік журналистика теориясы мен тәжірибесінде журналистік зерттеулер жүргізуге арналған түрлі кеңестер мен шеберлік курстарын да таба аласыз (<https://en.arij.net/materials/ten-quick-tips-for-investigative-reporting/>). [13].

2023 жылы Швецияда журналистік зерттеулерге байланысты ғаламдық деңгейдегі конференцияның ұйымдастырылатыны туралы да ақпараттарды кездестіруге болады (<https://gijc2023.org/>) [14].

Нәтижелер мен талқылау

Журналистиканы зерттеу теориясының кейбір аспектілері үшін ескі теория негізін ұстанушылар деректер негізінде сәтті жазылған есептерді журналистік зерттеудің өзі деп санайды. Егер солай болса, оның қалыпты түрінен айырмашылығы неде? Дегенмен, журналистік зерттеу нақты дәлелдерге сүйене отырып, мықты жазылуы керек екені анық болғанымен, оның кәдімгі жазудан айырмашылығы – мәселенің мәнін аша алатындығымен ерекшеленеді.

Ғалымдар «журналистік зерттеу жүргізу азаматтық журналистиканың дамуына ықпал ететін, әлеуметтік белсенділіктің бір түрі ретінде қарастырды, соның арқасында адамдар күнделікті жаңалықтарға өз көзқарастарын, тәжірибелерін және пікірлерін қосуға мүмкіндік алады» [15], - деп пікір білдіреді. Кейбір ғалымдар журналистік зерттеу жүргізу жеке тұлғаның немесе ұйымның кәсіби ұстанымы ретінде анықтап,

азаматтық журналистердің «әуесқойлық» табиғаты деп атап көрсетеді [16]. Сондықтан қоғам қызығушылығын тудыратын, тақырыпты ашуға бағытталған, тұлға немесе ұйым туралы деректерді зерттейтін мақалалары мен бағдарламаларды журналистік зерттеу деп тануға болады деп санайды. Журналист-зерттеушілер заңды өзгерту арқылы кейбір топтарға немесе бір-екі компанияға тиімді, әрі құқықтық орта қалыптастыратынын көрсетіп, дәлелдеуді мақсат етеді.

Журналистік зерттеудің кейбір теориялық жақтарына үңілсек, ескі теориялық негіздемелерді ұстанушылар дерекке негізделіп сәтті жазылған репортаждың өзін журналистік зерттеуге балайды. Егер олай болса, оның әдеттегі жанрлардан айырмашылығы қайда қалмақ? Алайда, журналистік зерттеудің бұлжымайтын дерекке негізделіп мықты жазылуға тиіс екендігі түсінікті болғанымен, мәселеге тереңдеп ене алатындығымен әдеттегі жазбалардан өзгешеленеді.

Журналистік зерттеуде белгілі бір жеке адамның, ұйымның құпия жағдайда сақтағысы келген дүниелеріне тереңдеп еніп, сол арқылы қоғамдық мүддені көтерген, өзекті мәселені таңдаған журналист мақаласын, бағдарламасын журналистік зерттеу деп тануға болады. Журналистік зерттеу Кім? Не? Қашан? Қайда? Қалай? Неге? деген сұрақтарға жан-жақты әрі толықтай жауап бере отырып, оқиғаның түп негізіне тереңдеп енеді. Мысалы, Үкімет шаруашылық нысандардың кірісіне салынатын салықтар туралы заңға өзгертулер туралы енгізуді ұсынып, парламент арқылы бекіттіріп алды делік. Заңға неге өзгерту енгізу қажет болды, оған кімнің мүддесі үшін барып отыр, артында кімдер тұр? Міне, осы сұрақтарды қазбалай отырып, түпкілікті себебін тауып, анықтауға журналистік зерттеу бағытталады.

Іздестіруші журналист заңдағы өзгерістер азғана топтар немесе бірлі-екілі компания үшін қолайлы да пайдалы құқықтық ахуал қалыптастыруы ықтимал деген күдікті ойын болжам ретінде алға қояды да, сонысын дәлелдеуді мақсат етеді.

Жалпы журналистік зерттеу белгілі бір мәселенің шешімін тауып, оның қоғамдағы өзектілігін саралауды, кездескен кедергі мен адами факторлардың әрекеттерін анықтауды көздейді. Мәселен, жаңа оқу жылында орта мектеп оқушыларына қажетті жаңа кітаптар баспадан шықпай оқушылар кітапсыз білім алуға тура келді. Осындай маңызды мәселені кейінге қалдыруда не себеп? Астарында қандай да бір кедергі немесе саяси мүдде бар ма? Олай болса, ұлт мүддесіне, оқушылардың болашағы үшін қауіп төніп тұрғандарды анықтауға, сондай-ақ олардың өтірігін әшкерелеуге журналистік зерттеу жүргізуге болады.

Қазақстандық БАҚ-тарда журналистік зерттеулерді жүргізуде цифрлы технология өнімді зерттеулер жүргізуге септігін тигізе алатын құралдарға жол ашты. Оның ішінде оқырмандармен қарым-қатынас жасаудың жаңа тәсілдері тиімділігін танытып отыр. Цифрлау – журналистік зерттеулер үшін материал іздестіруді жеңілдетті. Бірақ даулы және қарама-қайшы тақырыптар бойынша ақпараттар тауып алу жеткілікті дәрежеде қиынға соғады. Көп жағдайда журналистер деректерді интернетте орналастырылған деректер қорынан ала алады, бірақ ол сапалы зерттеу жүргізу үшін тиімді болмайтын тұстары да ескеріледі.

Ал, бүгінде ғаламторда журналистік зерттеуге кедергілер жоқ. Зерттеуші журналистер интернет-басылымға маманданбағанымен, олар web-кеңістікте табысты жұмыс жасауға мүмкіндіктер жасалынғандығымен ерекшеленеді.

Қорытынды

Сонымен отандық журналистикада бүгінгі журналистік зерттеулер жүргізуде нені ескеру қажет? қай тұстары әлсіз көрінеді? деген мәселелер бойынша сөз еткенде жанрдың солғын тартуы, осы жанрға мамандандырылған және тұрақты түрде журналистік зерттеулерді жариялап отыратын ресурстардың жоқтығын алға тартады.

Қазақстанда кез келген сыни материал тәуекелділікті қажет етеді. Журналистік зерттеулердің дамуы тұрасында журналист Айжан Түгелбаева: «Менің журналистік зерттеулердің жай-күйіне беретін бағам – жанр нашар дамып жатыр. Бұл әбден мүмкін, себебі журналистер бұл жанрда жұмыс істеуден қорқады: зерттеуді талап етпейтін әлдебір жаңалықтар материалдарын жазу анағұрлым оңай» - дейді (Цифрлық медиалар картасы, 2013:68) [17, 54 б.].

Шетелдік ғалымдардың пайымдауынша, журналистік зерттеу жұмысын дайындау үшін журналистік зерттеу материалдарының тақырыптары оқырман, көрермен немесе тыңдармандардың қажеттіліктеріне сай болу қажет екендігі айтылады. Сонымен қатар қоғамдық маңызға ие, тұтынушының психологиялық қабілетіне ықпал ететіндей қасиетінің болуы шарт деп көрсетеді.

Қорыта айтқанда, журналистік зерттеу бүгінгі БАҚ-та ойып тұрып орын алар жанр болып есептеледі. Журналистік зерттеудің арқасында көптеген басқа саланың тісі бата бермейтін дүниелер де анықталуда. Журналистік зерттеу журналистиканың нақты миссиясын орындайтын, әрі оны «төртінші билік» атауына лайық ететін сала.

БАҚ-тағы журналистік зерттеулер тұрасында айтқанда қазақтілді басылымдардағы аталмыш саланың орны тұрасында да жиі сын пікірлер айтылып жүр. Дегенмен, басылымдардағы зерттеулерді оқи отырып, жылдан жылға жанрдың өзектілігі артып келе жатқанын байқауға болады. Әрбір газеттің өзіндік стилистикасы бұл жанрды да айналып өтпеген, әдеби немесе тарихи басылымдардан тарихи, әдебиет немесе өнер тақырыптарындағы зерттеулерді, әлеуметтік газеттерде қоғамдық, әлеуметтік, саяси тақырыптарды кездестіруге болады.

Ұсынылып отырған зерттеу мақаламыз арқылы ең қажетті де күрделі жанрдың дамуына талдау жасауға тырыстық. Жоғары деңгейде жүргізілген кез-келген журналистік зерттеудің нәтижесі қатаң түрде соңғы мақсатқа бағынуға тырысады және бірнеше тізбектелген дәлелдер жүйесінен тұрады. Журналистиканың басқа жанрларындай емес аталмыш жанр эмоцияға берілмейді.

Біздің қоғамға журналистерге, олардың қызметіне деген сенімділікті қалыптастыру қажет. Мемлекет тарапынан зерттеу жұмыстарын жүргізуге қолдау мен демеу керектігін айта кеткен жөн. Журналистика – қоғам дамуының айнасы.

Автордың қосқан үлесі

Мақаланың толық тұжырымдамасына, жұмыс нәтижелеріне автор жауапты. Мақаланы дайындауда соңғы жылдардағы ғылыми әдебиеттер басшылыққа алынып, негізгі ойлары сілтемелер арқылы берілді. Автор мақаланың барлық бөліктерінде деректерді пайдалануда нақтылыққа мән берді.

Әдебиеттер тізімі

1. Журналистік зерттеулер. «Kazakstan» телеарнасы бағдарламалары. [Электрондық нұсқа]. URL: https://qazaqstan.tv/projects/zhurnalistik_zertteu (қаралған күні: 11.08.2019).
2. Hermida A. «Nothing but the Truth: Redrafting the Journalistic Boundary of Verification» In *Boundaries of Journalism: Professionalism, Practices and Participation*, edited by M. Carlson and S. C. Lewis, 37–50. Routledge, New York, NY.: (2015).
3. Brandtzaeg, P. B., M. Lüders, J. Spangenberg, L. Rath-Wiggins, and A. Folstad (2016). «Emerging Journalistic Verification Practices Concerning Social Media» // *Journalism Practice* 10 (3): 323–342.
4. Шыңдалиева М. Журналистика жанрларының пішіндері мен функциясы. – Астана: ЕҰУ АББ, 2012. – 248 б.
5. Journalists must be protected in police investigations. Here’s our five point plan for reform [Electronic resource]. URL: <https://theconversation.com/journalists-must-be-protected-in-police-investigations-heres-our-five-point-plan-for-reform-193102> (Accessed: 28.10.2022).
6. How to fund investigative journalism [Electronic resource]. URL: <https://akademie.dw.com/en/how-to-fund-investigative-journalism/a-55039200> (Accessed: 24.09.2020).
7. Ұлттық журналистиканың төл аталымдары [Электрондық нұсқа]. URL: <https://termincom.kz/articles/?id=112> (қаралған күні: 11.08.2019).
8. Қамзин К. Талдамалы журналистика. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 312 б.
9. Тұрсын Қ. Қазақ тележурналистикасы: қалыптасу, даму проблемалары. – Алматы: «Білім», 2006. – 170 б.
10. After the Scoop – how investigative journalism affects media. [Electronic resource] URL: <https://akademie.dw.com/en/after-the-scoop-how-investigative-journalism-affects-media/a-50414799> (Accessed: 23.09.2019).
11. Уллмен Дж. Журналистские расследования: современные методы и техника. Москва: Наука, 1998. – 212 с.
12. Абанг М., Бьенвеню Э., Биллинг Л., Шатель Ф. После сенсации. Влияние журналистских расследований на СМИ. Тематические исследования и примеры со всего мира. – Бонн: Deutsche Welle, 2019. – 69 с.
13. Ten Quick Tips for Investigative Reporting [Electronic resource]. URL: <https://en.arij.net/materials/ten-quick-tips-for-investigative-reporting/> (Accessed: 27.09.2022).
14. Global Investigative Journalism Conference 19-22 September 2023, Gothenburg, Sweden Конференция. [Electronic resource]. URL: <https://gijc2023.org/> (Accessed: 19.09.2023).

15. Matthias Degen, Max Olgemöller, Christian Zabel (2024) Quality Journalism in Social Media – What We Know and Where We Need to Dig Deeper, *Journalism Studies* [Electronic resource]. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1461670X.2024.2314204> (Accessed: 02.03.2023).
16. Nelson, J. L., Edgerly, S. (2022). The (Ir)Relevance of Audience Studies in Journalism Education. *Journalism & Mass Communication Educator*, 77(2), 177-189. [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1177/10776958211044885> (Accessed: 07.09.2021).
17. Эмрик Ф., Плахина Е., Цыренжапова Д. Цифрлық медиалар картасы: Қазақстан. Қазақ тіліне аударған Омарова С.С. – Лондон: Ашық қоғам қоры, 2013. – 127 б.
18. Ekström M., Lewis S. S., Westlund O. (2020). Digital journalism epistemology and disinformation research. *New Media Society*, 22(2), 205-212. [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1177/1461444819856914> (Accessed: 20.01.2020).
19. Tandok E. S. (2015). Why Web Analytics Should Be Pressed: Factors Influencing the Ways Journalists Use Audience Metrics. *Journalism Research*, 16, 782+799. [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1080/1461670X.2014.946309> (Accessed: 14.08.2014).

References

1. Zhurnalistik zertteuler. «Kazakstan» telearnasy bagdarlamalary [Journalistic research. Programs of the TV channel «Qazaqstan»] [Electronic resource]. Available at: URL: https://qazaqstan.tv/projects/zhurnalistik_zertteu. URL: https://qazaqstan.tv/projects/zhurnalistik_zertteu (қаралған күні: 11.08.2019).
2. Hermida A. «Nothing but the Truth: Redrafting the Journalistic Boundary of Verification» In *Boundaries of Journalism: Professionalism, Practices and Participation*, edited by M. Carlson and S. C. Lewis, 37–50 (Routledge, New York, NY, 2015).
3. Brandtzaeg, P. B., M. Lüders, J. Spangenberg, L. Rath-Wiggins, and A. Følstad. «Emerging Journalistic Verification Practices Concerning Social Media», *Journalism Practice* 10 (3): 323–342 (2016).
4. Shyndalievа M. Zhurnalistika zhanrlarynyn pishinderi men funkciyasы [Forms and function of the genres of journalism] (EYU ABB, Astana, 2012, 248 p.).
5. Journalists must be protected in police investigations. Here’s our five point plan for reform. [Electronic resource]. Available at: <https://theconversation.com/journalists-must-be-protected-in-police-investigations-heres-our-five-point-plan-for-reform-193102> (Accessed: 28.10.2022).
6. How to fund investigative journalism [Electronic resource]. Available at: <https://akademie.dw.com/en/how-to-fund-investigative-journalism/a-55039200> (Accessed: 24.09.2020).
7. Ylttyk zhurnalistikanyн tol atalymdary [National journalism titles] [Electronic resource]. Available at: <https://termincom.kz/articles/?id=112> (Accessed: 11.08.2019).
8. Kamzin K. Taldamaly zhurnalistika [Analytical journalism] (Kazak universiteti, Almaty, 2012, 312 p.).
9. Tyrsyn K. Kazak telezhurnalistikasy: kalyptasu, damu problemalary [Kazakh TV journalism: problems of formation, development] (Bilim, Almaty, 2006, 170 p.).
10. After the Scoop – how investigative journalism affects media [Electronic resource]. Available at: <https://akademie.dw.com/en/after-the-scoop-how-investigative-journalism-affects-media/a-50414799> (Accessed: 23.09.2019).

11. Ullmen Dzh. Zhurnalistskie rassledovaniya: sovremennyye metody i tehnika [Investigative journalism: modern methods and techniques] (Nauka, Moscow, 1998, – 212 p.).
12. Abang M., B'envenyu E., Billing L., SHatel' F. Posle sensacii. Vliyanie zhurnalistskih rassledovaniy na SMI. Tematicheskie issledovaniya i primery so vsego mira. [After the sensation. The impact of investigative journalism on the media. Case studies and examples from around the world] (Deutsche Welle, Bonn, 2019, 69 p.).
13. Ten Quick Tips for Investigative Reporting [Electronic resource]. Available at: <https://en.arij.net/materials/ten-quick-tips-for-investigative-reporting/> (Accessed: 27.09.2022).
14. Global Investigative Journalism Conference 19-22 September 2023, Gothenburg, Sweden Конференция. [Electronic resource]. Available at: <https://gijc2023.org/> (Accessed: 19.09.2023).
15. Matthias Degen, Max Olgemoller, Christian Zabel. Quality Journalism in Social Media – What We Know and Where We Need to Dig Deeper, Journalism Studies, 2024 [Electronic resource]. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1461670X.2024.2314204> (Accessed: 02.03.2023).
16. Nelson, J. L., Edgerly, S. The (Ir)Relevance of Audience Studies in Journalism Education. Journalism & Mass Communication Educator, 77(2), 177-189 (2022). [Electronic resource]. Available at: <https://doi.org/10.1177/10776958211044885> (Accessed: 07.09.2021).
17. Emrik F., Plahina E., Cyrenzhapova D. Cifryk medialar kartasy: Kazakstan [Digital media map: Kazakhstan]. Translated from Kazakh by S.S. Omarova. Ashyk kogam kory, London, 2013, 127 p.).
18. Ekstrom M., Lewis S. S., Westlund O. Digital journalism epistemology and disinformation research. New Media Society, 22(2), 205-212 (2020). [Electronic resource]. Available at: URL:<https://doi.org/10.1177/1461444819856914> (Accessed: 20.01.2020).
19. Tandok E. S. Why Web Analytics Should Be Pressed: Factors Influencing the Ways Journalists Use Audience Metrics. Journalism Research, 16, 782+799, 2015. [Electronic resource]. Available at: <https://doi.org/10.1080/1461670X.2014.946309> (Accessed: 14.08.2014).

B.Zh. Karimova

Ilyas Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

The process of journalistic research development

Abstract. Today it is known that the genre of journalistic research is necessary in socio-political life and plays an important role in the development of domestic journalism.

Speaking about journalistic research, it is necessary to consider the situation with freedom of speech in our country from a theoretical and practical point of view, analyzing it in comparison with the general global trend. Lack of journalists specializing in this field, lack of law protecting the rights of journalists.

The purpose of the research article is to determine the level and intensity of development of modern domestic journalistic research.

Since the genre of journalistic research is very important in the development of an open society and democracy, we set the task to describe the appearance of today's journalistic research.

When writing the article, several research papers were highlighted, its history and development features were analyzed, as well as methods of journalistic research abroad.

Serving the public, fighting for truth and justice are the main factors of investigative journalism. It is important for the media that journalistic research evokes in them the image of defenders of the values of society, the trust of readers and viewers.

Keywords: journalistic research, media, genre, digital development, methods, information, fact.

Б.Ж. Каримова

Жетысуский университет имени И.Жансугурова, Талдықурган, Казахстан

Тенденции развития журналистского расследования

Аннотация. Сегодня известно, что жанр журналистского исследования необходим в общественно-политической жизни и играет важную роль в развитии отечественной журналистики.

Говоря о журналистских исследованиях, необходимо рассматривать ситуацию со свободой слова в нашей стране с теоретической и практической точки зрения, анализируя ее в сравнении с общей мировой тенденцией. Однако сегодня часто говорят и пишут о том, что в отечественной журналистике много слабых мест в области журналистских исследований. Во-первых, нехватка журналистов, специализирующихся в этой области, а также отсутствие закона, защищающего права журналистов-расследователей и т. д.

Цель предлагаемой исследовательской статьи – определить уровень современных отечественных журналистских исследований, интенсивность развития, эффективность современных цифровых технологий в проведении журналистских исследований.

Поскольку жанр журналистское исследования очень важен в развитии открытого общества и демократии, мы поставили задачу описать внешний вид сегодняшнего журналистского исследования.

С теоретической точки зрения исследования в области журналистики дают критический взгляд, ничем не отличающийся от других журналистских работ. Однако известно, что у этого жанра есть своя ответственность.

При написании статьи было выделено несколько исследовательских работ, проанализированы ее история и особенности развития, а также методы журналистского исследования за рубежом.

Служение обществу, борьба за правду и справедливость – главные факторы журналистических расследований. Для СМИ важно, чтобы журналистические исследования вызвали в них образ защитников ценностей общества, доверие читателей и зрителей.

Ключевые слова: журналистское исследование, СМИ, жанр, цифровое развитие, методы, информация, факт.

Автор туралы мәлімет:

Каримова Б.Ж. – Ph.D., I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, журналистика және ақпарат білім беру бағдарламасының оқытушы-дәріскері, Талдықорған, Қазақстан.

Karimova B. Zh. – Ph.D., Ilyas Zhansugurov Zhetysu University, Teacher-lecturer of the journalism and information education program, Taldykorgan, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 19.41.41

Научная статья

<https://orcid.org/0000-0002-1866-9218>

<https://orcid.org/0000-0002-2340-7482>

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-132-143>

Интернет-технологии и базы данных: новые возможности для журналистских расследований в СМИ РК

М.Н. Шукуева¹, А.О. Есдаулетов²

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹shukuevameruert@mail.ru, ²aitken57@mail.ru)

Аннотация. В статье рассматриваются новые способы сбора и проверки источников и информации, используемые журналистами-расследователями. Основным объектом исследования являются информационно-аналитический портал «Orda.kz» и электронное медиа «ProTenge». Анализ их деятельности помогает понять, как в работе журналисты-расследователи используют большие данные для получения информации.

Информационные технологии и другие digital-ресурсы обеспечивают доступ к онлайн-источникам и их анализ для журналистских расследований. Если ранее для подготовки материала необходимо было тратить месяцы, а то и годы, сегодня благодаря оцифровке информации резонансное дело можно довести до завершения в считанные дни. Журналисты оснащены новейшими инструментами, позволяющими проводить анализ больших данных.

Итоговые результаты статьи подтверждают, что цифровизация и доступ к получению и обработке информации, используемые журналистами-расследователями, в разы облегчают им работу и помогают в раскрытии серьезных коррупционных, резонансных дел. Выводы исследования показывают, что применение big data в средствах массовой коммуникации помогает ускорять процессы раскрытия журналистских расследований.

Ключевые слова: расследовательская журналистика, big data, оцифровка информации, медиа-текст, digital расследования.

Введение

В последние десятилетия существенно изменилась онтология журналистики: новые форматы и методы изменили повседневную работу журналистов, с которой приходится справляться как начинающим репортерам, так и более опытным журналистам. Эти нововведения сопровождаются различными проблемами: массы информации, предоставляемой в интернете и в социальных сетях, часто охватывают большую аудиторию, но не всегда достоверны. Каждый вид информации требует конкретных подходов; цифровые форматы могут быть очень разными, содержать точную и подробную информацию и метаданные. Специалисты, обладающие digital-навыками, всегда были среди первых в инновационной журналистике. Сегодня различие между цифровой и традиционной журналистикой исчезает. Новые технологии массовой коммуникации в настоящее время являются неотъемлемой частью журналистики.

В настоящий момент корреспонденты работают в высококонкурентных условиях. Журналистское расследование интересует все больше корреспондентов, так как каждый хочет, чтобы его материал был на первых страницах. Множество сайтов, порталов и других социальных медиа предлагают в любое время актуальную информацию в текстовом, аудио, видеоформатах. По мнению Н. Лумана, удовлетворять все потребности людей цифровой эпохи и одновременно поддерживать высокую планку творчества как инструмента «письменной эволюции идей», приходится в условиях быстро меняющихся пространственно-временных реалий [1].

Работа с документами занимает одно из ключевых мест в системе методов сбора информации в журналистских расследованиях. Используется как при ознакомлении с темой, так и при сборе эксклюзивной информации. При этом под документом понимается любой материальный носитель информации (бумага, фото, видеофайл, аудиофайл и т.п.) с записанной на нем информацией, предназначенный для передачи. Обработка документов может быть как поверхностной, так и глубокой. Если в первом случае журналист ограничивается беглым знакомством и выделением основной информации, то во втором - тщательно изучает данные, содержащиеся в документе, с учетом цели его создания и характера его применения.

В любом случае от журналиста требуется умение найти и проанализировать нужный документ. Таким образом, могут быть проработаны поправки в действующий нормативный правовой акт только при условии, что он сможет провести сравнительный анализ обоих документов и определить суть изменений.

Оцифровка информации - будь то контракты, отчеты, демографическая статистика, экономические показатели или аудиовизуальные материалы, имеет огромные последствия для журналистских расследований. С одной стороны, журналисты теперь оснащены новыми инструментами, которые позволяют им проводить анализ больших данных, работать со статистическими материалами и представлять свои выводы с высокой визуальной привлекательностью для широкой аудитории через интернет. С другой стороны, цифровая информация шифруется, децентрализована

и чрезвычайно подвержена манипуляциям и фальсификации. Чтобы справиться с этими проблемами, журналисты как из традиционных средств массовой информации, так и из конвергентных редакций разработали программное обеспечение, методы и мышление, чтобы продлить следственные репортажи в цифровую эпоху [2].

Материалы и методы исследования

Научно-методологическую основу исследования составили отечественные и зарубежные труды по исследовательской журналистике. В целях рассмотрения имеющегося научного опыта по теме исследования были применены метод анализа, исторический, сравнительный методы, изучены наукометрические базы, научная литература. Для более детального изучения проблемы журналистских расследований в средствах массовой коммуникации были использованы эмпирические методы. Кроме того, мы обращались к элементам контент-анализа, позволяющим выявить качественно-количественные характеристики анализируемых материалов, к методу оценки достоверности результатов.

Практическая значимость

Выработанные в рамках исследования рекомендации могут быть использованы журналистами, СМК, образовательными и общественными организациями в целях совершенствования работы конвергентных редакций, учебного процесса.

Обсуждение

В современном обществе главным ресурсом является информация, именно на основе владения сведениями о самых различных процессах и явлениях можно эффективно и оптимально строить любую деятельность. В мировой практике интернет-технологии положили начало появлению простых в использовании баз данных, которые обеспечили новые возможности для журналистов. Им становятся доступны цифровые ресурсы, где они могут найти данные разного тематического направления. Онлайн-опрос Garrison в 2001 году, к примеру, показал, что интернет-технологии, такие, как поисковые системы и службы баз данных, проникли в редакции США, показав, что интернет становится доминирующим источником сбора новостей с конца 1990-х годов.

Одним из шагов к созданию условий для перехода к информационному обществу в нашей стране стала государственная программа «Информационный Казахстан-2020», утвержденная в 2013 году. В качестве фундамента для цифровой трансформации экономики страны данная программа способствовала развитию следующих факторов: перехода к информационному обществу, совершенствованию государственного управления, созданию институтов «открытого и мобильного правительства», росту доступности информационной инфраструктуры не только для корпоративных структур, но и для граждан страны [3].

Для повышения качества услуг, предоставляемых населению и бизнесу, проведена большая работа по улучшению деятельности НАО «Государственной корпорации «Правительства для граждан», реализованы механизмы диалога и обратной связи государства с населением и бизнесом посредством интернет-ресурсов государственных органов, виртуальных приемных, интернет-конференций [3].

На веб-портале электронного правительства была создана площадка «открытого правительства». В целях содействия выражению активной гражданской позиции и построения обратной связи от населения планировалось, что будут реализованы мероприятия по дальнейшему развитию принципов «открытого правительства» и «открытого парламента». Соответственно, будут разработаны «открытые бюджеты» - механизм общественного контроля за расходованием бюджетных средств; «открытые НПА» - опубликованные проекты нормативных правовых актов и концепций законопроектов для дальнейших публичных обсуждений; «открытые данные» - данные в публичном доступе для коммерческого использования, не относящиеся к государственным секретам, персональным данным и другим, указанным в законах Республики Казахстан [4].

Стремительное развитие ИТ в глобальных масштабах диктует свои правила и требует адекватной и своевременной реакции. Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев на совещании по вопросам реализации программы «Цифровой Казахстан» напомнил о необходимости создания единой системы мониторинга, объединяющей все государственные органы. «Применение технологий big data, алгоритмов искусственного интеллекта позволит создавать базы данных с более высоким уровнем достоверности, выявлять некорректные или устаревшие сведения, выводить из разрозненных сведений целостную и объективную картину. Поэтому правительству следует завершить подключение всех государственных органов и запуск Smart Data Ukimet в кратчайшие сроки», – подчеркнул К. Токаев. Также он отметил, что в эпоху информационного бума цифровые государственные услуги должны быть интуитивно понятны и доступны даже для неподготовленного пользователя [5].

Реализация программы «Цифровой Казахстан» дала толчок развитию баз данных. Они становятся все более популярными, и все чаще журналисты-расследователи предпочитают работу с открытыми digital-источниками, чем с традиционными. Big data в переводе с английского «Большие данные» - это термин, использующийся для описания колоссальных объемов данных, которые невозможно эффективно обработать с использованием традиционных методов, то есть с ними не справится ни обычный человек, ни простой пользовательский компьютер. Для обработки больших данных применяют специальные технологии и программное обеспечение. При этом огромные объемы информации можно использовать для решения задач, требующих высокой точности прогнозов, поиска обоснований для тех или иных решений, персонализации сервисов и так далее [6].

Big data применяется в социальных медиа и интернете. Компании, работающие в области социальных медиа, стали использовать большие данные для анализа поведения пользователей, персонализации контента и улучшения рекламных

кампаний. Онлайн-платформы, у которых миллионы подписчиков, анализируют предпочтения своих клиентов, в частности, какие фильмы и сериалы они больше всего смотрят, а какие игнорируют, бросают смотреть или перематывают. Это обеспечивает понимание психологии целевой аудитории и позволяет грамотно рекомендовать им новый контент.

Примерами успешного применения digital-источников в области расследовательской журналистики в Казахстане является использование открытых данных таких сайтов, как Государственные закупки РК – goszakup.gov.kz, Реестр государственного имущества – e-qazyna.kz, мобильное приложение Электронного правительства для граждан – eGov mobile, База открытых нормативно-правовых актов – legalacts.egov.kz [7]. Журналисты, открывая портал «Открытые данные», могут находить, загружать, использовать материалы из информационной базы, пополняющейся государственными органами на постоянной основе, проводить всесторонний анализ и исследования. К примеру, на портале можно ознакомиться с данными Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК, где приводятся статистические сведения о зарегистрированных коррупционных преступлениях; о лицах, их совершивших; об осужденных за коррупционные преступления; о субъектах коррупционных правонарушений и не только [8].

Казахстанским журналистам-расследователям в поиске юридической и финансовой информации также помогает Единая база открытых данных при поддержке «Internews». Это платформа, созданная для журналистов и блогеров, всех, кто занимается фактчекингом, расследованиями и пишет о госзакупках. В этом контексте неправительственные организации могут содействовать проведению сложных исследовательских проектов, несмотря на ограниченные бюджеты отдельных редакций.

При сборе информации для журналистского расследования сегодня средства массовой коммуникации активно используют новые технологии. Поэтому можно с уверенностью утверждать, что big data - уже широко используемая форма получения необходимой информации. Следует отметить, что сетевое издание «Orda.kz», Telegram-канал «ProTenge», YouTube канал «Гиперборей» и другие онлайн-ресурсы постоянно расширяют охват использования big data на местном и региональном уровнях. Цифровые технологии предоставляют журналистам новые возможности, предлагая разнообразные способы сотрудничества и обмена информацией, а также позволяют эффективно анализировать большие объемы данных.

В сравнении с обычными новостными материалами журналистские расследования обычно требуют больших временных и финансовых затрат. До цифровизации журналисты-расследователи, чтобы изучить проблему, ради получения подтверждающих документов и беседы со свидетелем, выезжали в регионы и встречались с заинтересованными людьми. Подобный ход был опасен: с журналистом мог произойти несчастный случай, он мог попасть в аварию или быть сбитым машиной.

Некоторые истории исчезновений и загадочных смертей, произошедших в эти годы, приводит Пит Баумгартнер, автор «Радио Азаттык», в материале «Темные страницы истории долгого правления Назарбаева». Приводим не-сколько из них. «Известного независимого журналиста Нури Муфтахы сбили, к примеру, на трассе в 2002 году, когда он вышел из автобуса, следовавшего из Тараза в Алматы, во время его остановки. В центре Алматы в июле 2004 года нашли без сознания с переломом черепа Асхата Шарипжанова. Через несколько дней он скончался. До этого Шарипжанов записал интервью с лидерами оп-позиции Алтынбеком Сарсенбайулы и Заманбеком Нуркадиловым в рамках своего расследовательского материала. Материал, который был близок к за-вершению, исчез, как и интервью с двумя оппозиционерами, которых не стало через несколько месяцев после смерти Шарипжанова. Главного редактора газеты «Талап» Юрия Баева в 2004 году насмерть сбила машина в городе Уральске на западе Казахстана. Он писал статьи о скандале со взятками за доступ к нефтедобыче, известном как «Казахгейт». Исследователь темы коррупции, кор-респондент еженедельной газеты «Закон и правосудие» Оралгайша Омаршано-ва (творческий псевдоним - Оралгайша Жабатгай-кызы) пропала без вести в конце марта 2007 года» [9].

В результате стремительного развития информация стала самым главным ресурсом государственного управления. Возник даже новый термин – информационное государство. Информационное общество направлено на достижение высокого уровня благосостояния народа за счет развитой и доступной инновационной инфраструктуры информационных технологий. Цифровые технологии дали журналистам новые возможности, предлагая разнообразные способы со-трудничества и обмена информацией, а также позволяют эффективно анализи-ровать большие объемы данных. Стоит учесть, что новые технологии и практи-ка сбора новостей для расследования полностью заменяют традиционные мето-ды и делают расследования исключительно привязанными к рабочему столу; как бы то ни было, новые подходы, безусловно, расширяют доступ к различ-ным уникальным источникам в онлайн формате. В этом отношении меняется и наказание журналистов. Они не погибают от случайных аварий, их автомобили поджигают, а их самих ждут онлайн-преследования и кибератаки.

Журналистам интернет-издания «Orda.kz» под руководством Гульнары Бажкеновой за журналистские расследования и раскрытие коррупционных дел выслали голову свиньи. Неизвестные отправили 5 октября 2023 года в редак-цию «Орды» в городе Алматы отрубленную голову свиньи, в пасть которой была вложена разорванная фотография Бажкеновой. Этот инцидент является последним в череде угроз, онлайн-преследований и кибератак на Бажкенову, ее семью и «Орду», последовавшим после публикации изданием расследования о предполагаемых лоббистских действиях со стороны одной компании [10].

Одно из расследований интернет-издания касалось программы, известной под формулировкой «государственная информационная политика», по которой госорганы на законодательном уровне выделяют целевые субсидии определённым СМИ из бюджета и через портал госзакупок. Журналисты «Orda.kz», ко-гда в

их руках оказался документ Высшей аудиторской палаты, провели рас-следование, насколько эффективно расходуются средства, выделяемые на госу-дарственную информационную политику, согласно которому представители холдинга «Хабар» заключали многомиллионные контракты с фирмами родных братьев и снимали фильмы, которые не соответствовали синопсису [11].

В первую очередь журналисты выявили и предали огласке, что «на госу-дарственную информационную политику ежегодно тратятся миллиарды, но насколько эффективно они расходуются, информация засекречена. «Распреде-ление госзадания происходит без конкурсных процедур. С 2019 по 2021 годы на исполнение государственной информационной политики выделили порядка 153 млрд тенге. При этом 12 млрд из них были израсходованы неэффективно. К такому выводу пришёл Счётный комитет РК (Высшая аудиторская палата). Примечательно, что отчёт аудиторов был засекречен и находился под грифом «для служебного пользования» [11].

В 2022 году интернет-издание «Orda.kz» в национальной компании «Қазақстан темір жолы» проводит расследование по результатам конкурса гос-ударственных закупок. А именно, используя big data и открытые источники сайта государственных закупок РК, журналисты выяснили, что младшая дочь экс-президента Казахстана с 2014 года получала прибыль от продажи каждого онлайн-билета. Контракт заключили сроком на девять лет до 31 декабря 2023 года. За это время ТОО «Инстант Пейментс» должно было получить от АО «Пассажирские перевозки» 5,7 млрд тенге за продажу электронных билетов через автоматизированную фискализированную компьютерную систему (ФКС) Mobius. Кроме этого, предприятие Алии Назарбаевой также зарабатывало на компаниях-агрегаторах [13].

После событий Кровавого января в КТЖ решили расторгнуть договор с ТОО «Инстант Пейментс», а для этого им нужен был новый поставщик. В нача-ле августа 2022 года АО «Пассажирские перевозки» объявило о тендере. (...) В итоге победителем госзакупки оказалось предприятие, аффилированное с младшей дочкой Назарбаева - ТОО «Sanaly systems». Однако конкурсная ко-миссия в «Қазақстан темір жолы» отменила результаты тендера [13]. Руковод-ство компании-победителя не согласилось с таким решением и пыталось нада-вить на нацкомпанию через фонд «Самрук-Казына», но у них ничего не вышло. В итоге КТЖ снова остался без нового поставщика, но с контрактом с ТОО «Инстант Пейментс». В марте Алиа Назарбаева вышла из состава учредителей организации, оставив ее на своего старого партнера [13].

Журналист Вадим Борейко сообщил в своем Telegram-канале, что в ночь на понедельник неизвестные взорвали две машины его оператора. «20 февраля ночью у моего оператора около дома взорвали две его машины», - написал В. Борейко, опубликовав видео с места происшествия, на котором снимающий утверждает, что взорвались сразу две машины одновременно. Отметим, что ни ДЧС, ни полиция Алматы пока никак не прокомментировали это происшествие. Ранее неизвестные пытались заблокировать дверь квартиры журналиста и, воз-можно, поджечь. Он связывает это со своей профессиональной деятельностью, а последние атаки на журналистов – взаимосвязанными [14].

После инцидента Президент К. Токаев поручил правоохранительным органам провести тщательное расследование серии преступлений, направленных против журналистов. Он заявил, что должны быть выявлены не только исполнители, но и заказчики этих противоправных деяний, целью которых является нанесение ущерба общественной безопасности и репутации государства [14].

Журналисты телеграм-канала «ProTenge» также заявили о кибератаках на их социальные сети. «Доступ к странице «ProTenge» в Инстаграм был ограничен в пятницу вечером, 8 декабря 2023 года, аккурат к концу рабочего дня. Это случилось после хорошо спланированной атаки на наш аккаунт», – говорится в заявлении в Telegram-канале «ProTenge» [15]. Джамиля Маричева отмечает, что это попытка цензурировать их публикации. Команда собирается восстановить доступ к аккаунтам и выяснить, кто стоит за этими атаками. «За последний месяц было несколько попыток повлиять на ряд вышедших у нас публикаций. Но мы не удаляем посты, которые вышли и не отзываем запросы, которые уже направили. И, судя по всему, атака на канал – это реакция на наш отказ к «диа-логу». Старая добрая рабочая схема – в попытках «выключить» неудобную журналистику», – говорится в заявлении [15].

В Instagram-аккаунте Д. Маричевой и ее команды «ProTenge» публикуются результаты расследований по тендерам и госзакупкам. В своих расследованиях журналисты «ProTenge» также активно используют большие данные. Так, основатель «ProTenge» Джамиля Маричева отмечает, что data-журналистика – занятие для самых терпеливых, усидчивых и внимательных. Иногда, чтобы найти тему для расследования, надо перелопатить сотни, тысячи документов [4]. Джамиля Маричева – лауреат премии Союза журналистов Казахстана 2023 года за журналистские расследования в сфере государственных закупок. В проекте «Диалоги» редактор «ProTenge» Джамиля Маричева подробно рассказывает о создании исследовательского проекта, посвященного тому, как государство расходует деньги казахстанских налогоплательщиков [16].

Выводы

Подводя итоги, следует отметить, что практика сбора новостей для расследования полностью заменяет традиционные методы. Журналисты проводят расследования, активно используя интернет-технологии, большие данные, открытые источники и вскрывают коррупционные дела, помогают людям, но благодарность и награда приходят не всегда и не сразу. В этом отношении меняется и наказание журналистов. Они не погибают от случайных аварий, их автомобили поджигают, а их самих ждут онлайн-преследования и кибератаки.

Вклад авторов

Шукуева М.Н. – осуществляла сбор отечественных и зарубежных трудов по исследовательской журналистике, обработку научно-методологической основы исследования, подготавливала статью.

Есдаулетов А.О. – осуществлял корректуру и редактуру материала, давал рекомендации по подготовке статьи, которые могут быть использованы журналистами, СМК, образовательными и общественными организациями в целях усовершенствования работы конвергентных редакций, учебного процесса.

Список литературы

1. Ворошилов В.В. Журналистика. Учебник. 3-е изд. - СПб.: Михайлова В.А., 2001. – 447 с.
2. Ким М.Н. Технология создания журналистского произведения. - СПб.: Михайлова В.А., 2001. – 320 с.
3. Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020». Указ Президента РК утвержден 8 января 2013 года [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 17.10.2023).
4. Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020» // egov.kz - Последнее изменение: 06.10.2021 [Электронный ресурс]. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/gp_inf_kaz_2020 (дата обращения: 27.11.2023).
5. Касым-Жомарт Токаев поручил правительству Казахстана в кратчайшие сроки запустить Smart Data Ukimet [Электронный ресурс]. URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/kasym-zhomart-tokaev-poruchil-pravitelstvu-kazahstana-v-kratchajshie-sroki-zapustit-smart-data-ukimet> (дата обращения: 11.12.2023).
6. Хвостов А. Что такое Big Data: как собирают и где применяют большие данные? [Электронный ресурс]. URL: <https://lenta.ru/articles/2023/11/27/chto-takoe-big-data/> (дата обращения: 10.12.2023).
7. Шабалдина А. ProTenge.kz Джамили Маричевой: как делать дата-журналистику в Instagram [Электронный ресурс]. URL: <https://ru.internews.kz/2020/04/protenge-kz-dzhamili-marichevoj-kak-delat-data-zhurnalistiku-v-instagram/> (дата обращения: 16.10.2023).
8. Портал egov.kz. Портал «Открытые данные» [Электронный ресурс]. URL: <https://data.egov.kz/datasets/listbycategory?categoryId=AXBYBzt4GpHoG9G1U8bl> (дата обращения: 10.11.2023).
9. Баумгартнер П. Темные страницы истории долгого правления Назарбаева [Электронный ресурс]. URL: <https://rus.azattyq.org/a/dark-events-of-nazarbaev-s-long-reign/29844583.html> (дата обращения: 12.11.2023).
10. Казахстанское издание «Орда», его сотрудники месяцами подвергались угрозам, онлайн-преследованиям, кибератакам [Электронный ресурс]. URL: <https://cpj.org/ru/2022/10/> (дата обращения: 22.10.2023).
11. Сіләм А. 40млн тенге за вощваление Назарбаева: начто АО «Хабар» тратит государственные деньги [Электронный ресурс]. URL: <https://orda.kz/40-mln-tenge-za-voshvalenie-nazarbaeva-nachto-ao-habar-tratit-gosudarstvennyye-dengi-381230/> (дата обращения: 12.01.2024).
12. Горбоконеко М. Победа Orda.kz: в КТЖ не будут использовать компани-прокладки для продажи билетов [Электронный ресурс]. URL: <https://orda.kz/pobeda-orda-kz-v-ktzh-ne-budut-ispolzovat-kompanii-prokladki-dlya-prodazhi-biletov/> (дата обращения: 15.10.2023).
13. Маричева Д. В области Абай планируют потратить 20 млн тенге на книги про Токаева, которые еще не написаны [Электронный ресурс]. URL: <https://web.telegram.org/k/#@protenge> (дата обращения: 27.11.2023).
14. Гумыркина И. Неизвестные взорвали две машины оператора Вадима Бо-рейко [Электронный ресурс]. URL: <https://vlast.kz/novosti/53983-neizvestnyye-vzorvali-dve-masiny-operatora-vadima-borejko.html> (дата обращения: 10.12.2023).

15. Ежедневная газета «Ак Жайык». Журналисты ProTenge заявили об атаках на их социальные сети. [Электронный ресурс]. URL: <https://azh.kz/ru/news/view/96572> (дата обращения: 15.12.2023).

16. Троценко П. Когда контора президента тратит больше целого города, или О серьезной журналистике в Instagram'e [Электронный ресурс]. URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-dialogi-jamilya-maricheva-interview/31263200.html> (дата обращения: 25.11.2023).

References

1. Voroshilov V.V. *Journalistika [Journalism] Textbook*. 3rd ed. (Mikhailova V.A., Saint Petersburg, 2001, 447 p.) [in Russian]

2. Kim M. N. *Technologija sozdaniya jurnalisticheskogo proizvedeniya [Technology of creating a journalistic work]* (Mikhailova V.A., Saint Petersburg, 2001, 320 p.). [in Russian]

3. Gosudarstvennaja programma «Informacionnyj Kazahstan – 2020». Ukaz Pre-zidenta RK utverzhdjen 8 janvarja 2013 goda [The state program "Information Kazakhstan 2020". The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan was approved on January 8, 2013]. [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (Accessed: 10.15.2023).

4. State program «Information Kazakhstan – 2020» // egov.kz - Last modified: 10.06.2021 [Gosudarstvennaja programma «Informacionnyj Kazahstan – 2020» // egov.kz - Poslednee izmenenie: 06.10.2021] [Electronic resource]. Available at: https://egov.kz/cms/ru/articles/gp_inf_kaz_2020 (Accessed: 10.27.2023).

5. Kasym-Jomart Tokayev poruchil pravitelstvu Kazakstana v krachayshie sroki zapustit Smart Data Ukimet [Kassym-Jomart Tokayev instructed the government of Kazakhstan to launch Smart Data Ukimet as soon as possible] [Electronic resource]. Available at: <https://inbusiness.kz/ru/last/kasym-zhomart-tokayev-poruchil-pravitelstvu-kazahstana-v-krachajshie-sroki-zapustit-smart-data-ukimet> (Accessed: 12.11.2023). [in Russian]

6. Khvostov A. Chto takoe Big Data: kak sobirayut i gde primimayut bolshie dannie? [What is Big Data: how is big data collected and where is it used?] [Electronic resource]. Available at: <https://lenta.ru/articles/2023.11.27/chto-takoe-big-data/> (Accessed: 12.10.2023). [in Russian]

7. Shabdina A. Protenge.kz Jamily Maricheva: kak delat data-jurnalistiku v Instagram [ProTenge.kz Dzhamily Marichevoj: kak delat' data-zhurnalistiku v Instagram]. [Electronic resource]. Available at: <https://ru.internews.kz/2020/04/protenge-kz-dzhamili-marichevoj-kak-delat-data-zhurnalistiku-v-instagram/> (Accessed: 10.16.2023). [in Russian]

8. Portal egov.kz. Portal «Otkrytyje dannie» [The Portal egov.kz. The Open Data Portal]. [Electronic resource]. Available at: <https://data.egov.kz/datasets/listbycategory?categoryId=AXBYBzt4GpHoG9G1U8bl> (Accessed: 11.10.2023). [in Russian]

9. Baumgartner P. Temnyije stranici istorii dolgogo pravlenija Nazarbaeva [Dark pages of the history of Nazarbayev's long reign]. [Electronic resource]. Available at: <https://rus.azattyq.org/a/dark-events-of-nazarbaev-s-long-reign/29844583.html> (Accessed: 11.12.2023). [in Russian]

10. Kazakhstanskoe izdanie «Orda», ego sotrudniki mesijacami podvergalis' ugrozam, onlain-presledovaniyam, kiberatakam [The Kazakh publication «Orda», its employees were subjected to threats, online harassment, and cyber attacks for months]. [Electronic resource]. Available at: <https://cpj.org/ru/2022/10/> (Accessed: 10.22.2023). [in Russian]

11. Silam A. 40 mln tenge za voshlavljenie Nazarbaeva: na chto AO «Habar» tratit gosudarstvennye dengi [40 million tenge for praising Nazarbayev: what does Khabar JSC spend public money on]

[Electronic resource]. Available at: <https://orda.kz/40-mln-tenge-za-voshvalenie-nazarbaeva-nachto-ao-habar-tratit-gosudarstvennye-dengi-381230/> (Accessed: 01.12.2024). [in Russian]

12. Gorbokonenko M. Pobeda Orda.kz: KTZH ne budut izpolzovat kompanii prokladki dlya prodazhi biletov [Pobeda Orda.kz: KTZ companies will not use gas-kets to sell tickets] [Electronic resource]. Available at: <https://orda.kz/pobeda-orda-kz-v-ktzh-ne-budut-ispolzovat-kompanii-prokladki-dlya-prodazhi-biletov/> (Accessed: 10.15.2023). [in Russian]

13. Maricheva D. V oblasti Abai planiruyut potratit' 20 mln tenge na knigi pro Tokaeva, kotorye eshche ne napisany [In the Abai region they plan to spend 20 million tenge on books about Tokayev that have not yet been written] [Electronic resource]. Available at: <https://web.telegram.org/k/#@protenge> (Accessed: 11.27.2023). [in Russian]

14. Gumyrkina I. Neizvestnye vzorvali dve mashiny operatora Vadima Boreiko [Unknown persons blew up two cars of operator Vadim Boreiko] [Electronic resource]. Available at: <https://vlast.kz/novosti/53983-neizvestnye-vzorvali-dve-masiny-operatora-vadima-borejko.html> (Accessed: 12.10.2023). [in Russian]

15. Ezhenedelnaia gazeta «Ak Zhaiyk» [«Ak Zhaiyk» weekly newspaper], Journalisty ProTenge zayavili ob atakah na ih socialnyie seti [ProTenge journalists reported attacks on their social networks.] [Electronic resource]. Available at: <https://azh.kz/ru/news/view/96572> (Accessed: 12.15.2023). [in Russian]

16. Trotsenko P. Kogda kontora prezidenta tratit bol'she tselogo goroda, ili O ser'eznoi jurnalistike v Instagram'e [When the president's office spends more than the whole city, or About serious journalism on Instagram] [Electronic resource]. Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-dialogi-jamilya-maricheva-interview/31263200.html> (Accessed: 11.25.2023). [in Russian]

М.Н. Шукуева, А.О. Есдаулетов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Интернет-технологиялар және деректер базасы: ҚР БАҚ-ындағы журналистік зерттеулердің жаңа мүмкіндіктері

Аңдатпа. Мақалада зерттеуші журналистер қолданатын ақпарат көздері мен ақпараттарды жинау мен тексерудің жаңа тәсілдері қарастырылады. Зерттеудің негізгі объектісі ақпараттық-талдау порталы болып табылады «Orda.kz» және «ProTenge» электрондық медиа. Олардың қызметін талдау зерттеуші журналистердің ақпарат алу кезіндегі қиындықтарды қалай жеңетінін түсінуге көмектеседі.

Ақпараттық технологиялар және басқа да digital-ресурстар онлайн-дереккөздерге дейінгі сатыларды және оларды журналистік зерттеу үшін талдауды қамтамасыз етеді. Егер бұрын материалды дайындау үшін айлар, тіпті жылдар қажет болса, бүгінде ақпаратты цифрландырудың арқасында резонанстық істі бірнеше күнде аяқтауға болады. Журналистер ауқымды деректерді талдауға мүмкіндік беретін жаңа құралдармен жабдықталған.

Мақаланың қорытынды нәтижелері зерттеуші журналистер пайдаланатын ақпаратты цифрландыруға және өңдеуге қол жеткізу олардың жұмысын бірнеше есе жеңілдететінін және сыбайлас жемқорлық, резонанстық істерді ашуға көмектесетінін растайды. Зерттеудің қорытындылары big data-ны бұқаралық ақпарат құралдарында қолдану журналистік зерттеуді жеделдетуге көмектесетінін дәлелдейді.

Түйін сөздер: зерттеу журналистикасы, big data, ақпаратты цифрландыру, медиатекст, digital тергеу.

M. Shukuyeva, A. Yesdauletov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

**Internet technologies and databases: new opportunities for investigative journalism
in the mass media of the Republic of Kazakhstan**

Abstract. The article discusses new ways of collecting and verifying sources and information used by investigative journalists. The main object of the research is the information and analytical portal «Orda.kz» and the electronic media «ProTen-ge». An analysis of their activities helps to understand how investigative journalists use large amounts of data to obtain information.

Information technology and other digital resources provide journalists with access to online sources and their analysis for investigative journalism. Thanks to digitization, high-profile cases can now be completed in a matter of days instead of months or even years. Journalists are equipped with the latest tools that allow them to analyze big data.

The final results of the article confirm that digitalization and access to obtaining and processing information used by investigative journalists make their work much easier and help them solve serious corruption and high-profile cases. The findings of the study show that the use of big data in mass communication helps to accelerate the processes of disclosure of investigative journalism.

Keywords: investigative journalism, big data, digitization of information, media text, digital investigations.

Сведения об авторах:

Шукуюева М.Н. – докторант 3 курса специальности «8D03204 - Журналистика», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Есдаулетов А.О. – к.ф.н., доцент факультета журналистики и политологии, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Shukueva M.N. – Ph.D. student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Yesdauletov A.O. – Candidate of philological Sciences, Associate Professor, Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 19.41.07
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0002-5408-4698>

<https://orcid.org/0000-0002-6350-7138>

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-144-156>

Абай Құнанбайұлы мен Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларының публицистикалық құндылығы

Г.А. Шауенова, А.К. Умбетова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: gulzabira_72@mail.ru, talgat_alma@bk.ru)

Аңдатпа. Бүгінгі ұлттық құндылықтарды жаңғырту кезеңінде Абай шәкірттерінің көсемсөз мұраларына жаңаша көзқараспен қарауы – өзекті мәселелердің бірі. Абай Құнанбайұлының алдын көріп, тікелей тәлім-тәрбиесін алған шәкірттері өздері ғұмыр кешкен кезеңдегі тарихи, саяси, қоғамдық-әлеуметтік жағдаяттарға көсемсөздері арқылы баға беріп, танымдық рөл атқарды. Мақалада Абай мұрасының шәкірттеріне айрықша әсер-ықпал еткені, соның нәтижесінде олардың шығармашылығының қалыптасуы, көсемсөздері талданып, қоғам үшін құндылығы қарастырылады.

Қазақ публицистикасының зерттелу мәселесіне ден қойылып, қазақ баспасөзіндегі Абай мұрасынан бастау алған шәкірттерінің әдеби және публицистік туындылары талданады. Абай шәкірттерінің шығармаларындағы халықтық мәселелер тәуелсіздік тұрғысынан сараланып, талдаулар мен тұжырымдар беріледі. Публицистикалық мұралардағы аса өткір мәселелер (оқу-білім, ағарту, отырықшылық, дін, тіл, т.б.) алынып, тәуелсіз көзқарас тұрғысынан қайта қарастырылады. Хакімнің төңірегіндегі ақындардың көсемсөз шығармаларын талдай отырып, оқу-ағарту публицистикасы; діни-ағарту публицистикасы; жер туралы публицистика, көркем публицистика; философиялық публицистика; заман келбетін айқындаған публицистика, т.б. деп жүйелеу ұсынылады.

Абай Құнанбайұлы мұрасын дәстүр ретінде қабылдап, сабақтастық пен жалғастық тұрғысынан және ақын идеясын жаңа уақыт аясында жаңашылдықпен қарастыруға тырысқан Шәкәрім Құдайбердіұлының туындылары талданады.

Түйін сөздер: көсемсөз, ақын шәкірттері, мұра, қазақ поэзиясы, ұлттық публицистика.

Кіріспе

А. Байтұрсынов «көсемсөз» деп атаған публицистика – әдебиетпен журналистиканың қоғамдағы көкейкесті өткір мәселелерін қозғайтын ірі саласы [1, 10]. Қоғамның келелі мәселелерін көтеретін сөз өнерінің бір түрі.

Кешегі кеңес заманында публицистика әдебиеттің жанры ретінде қарастырылды. Халық коммунистік партияның қатал идеологиясымен жүрді, не айтса, соны істеді. Баспа беттерінде «жүз қойдан жүз елу қозы алу», «жоспарды асыра орындау» сияқты жалаң ұрандар белең алды. Публицистиканың қадірі қалмады. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінің сан-саласын қамтыған өткір публицистика Алаш қайраткерлері кезінде ғана болған еді. Қазіргі біздің мақсатымыз сол кездегі публицистиканың құндылығын қайта қалпына келтіру болып табылады. Ахмет Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде көсемсөздің ролін жоғары бағалап, нақты баға береді: «Көсемсөз» – шешен сөз сияқты әлеуметке айтқанын істету мақсатымен шығарылатын сөз. Шешен сөзден мұның айырылатын жері – шешен сөз ауызбен айтылады. Көсемсөз жазумен айтылады. Көсемсөз – әлеумет ісіне басшылық пікір жүргізетін сөз болғандықтан да «көсемсөз» деп аталады. Көсемсөз кезіндегі әлеуметке керек іске мұрындық болып, істету ыждағатымен айтылады» [2, 258].

Публицистика өмірдің әлеуметтік, мәдени, ғылыми, өндірістік, т.б. құбылыстарын негізгі арқауы етіп алып, уақыт сияқты тарихи-философиялық ұғым тұрғысынан алғанда, бүгінгі мерзім биігінен сол дәуірдің саясатын, философиялық таным, көзқарасын тығыз байланыста, органикалық бірлікте қарастырады. Публицистиканың негізін қалаушылардың бірі, әрі бірегейі – халқымыздың ұлы ақыны, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ, композитор Абай Құнанбаевтың (1845-1904) асыл мұрасы бүгінде адамзат мұрасына айналды. Абайды бүкіл әлем таниды. Ұлы ақынның шығармалары әлемнің 30-дан астам тіліне аударылған. Бұл турасында ғалым Сейіт Қасқабасов былай дейді: «Великий казахский поэт, гениальный мыслитель, талантливый композитор Абай – феноменальное явление не только казахской, но и мировой литературы. Просвещённый ум, тревожная ищущая мысль, удивительная цельность взгляда на мир отличали его поэзию, насыщенную философскими раздумьями о думках и чаяниях родного народа, о гуманистической сущности человеческого бытия» [3]. Абай Құнанбайұлының шәкірттері мұрасын публицистикалық қырынан алып қарастыру уақыт талабы екенін, тәуелсіз еліміздің ұлттық рухани мұраға қатысты ұстанымынан туындап отырғанына ден қойған абзал. Публицистика – қоғамның ең өзекті, көкейкесті мәселелерін көтеретін көсемдердің қаруы, көсемсөзші – сөз арқылы әлеуметтік тұрғыда халыққа басшылық жасаушы десек, Абай мен оның шәкірттерінің публицистік бағыттағы қызметін зерделеп, ден қою басты парыз деп білгеніміз жөн. Ендеше, ұлы Абайдан тікелей тәлім алған шәкірттерін көсемсөзші ретінде қарастыра алсақ, өз мақсатымызға жеткеніміз.

Зерттеу әдісі

Зерттеу барысында тарихи-сараптамалық, тарихи-салыстырмалық, контенттік талдау әдістері қолданылды. Оқу-әдістемелік, танымдық, сипаттау арқылы Абай

шәкірттерінің публицистикаға қосқан үлесіне баға берілді. Мақаланы жазуда кезінде семантикалық және кешенді талдау, өңдеу әдістері де кеңінен пайдаланылды.

Әдебиеттерге шолу

Қазақ публицистикасы туралы жазылған еңбектер, зерттеулер біршама мол. Солардың кейбірін атүсті шолғанның өзінде-ақ ғалымдар Амандосовтың [1], Х. Бекхожиннің [4], еңбектерімен қатар, біз қарастыруды мақсат етіп отырған мәселені тереңірек зерделеп, зерттеген Қ. Сақтың [5], Б. Жақыптың [6], т.б. зерттеушілердің еңбектерін баса атаған орынды. Қазақ публицистикасының зерттелу мәселесіне келсек, оның бірінші бағытына жалпы журналистиканың құрамдас бөлігі ретінде публицистиканың тарихын, теориясы мен тәжірибесін зерделеу жатады. 1961 жылы М.И. Фетисовтың «Зарождение казахской публицистики» атты еңбегі жарық көрді. Негізгі мақсаты орыстың демократиялық публицистикасы, оның қазақ публицистикасына тигізген ықпалы, ұлттық публицистиканың пайда болуына тигізген ықпалы, орыс журналистикасы мен публицистикасындағы қазақ тақырыбы, сондай-ақ Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев публицистикасының өзіндік ерекшеліктері, т.б. мәселелерді көрсету [7]. М.И. Фетисовтың бұл еңбегі біз зерттеу нысаны етіп отырған мәселені зерделеу негізгі мақсаты болмаса да, Абай шығармаларын аз да болса публицистикалық қырынан саралағанын аңғарамыз.

Мақала жазу барысында абайтанушы Т. Жұртбайдың «Кешегі өткен би Құнанбай... (...қандай еді: тарихи және әдеби тұлға)» [8], А. Ақынбекованың «Абай» журналы және абайтану мәселелері» [9], түркиялық ғалым Е. Петектің «Абай өлеңдерінің қолжазбасын: мәтінтанулық зерттеу» [10] және т.б. зерттеулерге шолу жасалды. Әсіресе жас ғалым Ержан Петектің жоғарыда аталған еңбегінде Абайдың өлеңдерімен бірге ақынның Шәкәрім, Мағауия, Ақылбай секілді ізбасарларының Мүрсейіт Бікеұлы араб қаріпімен хатқа түсірген өлеңдерінің қолжазбасы жаңаша оқылып, оның кирилл әліпбиіндегі транскрипциясы берілген. Қолжазбаның соңғы жағында Абай шәкірттерінің кейбір өлеңдері тұтасымен көрсетілген.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақ сахарасының ұлы ойшыл ақыны Абай да, оның төңірегіндегі ақын шәкірттері де қазақ публицистикасының көрнекті үлгілері болды. «Әлеуметтік, шаруашылық, қазыналық, мектептік, соттық, саясаттық, тағысын тағы, сондай қоғамшылық істерін түзету, жаңалау, өзгерту керек болған кезінде халықты соған көсемсөз арқылы ұйытатын, көбінің миына қондырып, көңіліне сіңіреді. Көсемсөз күндегі мәселе жайын сөйлейтін сөз болған соң, кезіндегі шығып тұрған газет-журнал жүзінде шығады. Көсемсөз әлеуметке басшылық есебінде айтылатын сөз болғандықтан, жұрт ісіне мәні зор болады. Басшылығы дұрыс болса, әлеуметті түзейді, теріс басшылық қылса, әлеуметті адастырады. Солай болған соң көсемсөз жазып, әлеуметке басшылық қылатын адам көпті көрген көсем, білімді адам боларға керек» [11, 224], – деп,

көсемсөзге алғаш анықтама берген А. Байтұрсынов пікіріне жүгінсек, қарастырып отырған мәселенің қаншалықты өзекті екенін аңғару қиынға соқпасы анық. Осыдан келіп, Абай Құнанбайұлы төңірегіндегі шәкірттерінің мұрасын публицистикалық қырынан зерделесек: а) олардың шығармалары қоғамдағы адамдардың қалың тобына арнап жазылғанын; ә) сол тұстағы қазақ жеріндегі аса ірі қоғамдық-әлеуметтік, саяси, тарихи жағдаяттарды өз уақыты биігінен саралағанын; б) қазақ қоғамындағы әбден пісіп-жетілген, айрықша сұранысқа ие болған жағдайларды зерделегенін көреміз.

Қазақ баспасөзінің даму жолдарын зерттеген ғалым Х. Бекхожин: «Абай өзінің туындыларында оқу-ағарту, философия, педагогика, әдебиет пен өнер, мораль жөнінде және қоғамдық өмірдің проблемалық мәселелері жөнінде сөз қозғады» деген пікірін тереңдете келіп, «Стиль, идеялық мазмұны жағынан алғанда Абайдың қара сөздері – нағыз публицистикалық шығарма», – деп тұжырымдама жасаған [4, 20-21]. Біздің бұған қосарымыз – Абай Құнанбайұлы және шәкірттерінің кейбір шығармаларын публицистикалық сарында жазылған өлең деп қарастыруымыз қажет. Абайды ұлылық деңгейіне көтерген туындылары, негізінен лирикалық шығармалары. Уақыт өткен сайын Ұлылық феномені жан-жақты, кешенді зерттеуді қажет ететіндігі белгілі. Сондықтан да, біріншіден, – және бұл ең басты проблема – Абайдың кейбір өлеңдерін публицистикалық сарындағы өлең деп көрсеткеніміз абзал. Мысалы, "Болыс болдым, мінекей", "Сегізаяқ", т.б. өлеңдерінде публицистикалық элементтер бар. Екіншіден, осынау публицистикалық шығармаларды оқу-ағарту публицистикасы; діни-ағарту публицистикасы; жер туралы публицистика, көркем публицистика; философиялық публицистика; заман келбетін айқындаған публицистика, т.б. деп жүйелеп, жіктеген жөн.

М. Әуезовтің пікіріне ден қойсақ, «... бұл уақытқа шейін ақынның айналасы деген тақырыпты сөз қылғанда біз өзіне әсер еткен жайларды, өз қорына құйылған салаларды алып келдік. Бірақ ақындық айналасы Абайдың өзі алған нәрді санаумен түгелденбейді. Екінші қатарда тұрған тағы бір алуан мәселе – Абайдың өзгеге берген нәрі турасында» дей келіп, «Мұндай ақын – төртеу. Оның екеуі Ақылбай, Мағауия – Абайдың өз балалары. Мұның екеуі де 1904 жылы – Абай өлген жылы өлген. Қалған екеуі – Көкбай, Шәкәрім. Осы төрт ақын Абайдың нағыз толық мағынадағы шәкірттері» деп түйіндейді де, Абайдың оларға жетерлік мектебі болғанын, қандай дәрежеде тәлімгер дәрежесіне көтерілгенін зерделейді [12, 19]. Бұл жерде бір жайтты айта кету керек: біріншіден, М. Әуезов жоғарыдағы шағын еңбегін ауызға қақпақ қойылған, ұлттық сана бұғауда ұсталған уақытта жазды, сондықтан да тек нақты төрт шәкірт ақынды ғана атады. Екіншіден, Турағұл, Кәкітай, Әсет, Әріп туралы Әуезов білсе де, жоғарыдағы еңбегінде оларды атамаған, себебі, сыры сол заманның талап, ұстанымынан туындаған дегеніміз дұрыс. Үшіншіден, М. Әуезов тікелей айтпаса да, бүкіл қазақ поэзиясына (Абай дәуірінен бастап, осы уақытқа дейін) ұлы ақын шығармашылығын терең зерттеу арқылы Абайдың әсер-ықпалын автор аңғартып кеткен деген тұжырым жасау керек.

Жоғарыдағы шәкірттері ішінде ақын, жазушы, философ, тарихшы, композитор, Абайдың інісі Шаһкерім Құдайбердіұлының орны ерекше екені дау тудырмаса керек. Айтып кеткеніміздей, «Абайдың қара сөздері – нағыз публицистикалық

шығарма» деген пікірге [4, 21] ден қойсақ, Абайдың жиырма төртінші қара сөзінде: «Осы күнде жер жүзінде екі мың миллионнан көп артық адам бар, екі миллион қазақ бар. Біздің қазақтың достығы, дұшпандығы, мақтаны, мықтылығы, мал іздеуі, өнер іздеуі, жұрттануы ешбір халыққа ұқсамайды. Бірімізді-біріміз аңдып, ұрлап, кірпік қақтырмай отырғанмыз. Үш миллионнан халқы артық дүниеде бір қала да бар, дүниенің бас-аяғын үш айналып көрген кісі толып жатыр. Өстіп жер жүзіндегі жұрттың қоры болып, бірімізді-біріміз аңдып өтеміз бе? Жоқ, қазақ ортасында да ұрлық, өтірік, өсек, қастық қылып, өнерді, малды түзден, бөтен жақтан түзу жолмен іздеп, өрістерлік күн болар ма екен? Әй, не болсын! Жүз қараға екі жүз кісі сұғын қадап жүр ғой, бірін-бірі құртпай, құрымай тыныш таба ма?» деген қынжылысқа толы жолдар бар [13, 118].

Әрине, бұл жерде Абай публицистикасы ғасырлар бойы рухы асқақ, намысты халық болып қалыптасқан ұлтының өзгеге бодан болған соң қандай кіріптар халге түскенін бажайлап отыр деу орынды. Біздің айтпағымыз: ұлы ақынның қара сөзбен жазылған осынау публицистикалық дүниесі автордың жасы ұлғайған кезінде жазылған, демек, дүниенің төрт құбылысында боп жатқан жағдайларды автордың ақыл таразысы мен жүрек сүзгісінен өткізгені мәлім. Және Абайдың бүкіл публицистикасына, яғни өлеңмен жазылған көсемсөзіне осынау жоғарыдағы түйін-тұжырымы негізгі өзек болып тұрғанын баса айтуымыз керек.

Абайдың дара да дана шәкірті Шаһкерім де: «Мен жетпіс екі жасқа келгенше өмірде болатын неше алуан қилы оқиғаларға, түрлі жамандық, жақсылыққа кездесіп, солардың көпшілігін, керекті-керексіздерін өзім де істеп, басымнан өткізгендерім көп, «алдыңда өнегелі көрерің болсын» дегендей, алдымда Абай марқұм болған соң, содан ғибрат алып, мен де адамдықтың, адалдықтың жолын қуғаным жөн деп басымды шытырман шатақтан ерте босатып алып, білім жолына түстім» деп басталатын жолдарынан соң: «Адам өмірін қалай түзетуге болады? Адам қайткенде тату тұра алады? Ойлы, саналы адамдардың ғасырлар бойы миын тыншытпай, өмірін сарп еткен, әлі де сан адамдардың арын қозғап, ойларын тыншытпайтын осы сұрақтар» деп келетін философиялық публицистикасы бар [14, 540].

Шаһкерімнің бұл еңбегі де, автордың өзі көрсеткендей, жетпіс екі жасында, яғни ұлғайған кезінде жазылған, екіншіден, Абай мен Шаһкерім публицистикалық еңбегінің үндестігі бірден байқалады, үшіншіден, Абай жазған еңбек сияқты. Бұл жайында К. Khamzina, А. Shurentayev, В. Omarov, К. Saq сынды авторлармен бірлесе жазылып, Scopus мәліметтер базасындағы халықаралық басылымда жарияланған «Forming the view of the disciples of Abai in labor and Publications» мақалада толық талданып, «Шаһкерімнің бұл дүниесі де оның сол кезеңге дейін қаламынан туған шығармаларына өз тарапынан берілген сияқты және бүкіл поэзиясының, басқа да жанрдағы еңбектерінің өз бастау көзін осынау идея, тұжырымдардан алғанын аңғартады. Демек, Шаһкерім ұлы ұстазы Абайдың мұрасына ыждаһаттықпен ден қойып, үн қосып қана қоймай, негізгі идеяны одан әрі жалғастырғанын байқау қиын емес» [15, 155], – деген пікірге ден қойған болатынбыз.

Автордың пайымдауынша, біреулер адам өмірі жаратқан иесін танумен түзеледі десе, біреулер үкімет жойылса, әркім өз бетімен өмір сүрсе түзеледі дейді, ал біреулер

оқу-біліммен, халықты ағартумен адам өмірі түзеледі дейді. Біреулер бай, кедейді теңеумен түзеледі десе, біреулер тәрбиемен түзетуге болады дейді екен. Шаһкерім бұлардың ешқайсысы да адам өмірін түзей алмайды деп қорытынды жасайды. Жоғарыдағы айтылғандардың бәріне өз ой-пікірін білдіреді де, «... адам өмірін түзетуге, барлық адамдар тату тұруға негізгісі – адал еңбек, ақ жүрек, арлы ақыл болуға керек. Дүниеде бұл үшеуі үстем болмай, адам баласына тыныштық өмір сүруге мүмкіндік жоқ» деп түйіндейді [14, 541]. Шаһкерімнің өзі ұсынған осы тұжырымына қажет нәрсе – оқу-білім, ғылым.

Абайдың жас буын өкілдеріне арнаған шығармаларында оқу-білім, ғылым көркем мінез, толық адам, халқына қызмет ету, түзу жолға бастау ұлағаты кешенді түрде қамтылған. Ақын бойындағы осынау ірі толғамдарды барынша түйсінген Шаһкерім «Жастарға» атты өлеңінде былайша толғанады:

Сақ болалық, бір шоқып, бір қаралық!
Қарауылдар мезгіл ғой, тұр, қаралық!
Жүз айтқанмен өзгенің бәрі надан,
Жалыналық Абайға, жүр, баралық!
Білімді сол кісіден ізденелік!
«Әдейі іздеп біз келдік сізге» делік.
«Өмір зая болмастық өнер үйрет,
Ақылыңды аяма бізге» делік [16, 31].

Шаһкерім Абай бейнесіне, Абай даналығына үнемі соғып отырады.

Мынау Абай – бір ғалым жол шығарлық,
Замандасы болмады сөзді ұғарлық.
Амалы жоқ, айналды енді бізге,
Күн туды етегіне жабысарлық [16, 33].

Шаһкерім өз туындыларында ұлы Абайдың таланты мен ұлағатына табынып, оның бейнесін сомдауды мақсат тұтқан деуге болмайды. Шаһкерім өзін толғантқан сан алуан сауалдарға жауапты Абай шығармаларынан тапқан, ұлы тұлғаның ғибраты мен мұраларына жүгінген. Сондықтан да оның

... Ақыл, білім, осындай ар жақтарлық,
Айласыз, өтіріксіз жан сақтарлық!
Үзіп-жұлып ұятсыз атанбай-ақ,
Ақылмен жол табалық ел бастарлық!...

Бұл елде түк ақыл жоқ, жарасарлық,
Рахым ғып, бір-біріне қарасарлық.
Өз Абайын өздері ұнатпайды,
Шын надан осылар ғой біз қашарлық... [16, 33].

Шаһкерім ұғымында Абай – қазақтың көшбасшысы. Адамзат баласын тығырыққа тіреген сан алуан күрделі сұрақтардың жауабын оқу-білім арқылы ғана емес, болмысына біткен аз даналығы, ойшылдығы, таланты арқасында тапқан. Оқу-білім, ғылым, өнер замана келбетіне ойлылықпен үңіле отырып, дұрыс жолды анықтау, анықтап қана қоймай, соны өзгеге Темірқазық есебінде ұғыну – бәрі бәрі-де Абай шығармаларындағы жастарға артқан үмітімен тығыз байланысты екенін жете түсінген Шаһкерім былайша толғанады.

Тапқан іске таласпай, шын көнелік!
Жұртқа күлкі болмалық, жөнделелік!
Арамдықпен, алдаумен күн өткізбей,
Өтірікке өлгенше, шынға өлелік!
Бұл Абай саудагер ғой ақыл сатқан,
Өртүрлі асылы көп өтпей жатқан.
Тегін білсең – аласың, бос береді
Тұстасынан ешкім жоқ мұны тапқан... [16, 32].

Абай асылын елі неге құштарлана, жапа-тармағай таратып алмаған? Жұрттың баға жетпес, алайда тегін ақылды алмауы себебі неліктен? Неге ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік ұлттық менталитеті, ешкімнен кем түспейтін, тіпті көп жұрттан асқақ мәдениеті мен өркениеті, өмір кешу дағдысы бар, күні кешегі әлемге әйгілі Алтын Орданың бүгінгі мұрагері, қара шаңырақ иесі қазақ елі неге бүгін ұсақталып барады? Абайдың оқу-білім, ғылым, даналық, адамгершілік, имандылық жайлы шығармалары көкірек көзі бітеу біреу болмаса, санасы бар жанға аз да болса сәулесін төксе керек еді ғой?! Әрине, төкпеді деуге болмайды, бірақ олар аз ғой... Міне, Шаһкерімді толғандырған жайлар осылар еді. Ол толғанып қана қойған жоқ, қараңғылық тұмшалаған ортадан сәулесі мол жарық дүниеге шығудың жолын іздестірді.

Ендеше, оқу-білім, ғылым, ар-ұят, адамгершілік, имандылық пен инабаттылық – бәрі тұтаса келіп, Абай мақсат еткен толық адам болмысына ұласарын Шаһкерім терең пайымдай алды да, Абай ұлылығын, Абай даналығын, Абай ұлағатын насихаттауға ден қойды, қысқартып айтсақ, өз шығармаларының публицистикалық қырлары арқылы шама-шарқынша Абайды, оның өлмес мұрасын ғаламат кең де ауқымды ақпараттық кеңістікке жаюға барынша еңбек сіңірді. Абайдың аса қуатты әлеуметтік публицистикасындағы:

Қалың елім, қазағым, қайран жұртым,
Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың.
Жақсы менен жаманды айырмадың.
Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың .

Бет бергенде шырайың сондай жақсы,
Қайдан ғана бұзылды сартша сыртың?
Ұқпайсың өз сөзіңнен басқа сөзді,
Аузымен арақ орған өңкей қыртың –

Өзімдікі дей алмай аз малыңды
Күндіз күлкің бұзылды, түнде – ұйқың.
Көрсеқызар келеді байлауы жоқ,
Бір күн тыртың етеді, бір күн - бұртың.

Бас-басына би болған өңкей қиқым,
Мінеки, бұзған жоқ па елдің сиқын?
Өздеріңді түзелер дей алмаймын,
Өз кеткен соң енді өз ырқың... [17, 111] –

деп келетін жолдар аса күшті өлең – публицистика. Саяси-әлеуметтік астары аса қуатты. «Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың» – көп жайтты аңғартып, астыртын емеурін, ишаратпен баяндап тұрған әрі уытты, әрі саяси-әлеуметтік қыры асқақ публицистикалық өлең. Қажет десеңіз, қазақтың төл топырағынан шығып, әлемдік кеңістікке шығар шығарма. Себебі, өз ырқынан айрылған жұрттың қандай кепті кигеніне кәрі тарих куә. Ал ырқыңнан айрылған екенсің, мәнгүрт болуға бет алған жұртыңда еш жол қалмағаны ма? Абай саяси-әлеуметтік уытты публицистикалық шығармасы арқылы нақты жағдайды пайымдай келе, шығар жолды іздеп, басын тауға да соққан, тасқа да соққан.

Шаһкерімнің айрықша толғанып, Абай ілімін әрі қарай жалғастыруға тырысқаны да оның өлең-публицистикасынан, т.б. дүниелерінен көрінеді. Абайдың «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» шығармасындағы: («Истинен сам Аллах и Его слово» говорит о его незыблемой и глубокой вере во Всевышнего Создателя.)

Алланың өзі де рас, сөзі де рас,
Рас сөз ешуақытта жалған болмас.
Көп кітап келді алладан, оның төрті
Алланы танытуға сөз айырмас...
... Алла ішіңді айтқызбай біледі, ойла,
Пендесіне қастықпен кінә қойма.
Распенен таласпа мүмин болсаң,
Ойла, айттым, адамдық атын жойма! [16,93]

– деген жолдар Шаһкерімнің діни-ағарту публицистикасында :

Бұл кездегі діндердің бәрі нашар,
Ешбірі түзу емес, көңілашар.
Өңкей алдау, жалғанды дінім дейді,
Тексерсең, ойың түгіл жаның сасар.
Әлемдегі діндердің түп мақсұты
Үш нәрседе бұлжымай құшақтасар:
Құдай бар, ұждан дұрыс, қиямет шын,
Еш діннің мақсұты жоқ мұнан асар [16, 201-202] –

деген жолдармен сабақтасады. Замана келбеті, Исламдай асыл дін, жалпы, барлық діндердің негізгі ұстанымы екі ұлы ақынның публицистикасында жасампаз, өміршең сипатымен көрініп тұр.

Абайдың жоғарыдағы біз келтірген өлең-публицистикасындағы

«Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және хақ жолы осы деп әділетті», –

деген шумақ Шаһкерімдегі

«Құдай бар, ұждан дұрыс, қиямет шын,
Еш діннің мақсұты жоқ мұнан асар.
Дін адамды бір бауыр қылмақ еді,
Оны бөліп, дұспандық қару жасар», –

деген шумағымен тек идеялас, бірін-бірі толықтырар үндестігімен ғана ұштасып тұрған жоқ, сонымен бірге, КЕШЕ орын алған жайттардың БҮГІН деген ұғымға ұласып, біріншіден, өз өміршеңдігі мен жасампаздығын, мәні мен маңызын қазіргі таңда да жоғалтпай тұрғанын дәлелдесе, екіншіден, кеше де, әсіресе, қазіргі таңда бүкіл әлем жұртшылығын айрықша алаңдатып отырған жайтқа көрегендікпен болжам жасағанын дәлелдеп тұр.

Қорытынды. Қазақтың қос ұлыперзентінің мұраларында, жоғарыда айтқанымыздай, публицистиканың түрлі қырлары бар, олар бірін-бірі қолдап, қуаттауымен ғана емес, Шаһкерім шығармаларының Абай туындыларын дәстүр ретінде қабылдауымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, Ш. Құдайбердіұлы өз еңбектерінде Абай идеясын жаңа уақыт аясында соны пікірлермен әдіптеп қана қоймайды, сабақтастық пен жалғастық тұрғысынан келгенде кеңіте түседі. Яғни, бұл өлеңмен жазылған қос ақынның публицистикасы әлемдік деңгейдегі ақпарат кеңістігін толтырды деуге болады.

Бұл жерде есте ұстар мәселе мынада: Абай – ұлы тұлға, өнерді жасаушы қайталанбас дара, дана адам ретінде ұлт ауқымында ғана емес, әлемдік деңгейде ренессанс жасаған адам дегенді баса айтуымыз керек. Тек осы анықтама басты назарда үнемі болғанда ғана Абай мен оның шәкірттері қалдырған рухани құндылықтарды кешенді түрде зерттеуге алғышарттар жасамақпыз.

Тұтастай алғанда, публицистикалық шығарма арқылы ұлы Абай да, оның шәкірттері де, әсіресе, біз осы шағын еңбекте сөз еткен Шаһкерім де ұлттық публицистиканың қалыптасып, дамуына орасан зор еңбек сіңірді. Ең бастысы, Абай мен оның шәкірттері ұлттық публицистиканы асқақтатты деуге толық негіз бар.

Авторлардың қосқан үлесі

Гүлзабира Шауенова – жұмыс нәтижелерін жүйелеу, талдау және қорытынды жасау. Алмагүл Умбетова – ғылыми мақалаларға шолу және пайдаланылған әдебиеттермен жұмыс.

Әдебиеттер тізімі

1. Амандосов Т. Публицистика – дәуір үні. - Алматы: Қазақстан, 1974. – 265 б.
2. Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. 1 том. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.
3. Каскабасов С. Предисловие к сборнику «Литературно-художественный диалог» // Голоса Сибири. Вып. восьмой. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2008. – С. 557–571.
4. Бекхожин Х. Қазақ баспасөзінің даму жолдары (1860-1930) / Х. Бекхожин. – Алматы: Казмамбас, 1964. – 262 б.
5. Сақ Қ. Алаш мұрасы. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2014. – 288 б.
6. Жақып Б. Қазақ публицистикасының қалыптасу, даму жолдары. Монография. – Алматы: Білім, 2004. – 316 б.
7. Фетисов М.И. Зарождение казахской публицистики. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1961. – 440 с.
8. Жұртбай Т. Кешегі өткен би Құнанбай...(…қандай еді: тарихи және әдеби тұлға). – Нұр-Сұлтан: ЕҰУ баспасы, 2020. – 416 б.
9. Ақынбекова А. «Абай» журналы және абайтану мәселелері // I. Uluslararası dede korkut türk tarihi kültürü ve edebiyati sempozyum. – Antalya: Tam metin kitabı, iksad Yayınevi, 2018. – Б. 164-174.
10. Петек Е. Абай өлеңдерінің қолжазбасын: мәтінтанулық зерттеу – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2021. – 376 б.
11. Байтұрсынов А. Шығармалары / Құраст.: Ә. Шәріпов, С. Дәуітов. – Алматы: Жазушы, 1989. – 318 б.
12. Әуезов М. Шығармалары: 50 т. – Алматы: Дәуір, 2014. – Т. 4. – 456 б.
13. Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. Екінші том. – Алматы: Жазушы, 1986. – 165 б.
14. Құдайбердіұлы Ш. Шығармалары: өлеңдер дастандар, қарасөздер / Құраст.: М. Жармұхамедов, С. Дәуітов. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.
15. Shauyenova G., Khamzina K., Shurentayev A., Omarov B., Sak K. Forming the view of the disciples of Abai in labor and Publications // Astra Salvensis. - 2021. - №. 1. – 540 p.
16. Құдайбердиев Ш. Жастарға. Кіт.: Шәкәрім Құдайбердіұлы. Шығармалары: өлеңдер, дастандар, қара сөздер. – Алматы, 1988. – 560 б.
17. Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. Бірінші том. – Алматы, 1986. – 304 б.

References

1. Amandosov T. Publitsistika – dauir yni [Journalism is the sound of the era] («Kazakstan», Almaty, 1974, 265 p.). [in Kazakh]

2. Baitursynly A. Alty tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of works in six volumes]. Vol.1 («El-shezhire», Almaty, 2013, 384 p.). [in Kazakh]
3. Kaskabasov S. Predislovie k sborniku «Literaturno-hudozhestvennyi dialog» [Preface to the collection «literary and artistic dialogue»], Golosa Sibiri [Voices of Siberia]. Issue 8 («Kuzbassvuzizdat», Kemerovo, 2008, P. 557–571.). [in Russian]
4. Bekhozhin H. Kazak baspasynyn damu zholdary (1860-1930) [Ways of development of the Kazakh press (1860-1930)] («Kazmembas», Almaty, 1964, 262 p.). [in Kazakh]
5. Cak K. Alash myrasy [Alash heritage] («Kazygurt», Almaty, 2014, 288 p.). [in Kazakh]
6. Zhakyp B. Kazak publitsistikasynyn kalyptasu, damu zholdary [Ways of formation and development of Kazakh journalism. Genesis, Evolution, poetics]. Monograph («Bilim», Almaty, 2004, 316 p.). [in Kazakh]
7. Fetisov M.I. Zarozhdenie kazakhskoi publitsistiki [The origin of Kazakh journalism] («Kazgoslitizdat», Almaty, 1961, 440 p.). [in Russian]
8. Zhurtbai T. Keshegi otken bi Kunanbai...(...kandai edi: tarihi zhane adebi tulga) [What was Kunanbai bi like yesterday: a historical and literary personality] (Nur-Cultan: ENU baspasy, 2020, 416 p.). [in Kazakh]
9. Akynbekova A. «Abai» zhurnaly zhane abaitanu maseleleri [Journal «Abay» and problems of Abay studies], I. Uluslararası dede korkut turk tarihi kulturu ve edebiyatı sempozy [Dede Korkut International Symposium on Turkish History, Culture and Literature]. («İksad», Antalya, 2018, P. 164-174.) [in Turkish]
10. Petek E. Abai olenderinin kolzhazbasyn matintanulyk zertteu [The manuscript of Abay's poems: a textual study] (ENU, Nur-Cultan, 2021, 376 p.) [in Kazakh]
11. Baitursynov A. Shygarmalary [Compositions]. Compiled by A. Sharipov, S. Dautov (Almaty, 1989, 318 p.). [in Kazakh]
12. Auezov M. Shygarmalary [Compositions] («Dauir», Almaty, 2014, 456 p.). [in Kazakh]
13. Abai. Eki tomdyk shygarmalar zhinagy [Collected works in two volumes] (Almaty, 1986, 165 p.). [in Kazakh]
14. Kudaiberdiuly Sh. Shygarmalary: olender dactandar, kara sozder [Writings: poems, words of edification]. Compiled by: M. Zharmuhamedov, C. Dautov (Almaty, 1988, 560 p.). [in Kazakh].
15. Shauyenova G., Khamzina K., Shurentayev A., Omarov B., Sak K. Forming the view of the disciples of Abai in labor and Publications, Astra Salvensis. – 2021, 1, 540 (2021) [in English]
16. Kudaiberdiuly Sh. Zhastarga. Kit.: . Kudaiberdiuly Sh. Shygarmalary: olender dactandar, kara sozder [Youth. Book: Shakarim Kudaiberdiyev Writings: poems, words of edification] (Almaty, 1988, 560 p.). [in Kazakh]
17. Abai. Eki tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of works in two volumes. The first volume] (Almaty, 1986, 304 p.). [in Kazakh]

G.A. Shauyenova, A.K. Umbetova

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Journalistic value of the works of Abai Kunanbayuly and Shakarim Kudaiberdiuly

Abstract. In the era of modernizing national values, reevaluating the legacy of Abai's disciples has become a paramount concern. The direct disciples of Abay Kunanbayuly, benefiting from his tutelage and education, played a crucial role in comprehending the historical, political, and socio-cultural milieu of their time through their discourse. This article scrutinizes the profound influence of Abai's legacy on his disciples, their creative output, leadership, and societal significance.

The journalistic legacy, encompassing education, enlightenment, settlement, religion, language, and other pertinent topics, undergoes critical examination and reevaluation from a standpoint of autonomy. By delving into the literary works of poets like Hakim, we propose a systematic categorization of educational-enlightenment journalism, religious-enlightenment journalism, journalism pertaining to earthly matters, artistic journalism, and philosophical journalism, all of which contributed significantly to shaping their respective epochs.

Furthermore, this paper analyzes the contributions of Shakhherim Kudaibergenuly, who upheld Abai Kunanbayev's legacy as a tradition, endeavoring to explore the poet's ideals in terms of continuity, innovation, and advancement within the contemporary context.

Keywords: preface, poet's students, press, Kazakh poetry, national journalism.

Г.А. Шауенова, А.К. Умбетова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Публицистическая ценность произведений Абая Кунанбайулы и Шакарима Кудайбердиулы

Аннотация. Сегодня, в период модернизации национальных ценностей, одним из актуальных вопросов является новый взгляд на наследие подопечных поэта Абая. Ученики Абая Кунанбайулы, получившие непосредственное воспитание и наставления, через свои наставления оценивали исторические, политические, общественно-социальные ситуации периода своей жизни и играли познавательную роль. В статье анализируется влияние наследия Абая на его учеников, его творчество, высказывания и рассматривается его ценность для общества.

Особое внимание уделяется изучению казахской публицистики, рассматриваются литературные и публицистические произведения его учеников, восходящие к наследию Абая в казахской периодической печати. Народные проблемы в их произведениях дифференцируются с точки зрения независимости, даются анализы и выводы. Наиболее острые вопросы публицистического наследия (учебно-воспитательное, просветительское,

религиозное, языковое и др.) рассматриваются с точки зрения независимости. Анализируя произведения поэтов вокруг Хакима, предлагается систематизировать учебно-просветительскую публицистику; религиозно-просветительскую публицистику; публицистику о земле, художественную публицистику; философскую публицистику; публицистику, определяющую облик времени и др.

Анализируются произведения Шаһкерима Кудайбердиұлы, который воспринял наследие Абая Кунанбайұлы как традицию и стремился рассмотреть идею поэта с точки зрения преемственности и продолжения и новаторства в рамках нового времени.

Ключевые слова: публицистика, ученики поэта, наследие, казахская поэзия, национальная публицистика.

Авторлар туралы мәлімет:

Шауенова Г.А. – Ph.D., аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. Астана, Қазақстан.

Умбетова А.К. – ф.ғ.к., аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Shauenova G.A. – Ph.D., Senior lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Umbetova A.K. – Senior lecturer, L.N.Gumilyov, Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 19.51.09
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0001-5909-3115>
[DOI: https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-157-167](https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-157-167)

Жас Түркістан» журналындағы Мұстафа Шоқайдың саяси публицистикасы

Р.Ш. Бакенова*¹, Г.Ш. Әшірбекова¹, А.Б. Ақынбекова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: rizagul.bakenova72@gmail.com, ashirbekova_75@mail.ru, akynbek75@gmail.com)

Аңдатпа. Мұстафа Шоқайдың ұлт тәуелсіздігі жолындағы қайраткерлік күресі мен баспасөз ісіне қосқан үлесі осы уақытқа дейін бірқатар зерттелді. 2023 жылы шоқайтанушы ғалым Әбдіуақп Қара француз тіліндегі 140-тан астам мақалаларын қазақ тіліне аударып, кітап етіп шығарды. М.Шоқай эмигранттық журналистиканың ғана емес, саяси публицистикада өзіндік қолтаңбасы қалыптасқан тұлға. Сондықтан оның публицистикалық мақалаларындағы ұлт мүддесі турасындағы көзқарасы мен қоғамдық пікір қалыптастырудағы ықпалын, мәселені талдау әдістерін зерттеу маңызды. Сараптамалық мақалаларының мазмұны мен құрылымы, жанрлық ерекшеліктерін қарастыру арқылы оның публицистік шығармашылық шеберлігін айқындаймыз. Саяси жүйенің өзгермелі табиғатын тану, түрлі қоғамдық өзгерістердің сипатын айқындаудағы талдау, тұжырым жасау, ұсыныс білдіру, қоғамдық пікір қалыптастырудағы көшбасшылық идеяларын бүгінгі ақпарат құралдарының тәжірибесіне енгізу, сондай-ақ журналистердің кәсіби құзыреттілігін дамытуға пайдалануға болады. Мақалада М.Шоқайдың «Жас Түркістан» журналындағы бірнеше публицистикалық мақалалары ұлт мүддесі тұрғысынан талданады. Мұстафа идеясы тереңнен тамыр тартқаны да осы мақалада зерделенген. Оның дәлелі ұлттардың ұйысып, бейбітшілікке жұмылу, білім алуын көксеуі тілге тиек етіледі. Сондай-ақ, мақалада Мұстафаның күллі түркі тектес ағайындардың басын қосып, халықтардың ортақ мәмлеге келіп, оқып білім алудағы келелі ойлары сараланады.

Түйін сөздер: саяси публицистика, эмиграция, журналистика, журнал, жанр, мақала, ұлттық мүдде, идея, демократия, басылым, Алаш идеясы, дипломатия.

Кіріспе

Мұстафа Шоқай – түркістандық саяси эмиграциялық қызметтің негізін қалаған тұлға. Оның Еуропа елдерінде шығарған басылымдары мен саяси тақырыптағы мақалаларында мемлекетшілдік, ұлттық мүдде, ұлт азаттығы және кеңестік биліктің қателіктері өткір сыналады.

Мұстафа Шоқай – саяси публицистиканың негізін қалаушы. Публицистика табиғатын зерттеген ғалымдар оның типологиясын қарастырғанда, саяси публицистиканың басты ерекшеліктерін айқындаған. Орыс ғалымдарының ішінде В.В. Ученова, А.Ф.Бережной, Н.И.Глушков, В.М. Горохов, Я.Н.Засурский, В.И. Здоровага, П.С. Карасев, Е.И. Лазебник, В.А. Павленко, Е.П. Прохоров, Б.В.Стрельцов, М.С. Черепанов публицистиканың теориясы мен тәжірибесін зерттеген еңбектерінде саяси журналистиканың қоғамдық санаға ықпалы меноның қарастыратын негізгі мәселелерін анықтаған. Қазақ көсемсөзінің қалыптасу, даму жолдарын зерттеген профессор Б.Ө. Жақып оны тектік тұрғыдан үш топқа, түрлік жағынан жеті түрге жіктейді [1, 368]. Ғалым саяси публицистиканың табиғатын анықтап көрсету мақсатында жекелеген қайраткерлердің мақалаларына мысал келтіреді. Әсіресе алмағайып кезеңде қоғамдық-саяси қызметке араласқан С.Сейфулиннің мақалаларына дискурс талдау жасайды.

Қазіргі таңда журналистика ғылымы тақырыптық және құрылымдық жағынан өзгерді, өзіндік философиясы қалыптасты, теориялық аппараты басқа ғылым салаларымен тығыз байланыста дамып келеді. Журналистика ғылымына гуманитарлық бағыттағы мамандар араласа бастады. Әлеуметтанушылар, саясаттанушылар, әлеуметтік психологтар ақпараттық кеңістіктегі медиамәтіндерге талдау жасап, ғылыми еңбектер жазуда. Жаңа ғылыми бағыттар әлеуметтік журналистика, саяси журналистика (медиаполитология), саяси лингвистика, саяси журналистика психологиясы пайда болды. Мұстафа Шоқайдың эмиграцияда жүріп жазған саяси публицистикасын осы аталған жаңа бағыттар бойынша қарастыру – ғылыми мақаланың басты мақсаты.

Мұстафа Шоқайдың публицистикасынан демократиялық коммуникацияның, мемлекет пен қоғамның арақатынасы анық байқалады. М.Шоқай қоғамдық-саяси істерге ерте араласты. 1902 жылы Ташкенттегі гимназияда 8 жыл оқиды. 1910 жылы бітіргенге дейін гимназиядағы жерлестерінің түрлі жағдайларын айтып, арыз-шағым жазып беріп жүреді. 1912 жылы «Айқап» журналында жарық көрген Мұстафа туралы мақалада «Перовский уезінде жоғары жерден оқыған бірінші қазақ болса керек» деп жазылған [2, 11]. Ол 1914 жылы IV Мемлекеттік Думадағы Мұсылман фракциясының хатшысы болып тағайындалады. Бұл қызметті Ә.Бөкейханның ұсынысымен атқарып, сол кездегі саяси ахуалмен етене танысады. Еске сала кетейік, 1907 жылы 3 маусым заңы қазақтарды Мемлекеттік Думаға депутат сайлау құқығынан айырған еді [2, 11]. Хатшы бола жүріп, М.Шоқай көп жағдайға қанығады. Нәтижесінде азаттық алу үшін езілген халықтардың бірігуі қажет екендігін түсініп, сол пікірінен өмірінің соңына дейін айнымады. Бұл туралы шоқайтанушы ғалым Ә.Қараның зерттеулерінде жан-жақты баяндалған.

Ұлттық көсемсөз тарихында саяси журналистиканың алатын орны ерекше. Олай деуіміздің бірінші себебі, саясат публицистиканың жарқын үлгісі ретінде көрінді. Алаштың қоғам қайраткерлері мен оқығандары баспасөз ісіне белсенді араласып, саяси жүйенің бағытын айқын тани білді. Газет арқылы оқырманға кеңестік биліктің қитұрқы әрекеттерін әшкерелеп берді. Екіншіден, XX ғасырдың басында саяси публицистикаға деген сұраныс жоғары болды. Елдің санасын ояту, өзгермелі биліктің түрлі талаптарын сараптап беретін қайраткер қаламгерлердің мақалаларын көпшілік күтіп отырып оқыды. Алаш публицистикасының ең басты құндылығы – демократиялық көзқарас пен ашықтығында дер едік.

Мұстафа Шоқайдың қилы тағдырын бейнелеп айтқанда, қараңғы, әрі қорқынышты, қайғылы да азапты һәм зарлы болды. «Иттің иесі болса, бөрінің тәңірісі бар» деген мақал осы Мұстафаға арнап айтылған тәрізді. Себебі ол оқ пен оттың ортасында жүріп, қара басын ғана емес, жалпақ түркі жұртының қамын ойлады. Озбырлық пен жаншып келе жатқан қара ниетті күшті алыстан сезді. Сол шарпып келе жатқан өрттен сақтануға әрекет жасады, түркі жұртын әл-дәрмені жеткенше қорғады. Оның басты ерлігі де осы десек болады. Әрине, бәрі Мұстафа ойлағандай болмағаны тарихтан белгілі. Алайда қуғын-сүргінде жүріп, «тісімен» де, күшімен де, миымен де түркі әлемін қорғауға барынша атсалысты. Ол шын мәнінде оқтұмсық тәрізді болды яғни, нағыз «торпеданың» өзі десек қателеспейміз.

Марқұм Мария Шоқай, «менің Мұстафам» - деп жаһанға жар салғаны белгілі, дегенмен де, Мұстафа мен күллі түркі әлемі мақтанса артық етпейді. Себебі, Мұстафа жүрген жолмен, әркім жүре алмағаны да ақиқат. Оның эмиграцияда жүріп, тұтас түркі әлемін қорғауы нағыз абадан, біртуар азамат екендігінің куәсі. Жат елде жүріп журнал шығаруы да осы сөзіміздің дәлелі болса керек. Оның бұл журналды шығарудағы басты мақсаты, түркі әлемінің басын қосып, бұқараға жол сілтеп, басқыншыларға тойтарыс беру еді.

Зерттеу әдісі

Мұстафа Шоқайдың саяси публицистикасын қарастыруда тарихи-салыстырмалы, контент, дискурс талдау әдістері кеңінен қолданылды. Публицистикалық мақалаларды талдау барысында тарихи оқиғалардың сипатына талдау жасап, сол кездегі қоғамдық-саяси мәселелерге баса назар аударамыз. Тарихи-салыстырмалы әдіс арқылы М.Шоқайдың өз кезеңіндегі саяси оқиғаларға қаншалықты әділ баға бергенін айқындау үшін қолданылды. «Жас Түркістан» журналының көптомдықта бар нөмірлеріне контент талдау жасау нәтижесінде оның бағыт-бағдарын, мақалалардың мазмұнын айқындадық. Сондай-ақ мақалада келтірілген кестеде журналдың әр жылдағы шығарылымдарына сандық көрсеткіштермен тақырыптық талдау берілді.

Дискурс талдау әдісімен мақала мәтініндегі публицистің негізгі идеясын, көзқарасын айқындауға тырыстық. Талдау нәтижесінде журналдың ұлт мәселесі мен әлемдік саяси оқиғаларға ерекше мән берген байқаймыз. М.Шоқайдың саяси тақырыптағы мақалалары өткірлігімен әлі күнге дейін өзектілігін жоймай келеді. Кеңестік биліктің

өрескел қателіктерін эмиграциялық басылымда сынауының өзі сөз бостандығының айқын көрінісі дер едік.

Нәтижелер мен талқылау

Ең алдымен «Жас Түркістан» журналының тарихына тоқталған жөн. Белгілі ғалым Д.Қыдырәлі «Егемен Қазақстан» газетінде жазған мақаласында: «Мұстафа Шоқай туралы сөз болғанда оның басшылығымен эмиграцияда жарық көр-тен «Яш Түркістан» туралы айтпай кету мүмкін емес. Латын әрпімен Ыстанбұлда шығатын «Иені Түркістан» журналына Түркия үкіметінің қысымы күшейіп, ауқымы тарыла түскендіктен, араб әріптерімен жарық көріп Үндістан, Ауғанстан, Иран және Арабстан сияқты мұсылман елдеріндегі түркістандықтарға түгел тарайтын журналға деген сұраныс көбейген еді. Мұндай журналды Түркияда шығару мүмкін болмағандықтан, Мұстафа Шоқай Еуропада басып, тарату туралы шешім қабылдады. Келіссөздер нәтижесінде журналға «Прометей» ұйымы мен Польша үкіметі қаржылай көмек көрсететін болды. Сол жылы қазан айында Берлинге келіп, Алманияда оқып жатқан түркістандық студенттермен кездескен Мұстафа Шоқай, журналдың алғашқы санын дайындауға тапсырма берді. Осылайша 1929 жылдың желтоқсан айында «Яш Түркістан» журналының алғашқы саны жарық көрді» [3] деп көрсетеді.

«Яш Түркістан» журналы күллі Түркістан жұртының демократиялық санасына бірден бір ой тамызық болды десек қателеспейміз. Оның дәлелі 1929 жылдың желтоқсан айынан 1939 жылға дейін 117 саны жарық көрген басылым, хал-қадырынше Түркістан халқының барша мүддесін қамтуымен маңызды болды. М. Шоқайдың қос арманы мен мұраты тарих бетінде алтын әріппен жазылды, оның бірі Қоқан автономиясын құру болса, екіншісі «Жас Түркістан» журналын жариялау еді. Қилы тағдырды басынан кешірген екі идеясы арқылы ол төрткүл дүниеге танылды. Сол арқылы барша түркістандықтарды ғана емес, жалпақ жұртқа шындықты мойындатты. Осылай ол өзін, өз заманынан озып туғанын көрсете алды.

Басылымның жарық шығуына қатысты деректерді қарастырғанымызда, танымал тарихшы М.Қойгелдиевтің мына пікірі назарымызды аудартты. «Қисынға салғанда Мұстафаның «Яш Түркістанына» Түркия, одан қалса Франция мекен болуы керек еді. Бірақ олай болмады. Мұстафа Шоқай «Яш Түркістанды» Германиядан шығарды» [2, 18] дей келіп, оның үш себебін атап өтеді. Біріншісі, Германия – Кеңес Одағының ықпалы аз ел, екіншісі, Түркістаннан келген жастардың таянышы – «Яш Түркістан» болды, үшіншісі, журналды қаржыландырушы Польша өкіметі тарапынан құрылған «Лихие прометеи» ұйымы. Журналды тұрақты шығаруға себеп болған үш факторды айқын көрсетуді жөн санадық. Өйткені М.Шоқай Еуропада жүргенде эмигранттық басылымдарға жиі мақала жазып тұратын. Кейін саяси қайраткерлермен болған бірнеше кездесуден кейін М.Шоқай орыс эмиграциялық басылымдарына мақала беруді тоқтатып, «Яш Түркістан» журналына саяси көзқарасын жүйелі түрде жариялай бастады.

Шоқайтану ғылымында бүгінгі күнге дейін тың деректер мен мол мұраларды жинақтап жүрген ғалым Ә.Қараның еңбегінде: «Александр Чульгин «Яш Түркістан»

журналын Шоқай мен жолдастарының таңқалдырарлық деңгейдегі деректі еңбегі ретінде жоғары бағалайды. Журнал тек Еуропада он жылдай ұзақ уақыт шығып тұруымен ғана емес, сонымен қатар, беттерінде орын алған мақалаларының өзектілігі, тұжырымдарының өткірлігімен де ерекшеленді. ... «Яш Түркістан» журналы Түркістанның саяси, экономикалық, әдеби және мәдени мәселелеріне терең талдаулар жасаған журнал ретінде де көзге түсті» [4, 310] – деп бағалауы тегін емес. Алғашқы шыққан күнінен бастап алдына елдің тәуелсіздігін мұрат еткен басылымда мақта төңірегіндегі күрестен бастап, жаһандық саясаттың өзекті мәселелері туралы мақалалар жарық көрген.

«Жас Түркістанда» шетел хабарлары мен олардың қоғамдық-саяси хәлдері кеңінен жазылды, совет режимінің отаршылдық ұстанымы мен халықаралық қатынасы үнемі талданып отырды. Жалпы, журнал мақалалары «Саяси бөлім», «Әдеби бөлім», «Хабарлар бөлімі», «Шет өлкелерде», «Кітабият» деген бөлімдерге топтастырылды» [5]. Аталмыш айдарлар негізінде Халықаралық жағдай, жер мәселесі, экономика, Түркістан әдебиеті, Түркістан ақындарынан, автономия мәселесі, шовинизм әрекетін әшкерелеу сынды т.т мақалалар мен өлеңдер осы «Жас Түркістан» журналында үздіксіз жариялануы мен ерекшеленді.

Мұстафа Шоқай «Яш Түркістан» журналының 1930 жылғы қазан айындағы №11 санында: «Тәуелсіздік аңсаған түркістандықтарға тек өз елі мен халқын сүюмен шектелуге болмайды. Біздің Түркістан мен түркі халықтарын басқаларға да сүйгізуіміз қажет деген үндеу жариялап, төңірегіне тілектес түркі азаматтарын ұйыстыра білді» [6]. Осы басылымдағы мақалалары арқылы Мұстафа Шоқай, өзінің барлық арман-мүддесін «Жас Түркістан» журналында жариялап, көпшіліктің санасына сіңіре алды. Оның әрбір ерлікке бара бар еңбектері мен мақалалары ұлт тарихында алтын әріппен жазылып, келер ұрпаққа үлгі болып қалуымен құнды. Демек, күллі түркі жұртының басын қосуды көксеген Мұстафа идеясы, өміршең болды. «Яш Түркістан» журналының маңызына қадау-қадау тоқталып өтсек, журнал діттеген мақсатына жетті. Ол ортақ түрік мәдениетінің біртұтастығын дәріптей алды. Түркі жұртының ортақ идеясын бұхараға жеткізе білді. Ол өзінің барлық мақалаларында уақытты оздырып алмайық, жерімізге иелік еткісі келетін арам пиғылды келімсектердің озбырлығына жол бермейік, «от жаққан қара шаңырағыңызды тонауға бермеңіз, өз еліңіздің қожасы өзіңіз болуыңыз керек» - деп түркі жұртына үндеу жариялады [2]. Жұмылса жұдырық болатынын меңзеді. Яғни, оның бар дауысын түркістандықтар түгел естіді. Хат тасыған көгершіндей болған «Жас Түркістан» журналы арманға толы ойларды арқалап шар тарапқа шарқ ұрып жатты. Бұл сөзімізге дәлел «Жас Түркістанның» тек Еуропа мен Түркияның белгілі жерлерінде ғана емес, соған қоса Иран, Ауғанстан, Қытай, Жапония, Сирия, Арабстанда да оқырмандары бар деуі куә [2]. Қоқан автономиясы аз уақыт өмір сүрсе де, атауынан ат үркіп, әлдекім айылын жиятындай дәрежеге жеткеніне тарих куә. Бұл оның басты жетістерінің бірі болды. Қоқан автономиясы аз уақыт өмір сүрсе де, атауынан ат үркіп, әлдекім айылын жиятындай дәрежеге жеткеніне тарих куә. Бұл оның басты жетістіктерінің бірі болды десек артық айтпағанымыз болар.

Журналда тұрақты түрде жарық көрген «Халықаралық жағдай» айдарымен берілген мақалаларда сараптамалық сипат басым көрінеді. Мәселен, басылымның 1935 жылғы нөмірлерінде жарық көрген Италия-Хабашстан тартысына байланысты сараптамада батыл пікір білдірген. Сол кездегі ҰҰ-ның бекіткен ережесін бұзғаны үшін жаза қолданылуы мүмкін екендігін айта келіп, бұл тартыс әлемдік саяси процеске әсерін тигізетінін ашып жазады. Аталмыш айдармен берілген қысқа хабарлардан Италия мен Хабашстан соғысына алаңдаушылық танытқанын байқаймыз.

Журналдың 1933 жылғы нөмірлерінде «Армян мәселесі» [2, 341] деген тақырыппен бірнеше мақаланы кездестірдік. Сараптамалық мақаланың мазмұны сол кездегі манипуляторлық ақпараттың ықпалын аңғарамыз. «Последние новости» газеті армян лидерлерінің кавказ егеменшілдерімен тіл табыса алмағаны, оған сол кездегі армян көшбасшысының жауабына айрықша мән беріп, екі елдің арасындағы байланысты одан сайын ушықтыра түскісі келетінін сынайды. Шын мәнінде Ресейдің армян мәселесіне соншалықты қызығушылық танытуының астарында Түркияға деген қарсылықты байқап, оны оқырманға барынша түсінікті жеткізеді.

«Яш Түркістан» журналындағы саяси сараптама барынша сыни тұрғыдан жазылған. Журналдың 10 жылдың нөмірлерінде жарық көрген мақалаларды жанрлық тақырыптық тұрғыдан зерттеудің маңызы зор. Өйткені әлемдік саяси процесті жан-жақты объективті талдаған мақалаларға контент талдау жүргізу маңызды.

Біз төмендегі кесте «Яш Түркістан» журналының 1930-1935 жылдарда жарық көрген саяси мақалалар санын тақырыптық тұрғыдан жіктеп көрсеттік.

№	Мақала тақырыбы	1930	1931	1932	1933	1934	1935
1	Ұлт мәселесі	12	12	7	6	3	3
2	Әдебиет	2	3	-	-	2	-
3	Әлемдік саясат	-	9	6	8	3	11
4	Тарих	3	1	1	6	2	2
5	Хат	2	-	1	1	-	-

Басылымның 1929-1935 жылдардағы нөмірлерін қарастырғанымызда дайджест, баспасөзге шолу жанрларын, сондай-ақ фактчек жасап, сараптаған сыни мақалаларды кездестірдік. Цифрлық технология дәуірінде әрбір редакцияды фактчек жасайтын маманның немесе бөлімнің қажеттілігі жиі айтылып жүр. М.Шоқай өзі шығарған журналда сол кезеңнің кейбір басылымдарды таратқан жалған ақпаратты оқырманға тексеріп, нақтылығын айқындап берген. Бұл қазіргі ақпарат құралдаына қажет тәжірибе деуге болады.

М.Шоқай шығарған «Яш Түркістан» журналынан бөлек, оның шетелдік баспасөзде жарық көрген мақалаларын арнайы қарастыру алдағы күннің еншісінде. Мақалада «Яш Түркістан» журналының 1929-1935 жылдардағы нөмірлерін іріктеп қана талдадық. Оның ішінде әлі де талдауды қажет ететін мәселе жеткілікті. Қорытындылай келе, М.Шоқайдың эмиграцияда жүріп жазған саяси публицистикасы тек Түркістанның

тәуелсіздігін ғана емес, әлемдегі ұлттардың бостандығын сөз етті деуге толық негіз бар. Шоқайтанушы Ә.Қараның ұстазы Гулчин Чандарлыоғлы «Мұстафа Шоқай бүкіл түркі дүниесін бір мемлекет шаңырағы астына біріктіру идеясын көтермеді. Ол мұндай идеяның іске асатындығына сенбеді. Мұстафа Шоқай түркі халықтарының саяси ынтымақтастығының геостратегиялық шарттарға тәуелді екеніне сенеді. Атап айтқанда, Қырымның Украинамен, Әзірбайжанның Кавказ мемлекеттерімен ынтымақтасқаны тиімді» [4, 4], - деп жазады. Осы тұжырымнан М.Шоқайдың саяси көзқарасының қырағы екендігін байқаймыз.

М.Шоқайдың саяси публицистикалық мақалаларын талдау нәтижесінде төмендегідей тұжырым жасадық:

Біріншіден, шар болатқа жігерін қайраған М. Шоқайдың эпистолярлық жанрдағы хаттары мен күнделіктерінің мән-маңызын PhD, қауымдастырылған профессор А.Жолмаханова, ф.ғ.к., профессор Ғ.Тұяқбаев, Қ.Әбдіразақов, Г.Оралова, Б.Сердәлі[8] ғылыми зерттеулерінде қарастырған. Тіпті М.Шоқайдың эмигранттық журналистиканың негізін салушы ретіндегі қызметін арнайы ғылыми жоба аясында зерттеуде. Алайда қайраткердің әлі күнге жарқ көрмеген хаттарын қарастыру қажет деп ойлаймыз.

Екіншіден, эмиграциялық журналистика «Яш Түркістан», «Йени Түркістан», «Азери түрк» журналдарындағы «Тұтас Түркістан идеясына» байланысты жазылған публицистикалық мақалаларын талдау, бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Әсіресе 2023 жылы үш тілде жарық көрген М.Шоқайдың француз тіліндегі 140-қа жуық мақалаларын бүгінгі медиа теориялары тұрғысынан талдау маңызды[9].

Үшіншіден, М. Шоқайдың «Яш Түркістан» журналын шығарушы әрі редакторлық қызметі жан-жақты зерттелуі қажет. «Түркістан легионын» құруға қатысты кейбір мәселелерді зерттеу уақыт талабы. «Яш Түркістан» журналындағы араб жазуымен басылған кейбір мақалаларын тұтас кириллица қарпіне ауыстырып, ғылыми айналымға енгізу, кезек күттірмейтін мәселелердің бірі десек қателеспейміз.

Төртіншіден, М. Шоқай еңбектерін зерттеу негізінде деректерді тұжырымдай отырып, талдап жүйелеу, салыстыру бұрын соңды ғылыми айналымға еңбеген еңбектерін саралау қажет. Планетарлық тұлғаның тарихтағы өз орнын айқындау және кейбір құнды дәйектемелер мен еңбектерін талдап, салыстыру алдағы күннің еншісінде. Бұл мәселені белгілі ғалым Т.Қоңыратбай ғылыми мақаласында арнайы атап көрсетеді. «Оның бізге жеткен қолжазбалары 12 том көлемінде жарық көріп, көпшілікке жол тартқалы да 5-6 жылдың жүзі болды. Ендігі жерде сол мұраны ғылыми тұрғыдан игеріп, түрік халықтарының бірлігін үндеген М. Шоқайдың саяси-мәдени ой-өресін анықтаудың кезегі келіп отыр»[10, 29].

Бесіншіден, М.Шоқайдың деректі талдау, салыстыру, фактчек жасау әдістеріне барынша көңіл бөлген дұрыс. Сондай-ақ қазіргі халықаралық журналистерге қажетті сыни ойлау дағдысын қалыптастыруда М.Шоқайдың халықаралық ақпарат дайындау әдістерін ұсынған жөн деп санаймыз.

Еуропадағы эмиграциялық басылымдардағы М. Шоқайдың бұрын-соңды қазақ тіліне аударылмаған публицистикалық мақалаларының саяси мәні мен «тұтас

Түркістан» идеясына байланысты шетелдік ақпарат құралдарындағы пікірлерге эмпирикалық талдау жасау қажеттілігі ескерілуі қажет.

Қорытынды

М.Шоқай – эмигранттық журналистиканың негізін қалаушы. Ол қазақ журналистикасында ғана емес, күллі Еуропа, АҚШ басылымдарына «тұтас Түркістан» идеясын таныстырған тұлға. Осы уақытқа дейін 800-ден астам мақалаларының 441-ден астамы орыс тілінде болса, 140-қа жуық мақалалары француз тілінен аударылмаған. Публицистикалық мақалаларының қалғаны қайраткердің 12 томдық шығармалар жинағына енген. Сондай-ақ қуғын-сүргінде жүріп жазған хаттары жинақталғанымен, әлі күнге дейін оның саяси мәні ашылмаған.

Зерттеу жұмысында эмиграциялық журналистиканың қалыптасуы мен дамуы, оның типологиялық ерекшеліктері, саяси коммуникацияның ықпалы туралы ғылыми тұжырымдарға сүйене отырып, М.Шоқайдың эмиграциялық басылымдардағы «тұтас Түркістан» идеясының таралуы мен оған Еуропа оқығандары, сондай-ақ саяси тұлғалардың пікірлеріне дискурс талдау жасалады. Эмиграциялық журналистика осыған дейін зерттеу нысаны болғанымен, М.Шоқайдың публицистикалық мақалалары мен «тұтас Түркістан» идеясына талдау жасалмаған. Қазіргідей геосаяси жағдай сан құбылып тұрған кезеңде дамушы мемлекет үшін саяси ұстаным қаншалықты маңызды екені түсінікті. Сондықтан Алаш қайраткерлерінің «тұтас Түркістан» идеясының мәнін ашып, бүгінгі күнгі маңызына тоқталудың өзі оның өміршеңдігі мен өзектілігін аңғартса керек.

Ғұмырын елінің тәуелсіздігіне арнаған ұлттың зиялы азаматы М. Шоқайдың әлі де, зерттеп талдауды қажет ететін публицистикалық және саяси көзқарастағы мақалалары бары белгілі. Осы тұрғыда М. Шоқай қазақ даласына келген құбылыс екенін ескерсек, оның әр мемлекетте сақталған құнды еңбектерін жинап, оны зерттеу біздің басты мақсатымыз. Эмиграциялық басылымдарда жарыққа шыққан ұлтты сақтап қалудағы келелі ойлары, оның заманынан озып туғанын аңғартады. Тұлғаның «Яш Түркістан» (Берлин), «Йени Түркістан» (Ыстабұл), «Азери түрк (Ыстамбұл)», «Милли йол» (Берлин), «Франция – Шығыс комитетінің ресми бюллетені», «Истиклал» (Берлин) журналдарындағы мақалалары ұлттың алтын қорына қайтарылуы қажет. Тек публицистикалық еңбектері ғана емес, күні бүгінге дейінгі құнын жоймаған өміршең идеялары да еліне оралуы тиіс.

Сондықтан М. Шоқайдың құнын жоймаған тың идеялары мен еңбектерін зерттеп, цифрландыру ұрпақтарының борышы болып табылады.

Эмиграциялық журналистиканың қалыптасуы мен дамуы, Еуропадағы «тұтас Түркістан» идеясының таралуы және М.Шоқайдың саяси ұстанымы мен публицистикалық мақалаларына контент талдау жасай отырып, алдағы күннен өз жемісін беретініне кәміл сенеміз.

Авторлардың қосқан үлесі

Ризагүл Бакенова – тұжырымдаманы құру, контент талдау жүргізу. Гүлмира Өшірбекова – әдебиеттермен жұмыс, мақала мәтініне дискурс талдау, зерттеу нәтижелерін ұсыну. Алтын Ақынбекова – «Жас Түркістан» журналында жарық көрген мақалалардағы дереккөздерді анықтау, мәтінмен жұмыс, зерттеу нәтижелерін талдау.

Әдебиеттер тізімі

1. Жақып Б. Публицистика негіздері. 2-бас. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 444 б.
2. Шоқай М. Таңдамалы. 1-т. – Алматы: «Қайнар», 1998. – 512 б.
3. Қыдырәлі Д. Мұстафа Шоқай және «Яш Түркістан» // Егемен Қазақстан газеті, 7 қаңтар, 2021.
4. Қара Ә. Мұстафа Шоқай: зерттеу. Түрік тілінен қазақ тіліне аударған Г.Б.Шадиева. – Астана: «Педагогика-Пресс», 2012. – 377 б.
5. Сақ Қ. Алаш көсемсөзі: дін мәселесі. Көп томдық. 3-т. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2014. – 400 б.
6. Бегманов Қ. Мұстафа Шоқай Жолымен: Кітап-альбом. – Алматы: «Сораба»қ.қ, 2013. – 496 б.
7. Шоқай М. Таңдамалы шығармалар үш томдық. 3-т. – Алматы, «Қайнар» 2007. – 92 б.
8. Zholmakhanova A.B., Tuyakbaev G.A., Abdrazakov K., Oralova G.S., Serdali B.K. Kazakh Emigration and Historical Significance of Memories of Mustafa Shokay // Utopia y Praxis Latinoamericana, 2018, 23(82), 111–120 p. [Electronic resource]. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58851619000> (қаралған күні: 8.11.2023).
9. Қара Ә. Кеңес Одағының Түркі әлемі саясаты Мұстафа Шоқай (французша таңдаулы мақалалары). Ыстамбұл: DOĞU KÜTÜPHANESI, 2023. – 343 б.
10. Қоңыратбай Т. М. Шоқай еңбектеріндегі ұлт тәуелсіздігі идеясы. // Türkoloji. March, 2021;(105):28-40 [Электрондық ресурс]. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayt/issue/69063/1093262> (қаралған күні: 12.11.2023).

References

1. Zhakup B. Publicistika negizderi [Basics of publicism]. 2nd edition (Kazakh University, Almaty, 2018, 444 p.). [in Kazakh]
2. Shokay M. Tandamaly [Optional]. Vol. 1 (Kainar, Almaty, 1998, 512 p.). [in Kazakh].
3. Kydyrali D. Mustafa Shokaj zhane «Jash Tyrkistan» [Mustafa Shoqay and «Yash Turkistan»], Egemen Kazakhstan [Independent Kazakhstan], January 7, 2021. [in Kazakh]
4. Kara A. Mustafa Shokaj: zertteu [Mustafa Shokai: research]. Translated from Turkish to Kazakh by G.B. Shadiyeva (Pedagogika-Press, Astana, 2012, 377 p.). [in Kazakh]
5. Sak K. Alash preface: the question of religion. Multi-volume. Vol 3. – («Kazakh Encyclopedia», Almaty, 2014, 400 p.). [in Kazakh]
6. Begmanov K. Mustafa Shokaj zholy men [By the way of Mustafa Shokay]. Book-album (Soraba, Almaty, 2013, 496 p.). [in Kazakh]
7. Shokay M. Selected works are in three volumes. Vol. 3 (Kainar, Almaty, 2007, 92 p.). [in Kazakh]
8. Zholmakhanova A.B., Tuyakbaev G.A., Abdrazakov K., Oralova G.S., Serdali B.K. Kazakh Emigration and Historical Significance of Memories of Mustafa Shokay, Utopia y Praxis

Latinoamericana, 2018, 23(82), 111–120 p. [Electronic resource]. Available at: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58851619000> (Accessed: 8.11.2023).

9. Kara A. The Turkic World Policy of the Soviet Union Mustafa Shokay (selected articles in French) (DOĞU KÜTÜPHANESİ 2023, Istanbul, 343 p.). [in Kazakh]

10. Konyratbay T.M. Shokaj enbekterindegi ult tauelsizdigi idejasy [The idea of national independence in the works M. Shokay], Türkology. March 2021;(105):28-40. [Electronic resource]. Available at: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayt/issue/69063/1093262> (Accessed: 12.11.2023). [in Kazakh].

Р.Ш. Бакенова¹, Г.Ш. Аширбекова², А.Б. Акынбекова²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Политическая публицистика Мустафы Шокая в журнале «Жас Түркістан»

Аннотация. Вклад Мустафы Шокая в борьбу за независимость нации и в прессу изучался рядом ученых. В 2023 году ученый-шокаевед Абдиуакап Кара перевел с французского на казахский язык более 140 статей Шокая и издал их в отдельной книге. М. Шокай-личность, имеющая вес не только в эмигрантской журналистике, но и в политической публицистике. Поэтому важно изучить его взгляды на интересы нации в публицистических статьях и его влияние на формирование общественного мнения, а также методы анализа проблемы. Рассматривая содержание и структуру экспертных статей, жанровые особенности, мы определяем его публицистическое творческое мастерство. Поднятые им темы, такие как изучение изменчивой природы политической системы, анализ при определении характера различных общественных изменений, внедрение идей лидерства в формировании общественного мнения, можно использовать в практике современных средств массовой информации, а также для развития профессиональной компетентности журналистов. В статье анализируются несколько публицистических статей М. Шокая в журнале «Жас Түркістан» с точки зрения интересов нации. Кроме того, в статье анализируются все мысли Мустафы об объединении тюркских братьев, о том, как люди приходят в общий мир и учатся.

Ключевые слова: политическая журналистика, эмигрантская журналистика, журнал, жанр, статья, национальный интерес, идея.

R.Sh. Bakenova¹, G.Sh. Ashirbekova¹, A.B. Akynbekova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Political journalism of Mustafa Shokai in the magazine «Zhas Turkestan»

Abstract. Mustafa Shokai's contribution to the struggle for the independence of the nation and to the press has been studied by a number of scientists. In 2023, Shokai scholar Abdiuakap Kara

translated more than 140 articles by Shokai from French into Kazakh and published them in a separate book. M. Shokai is a person who has weight not only in emigrant journalism, but also in political journalism. Therefore, it is important to study his views on the interests of the nation in journalistic articles and his influence on the formation of public opinion, as well as methods of analyzing the problem. Considering the content and structure of expert articles, genre features, we determine his journalistic creative skills. The topics he raised, such as the study of the volatile nature of the political system, analysis in determining the nature of various social changes, the introduction of leadership ideas in shaping public opinion, can be used in the practice of modern mass media, as well as for the development of professional competence of journalists. The article analyzes several journalistic articles by M. Shokai in the magazine "Zhas Turkistan" from the point of view of the interests of the nation. In addition, the article analyzes all of Mustafa's thoughts about the unification of Turkic brethren, about how people come to the common world and learn.

Keywords: political journalism, emigrant journalism, magazine, genre, article, national interest, idea.

Авторлар туралы мәлімет:

Бакенова Р.Ш. – Баспасөз және баспа ісі кафедрасының докторанты, Журналистика және саясаттану факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Әшірбекова Г.Ш. – ф.ғ.к., Баспасөз және баспа ісі кафедрасының доценті, Журналистика және саясаттану факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Акынбекова А.Б. – Ph.D., Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының доценті, Журналистика факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Bakenova R.Sh. – Ph.D. student, Department of Printing and Publishing, Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ashirbekova G.Sh. – Candidate of Philological Sciences, Associate professor, Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Akynbekova A.B. – Ph.D., Associate professor, Department of Print and Electronic Media, Faculty of Journalism, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: Қ.Ө. Сақ
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Д.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
Журналистика сериясы.
– 2024. – 1 (146). – Астана: ЕҰУ. – 168 б.
Шартты б.т. – 21. Таралымы – 17 дана.
Электронды нұсқа: <http://buljourn.enu.kz>

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.
Д.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500, (ішкі: 31-413)

Д.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды